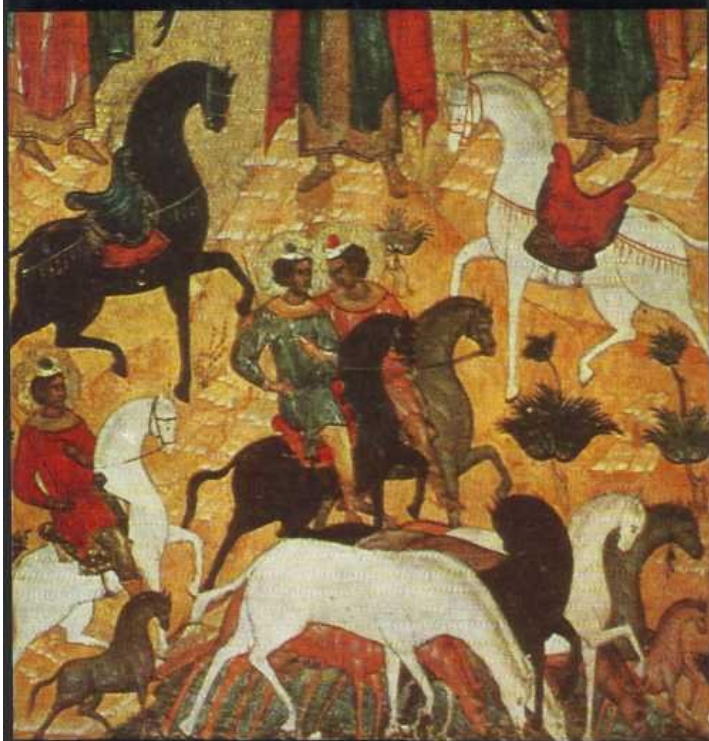

Konrad Onasch

civilizația marelui novgorod

Editura Meridiane

Civilizația Marelui Novgorod
Biblioteca de artă
Arte și civilizații
KONRAD ONASCH Grossnowgorod und das Reich
Der Heiligen Sophia
Lizenzausgabe des Verlages Koehler & Amelang,
Leipzig, Erscheinungsjahr des Originalausgabe: 1969.

Editura Meridiane
Konrad Onasch
Civilizația Marelui Novgorod
ISTORIA CULTURALĂ A UNUI VECHI ORAȘ RUS ȘI
A ȚINUTULUI LUI DE COLONIZARE
În românește de D. MARIAN
Cuvânt înainte de DAN ZAMFIRESCU
EDITURA MERIDIANE BUCUREȘTI, 1975
Pe copertă:
Școala din Novgorod: *Fior și Lavru*, Icoană din sec.
XV. (fragment)

NOVGORODUL-ORAȘ SIMBOL

Pentru cititorul interesat de destinele istorice și spirituale ale unui popor care joacă în lumea contemporană un rol atât de mare, și ale unei civilizații care, în Evul Mediu și în epoca modernă, a îmbogățit patrimoniul valorilor universale cu nume și opere de celebritate și influență mondială, o carte despre un simplu oraș, astăzi nu dintre cele mai însemnate din Uniunea Sovietică, poate să pară, la prima vedere, un exces sau un lux.

Desigur, alta ar fi atitudinea dacă pe copertă ar sta scris Moscova, sau Leningrad, sau chiar Kiev. Pentru noi, romanii, ultimul este investit, de altfel, cu o rezonanță aparte, dat fiind faptul că acolo a desfășurat o activitate prodigioasă, de răsunet universal, Petru Movilă, fiul

domnului Moldovei Simion Movilă. Dar chiar și fără acest fir de natură sentimentală ce ne poartă gândul spre străvechea capitală rusă, nu există om de oarecare cultură istorică în stare să ignore faptul că în jurul Kievului s-a cristalizat cea dintâi epocă din istoria și cultura Rusiei. „Rusia kieviană” este un concept universal acceptat de învățați pentru a circumscrie tocmai acea strălucită etapă istorică și culturală care se întinde din secolul al X-lea și până la mijlocul secolului al XIII-lea, când marea invazie tătară aşază, peste o întreagă epocă, un strat de cenușă amestecată cu sânge.

Firul rupt brutal de hoardele lui Batu-Han se reînnoadă abia spre sfârșitul veacului al XIV-lea. Punctul luminos ce marchează debutul unui nou eon istoric în destinul rusesc este bătălia de la Kulikovo (1380), când marele cneaz al Moscovei, Dmitri Donskoi (supranumele îi va veni tocmai de la celebra bătălie, purtată în vecinătatea apelor Donului), zdrobește ostile tătare, vestind astfel începutul scuturării jugului asiatic. Dar acest nou eon nu mai are ca centru Kievul, ci Moscova. La început capitală a unui mic cnezat din Nordul imensului spațiu rusesc – cnezatul Vladimir-Suzdal – orașul lui Dmitri Donskoi va ajunge, foarte repede, să simbolizeze renașterea politică a întregului popor rus, mai exact, a velico-rușilor, una din cele trei ramuri și cea mai numeroasă, crescută din vechiul trunchi al locuitorilor și făuritorilor Rusiei kieviene. (Celelalte două fiind alcătuite de maloruși sau ucrainenii și de bieloruși).

Despre această epopee a renașterii politice și culturale ruse în urma scuturării jugului mongol, epopee în centrul căreia a stat Moscova, a scris o carte fundamentală Dmitri S. Lihaciov. O alta, circumscrisă la fenomenul artistic, aparține lui V.N. Lazarev, cel mai mare specialist sovietic în istoria artei bizantine și ruse vechi. Ambele au

văzut lumina tiparului și în limba română.¹ Ne lipsește, deocamdată, în românește, o monografie a Rusiei kievienne. În schimb, putem saluta cu satisfacție prezenta traducere a inonograției consacrate Novgorodului de către învățatul Konrad Onasch din R.D. Germană, unul din cei mai cunoscuți specialiști în istoria culturală a Europei Răsăritene.

Semnificația acestui act editorial se va dezvălui imediat ce vom lua în considerație o realitate nu totdeauna evidentă, și care se cere tocmai de aceea subliniată din capul locului: Novgorodul nu a fost doar un oraș de un pitoresc remarcabil, ci unul din cele mai vitale și mai fecunde centre ale întregii vieți rusești din Evul Mediu. Novgorodul este un oraș-simbol, simbolul unei dimensiuni a istoriei și sufletului rusesc. În momentul în care valul cuceririi asiatice a surpat și înghițit strălucitorul Kiev al legendarilor „bogatâri”, la celălalt capăt al pământului rusesc, în vecinătatea Mării Albe, a rămas Novgorodul. Novgorodul care fusese, de fapt, și până atunci, cel de al doilea pol al vechii civilizații ruse.

Fiindcă aceasta este realitatea a cărei recunoaștere se impune: așa-numita Rusie kieviană n-a fost numai kieviană ci, într-o măsură egală, ea a fost și „novgorodeană” (C. Novgorodul însemnând, așa cum atrage atenția și Konrad Onasch, nu numai un oraș, ci o imensă întindere de pământ folosită, colonizată, „umanizată” de locuitorii orașului de pe Volhov. Novgorodul a însemnat, mai presus de toate, o decisivă funcție istorică. El a fost unul din factorii istorici esențiali care au modelat fizionomia spirituală a omului rus și a civilizației rusești în ansamblul ei.

Această funcție istorică majoră, care începe chiar înainte de pășirea Kievului pe marea scenă europeană (deoarece conducătorii săi vin din Novgorod **1**) se continuă,

într-o etapă nouă, pe vremea când restul Rusiei este ocupat, timp de un secol și jumătate, de năvălitorul străin. Novgorodul devine, pentru tot acest răstimp, păstrătorul flăcării sacre a spiritului Rusiei de odinioară, al tezaurului culturii ruse făurite în cele trei secole de libertate și de prestigioasă prezență în mijlocul Europei medievale, bizantine și occidentale. Și totodată el stă de strajă în fața încercărilor de cotropire ce veneau nu numai din Estul asiatic, ci și din Vest. Legendara figură a lui Alexandru Nevski (cel ce a fărâmat pe cavalerii livonieni pe gheața lacului Ciud, oprind astfel primul Drang nach Osten) aparține tot istoriei Novgorodului, căruia i-a fost „mare cneaz”.

Novgorodul a fost, astfel, nu un depozitar pasiv al moștenirii Rusiei începuturilor, ci un veritabil creuzet în care a continuat să se cristalizeze caracterele originale, de sine stătătoare, ale civilizației ruse, supuse unei duble încercări de anihilare, din Răsărit și Apus. Este meritul Novgorodului de a fi păstrat Rusia ca parte integrantă a Europei și totodată ca ipostază originală a geniului european, în momentele cele mai grele pe care le trăia restul pământului rusesc. „Lupta Novgorodului cu cavalerii livonieni, cu Suedia, Norvegia și Danemarca, pentru independență, n-a avut însemnătate numai pentru Rusia, pentru poporul rus” - scria D.S. Lihaciov în referatul intitulat Importanța mondială a culturii Novgorodului. 2 „Fiecare popor îmbogățește cu aportul său național, cultura universală. De aceea păstrarea de către un popor a independenței sale politice și naționale are nu numai o însemnătate îngust-națională. (...) Dar deosebit de mare este însemnătatea Novgorodului pentru păstrarea culturii ruse în anii jugului tătaro-mongol. Importanța Novgorodului nu se mărginește la faptul că Novgorodul și-a păstrat ostile, sau la faptul că pădurile și mlaștinile

novgorodene au stăvilit înaintarea cuceririi mongole, evitând astfel cucerirea deplină a Rusiei și împiedicând cucerirea nord-estului european. Importanța culturală a Novgorodului nu este mai mică decât funcția sa militară, de apărare. Centrele culturale din Novgorod și din orașul satelit Pskov nu au fost nimicite. Bogățiile culturale s-au păstrat, iar tradițiile Rusiei kievene au continuat să se dezvolte aici și în secolul al XIII-lea și în al XIV-lea. Novgorodul a păstrat în mod nemijlocit temelia temeliilor oricărei culturi naționale: tezaurul ei cărturăresc. Fără cărți nu poate exista tradiție națională, nu numai în domeniul literaturii, al științei, al învățămîntului, dar, în ultimă instanță, chiar în domeniul artei. Subiectele ne rămân inexplicabile dacă nu avem acea cultură spirituală pe care o păstrează numai cărțile.

Incendiile legate de cotropirea și jugul tătaro-mongol au nimicit la Kiev, la Vladimir și în celelalte orașe, mii de cărți, micșorând și numărul știutorilor de carte și al copiștilor. Dar Novgorodul și Pskovul au rămas în afara acestor catastrofale nimiciri de comori cărturărești. În secolele XV ȘI XVII, Novgorodul a înzestrat Moscova cu cărți. Multe din cele mai bune opere ale literaturii ruse din secolele XI – începutul sec. XIII ne-au parvenit din tradiția Novgorodului și Pskovului. Din Novgorod sau din Pskov provenea și copia Cântecului despre oastea lud Igor care a ars în incendiul din 1812. Tradiția literară și spirituală a Novgorodului a jucat în statul rus din secolele XIV-XVI, unul din cele mai importante roluri în opera de restaurare a culturii ruse, în renașterea ei după groaznicul jug tătaro-mongol.

Păstrarea de către Novgorod a culturii ruse a avut o mare importanță mondială. Rusia a fost pavăza puternică a Europei în fața invaziei tătaro-mongole, dar nu numai prin faptul că a sleit forțele tătaro-mongole, determinând

hoardele năvălitorilor să se oprească la hotarele Ungariei și Poloniei. Chiar dacă Rusia nu ar fi fost cucerită, dar și-ar fi pierdut cultura sa europeană, transformându-se într-o despoție orientală, cu o cultură orientală, aceasta ar fi însemnat pentru Europa un pericol tot atât de mare ca și vecinătatea directă cu hoardele lui Gingis-Han și Batu-Han. Novgorodul și-a păstrat cultura sa de sine stătătoare atât față de hoardele orientale cât și față de hoardele cavalerilor livonieni. Iar acest ultim fapt a fost excepțional de important, deoarece numai o cultură ce s-a constituit în mod de sine stătător de-a lungul istoriei este capabilă să se împotrivească presiunilor din afară și să joace un rol însemnat în dezvoltarea culturii mondiale” 3.

Oricine citește această pagină a savantului sovietic D.S. Lihaciov despre rolul Novgorodului în istoria și cultura europeană, nu poate să nu-și evoce împrejurările istoriei noastre naționale și ale istoriei întregii Europe de sud-est, unde Țările Române au jucat un rol similar în fața celeilalte mari penetrații asiatice cu care a fost confruntată soarta civilizației europene în Evul Mediu: imperiul otoman.

Așa cum Novgorodul și imensele sale teritorii aferente au salvat Europa dinspre nord-est, Țara Românească, Moldova și Transilvania, mobilizate rând pe rând de personalități profund conștiente de pericolul cu care era confruntată civilizația continentului, au reușit, prin eforturile neconținute, preluate de la Mircea cel Bătrân, ca o ștafetă pluriseculară, de către Iancu de Hunedoara, Vlad Dracul, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Neagoe Basarăb, Radu de la Afumați, Petru Rareș, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino, Brâncoveanu și Cant emir, să oprească pe Dunăre cucerirea otomană a Europei. „Războiul de 150 de ani” al românilor cu uriașa putere otomană, război început la

Rovine de Mircea. terminat, într-o primă etapă, în 1538, când Petru Rareș este copleșit de Soliman Magnificul, dar redeschis curând după aceea, în 1572, de Ion Vodă Viteazul și apoi, cu răsunătoare victorii, de Mihai Viteazul în 1595, a constituit, fără îndoială, cel mai important fenomen istoric din Europa răsăriteană a timpurilor de atunci și unul din cele mai esențiale pentru destinul întregii Europe. Căci, angajându-se total, cu întregul său potențial economic, militar și diplomatic, în lupta contra imperialismului otoman și reușind să concerteze, fie și sporadic, eforturile altor popoare întru același scop al apărării comune (cea mai eficientă fiind colaborarea cu regatul ungar, în fruntea căruia s-au găsit, în momentele decisive, Iancu de Hunedoara în calitate de guvernator, iar apoi fiul său, marele rege Matia Corvin) românii au blocat înaintarea spre centrul Europei exact atâta timp cât a fost necesar ca Occidentul să treacă de la armatele feudale de cavaleri anarhici, - călcate în copitele cailor la Nicopole de Baiazid Fulgerul - la puternicele armate moderne, alcătuite din militari de profesie și dotate cu arme de foc/1 Armate în fața cărora ostile lui Soliman Magnificul însuși, cel ce a reușit să dărâme bastionul ungar și să șteargă regatul Sfântului Ștefan de pe harta politică a Europei, înălțând, în 1540, steagul verde al profetului pe colinele Budei, nu au putut să realizeze visul secular al cuceririi Vienei.

Rolul istoric al românilor în salvagardarea civilizației europene dinspre sud-est nu se mărginește însă, exact ca și al Novgorodului, la împotrivirea militară și diplomatică în fața celei mai puternice agresiuni cunoscute de continent de la cea tătară. El se completează cu o similară apărare culturală: oprirea cuceririi otomane la Dunăre a făcut din teritoriul locuit de poporul român o citadelă inexpugnabilă a vechii civilizații de pe întregul spațiu sud-

est european, civilizație năruita total, sau tragic împrăștiată, în vetrele sale din sudul Dunării, în frunte cu Bizanțul.

Existența acestei citadele, în care și-au găsit refugiu energii din teritoriile copleșite și de unde au pornit, secole în șir, ajutoare materiale și valori culturale menite să întrețină flacăra rezistenței și a speranței în renașterea viitoare, a opus sistematic ordinii otomane, politiciii otomane de copleșire și dominație, de extorcare economică și înăbușire culturală, o ordine a rezistenței, când fățișă, cu arma în mână, când travestită în multiple forme, mai puțin bătătoare la ochi. Din confruntarea celor două sisteme de realități sud-est europene, unul cu centrul la Istanbul, celălalt având în centru Țările Române, victorios a ieșit, până la urmă, în „secolul naționalităților” idealul secular al renașterii politice sud-est europene. Dar fără îndelunga lucrare comună pentru apărarea temeliiilor vechii civilizații acoperite de valurile cuceririi otomane, fără îndârjirea cu care popoarele sud-dunărene și românii au refuzat să devină o parte din marea lume orientală stăpânită de sultani, luptând permanent, pe toate căile, spre a face din cucerirea otomană doar un lung și greu accident al istoriei. dar totuși accident, fără continuitatea acestei civilizații tradiționale, renașterea din secolul XIX ar fi fost imposibilă. Iar această semimilenară rezistență, victorioasă în cele din urmă, este de neconceput fără existența acelei citadele a culturii răsăritene tradiționale, care a fost pământul românesc. Pământ scăpat, prin arme și diplomație, de la stăpânirea otomană efectivă, instaurată în sudul Dunării. Iată unul din acele „paralelisme istorice” de care vorbea cândva Nicolae Iorga și care conferă un interes special, pentru noi, istoriei Novgorodului

Novgorodul a mai jucat însă un rol în istoria și civilizația Răsăritului european și al civilizației europene în

genere: a fost unul din centrele principale ale Prerenășterii, fenomen general-european care a luat în Răsărit forme specifice, din Bizanț până la Moscova și din Bulgaria, Serbia și Țările Române până în Gruzia.

Novgorodul și orașele vecine lui, în special Pskovul, ca și întreaga zonă geografică și culturală ce o domină, s-au înscris în rândul marilor centre ale efervescenței spirituale europene din pragid epocii moderne. Raptul apare limpede dacă așezăm pe hartă punctele cheie ale Prerenășterii ruse în prima ei fază, așa cum le indică Onasch.

Explicația acestei prezențe culturale, care înscrie Novgorodul printre centrele răsunătoare ale civilizației epocii, ca Florența, Bizanțul, Tîrnovo, trebuie căutată în statutul istoric aparte al acestui oraș, adevărată republică orășenească de tip italian, în care apar mugurii mentalității moderne, esențial legată de ascensiunea burgheziei și de orașul liber ca factor de cultură. Prin caracterul său de oraș și stat în același timp, Novgorodul s-ar putea compara cu Veneția, Genova sau Ragusa, adevărate „mari puteri” – în special prima – ale epocii respective.

Statutul istoric al Novgorodului a fost definit de către academicianul M.N. Tihomirov în câteva pagini de mare densitate intitulate Marele Novgorod în istoria culturii mondiale. Transcriem, de acolo, două pasaje semnificative: „Pentru a înțelege importanța deosebită a Marelui Novgorod în istoria culturii ruse este neapărat necesar să arătăm, fie și în câteva cuvinte, ce loc a deținut el în Europa medievală. Novgorodul n-a fost numai un bogat oraș comercial, ci și centrul unui întins stat feudal. Aceasta și explică longevitatea republicii novgorodene, a cărei independență nu ia sfârșit decât în anul 1478. Prin întinderea stăpânirilor sale, republica Novgorodului nu și-a

avut egal în toată lumea medievală. Ea deținea întregul Nord rusc și se întindea din Golful Finic până la munții Urali. Novgorodului îi aparținea, în mod nemijlocit, un întins teritoriu din bazinul Ilmenului cu Volhovul, în centrul căruia se afla însuși Marele Novgorod. El era, de fapt, singurul mare oraș din teritoriile respective, celelalte orașe, chiar cel mai important dintre ele, Staraia Russa, rămânând totdeauna orașe-satelit („suburbii”) ale Novgorodului, care n-au rivalizat niciodată cu capitala. Când Marele Novgorod s-a supus marelui cneaz al Moscovei, s-au supus odată cu el, fără împotrivire), și suburbiile novgorodene”.

„Comparațiile ce se fac de obicei între Marele Novgorod și «orașele libere» ale Europei apusene, în special cu puternicele orașe hanseatice, ne dau o reprezentare întrucâtva inexactă despre «Dumnealui Marele Novgorod», cum țineau să sublinieze novgorodenii numele orașului lor. Și Lübeck și Brehmen, chiar în perioada înfloririi lor, stăpâneau numai niște teritorii insignifiante, care nu se puteau în niciun fel compara cu întinsul domeniu al Novgorodului. Stăpâniri mari dețineau și Veneția și Genova, numai că ele erau răspândite în tot bazinul Mediteranei, comunicând cu metropola numai pe căile maritime; «Dumnealui Marele Novgorod» era însă stăpân peste cea mai mare întindere din Rusia de nord și deținea, în legătură cu aceasta, un loc excepțional de însemnat în lumea medievală, fără a avea termen de comparație”.⁵

În viața social-politică a Novgorodului M.N. Tihomirov vede „trăsăturile tipice ale unei republici medievale aristocratice, cu predominarea puterii boierimii stăpâne de pământ și a vârfurilor negustorimii bogate. O structură similară a puterii de stat găsim în Dalmația și Italia. Cea mai apropiată paralelă ne-o oferă orașele slave

de pe malul Adriaticei (Kotor și altele) unde se adunau «vecea» mică și mare la sunetul clopotului” 5

Cele de mai sus ne dau o idee rapidă despre ceea ce a putut fi conștiința de sine a cetățenilor acestei republici nordice, contrapartea, sub cerul plumburiu din apropierea iernilor veșnice, a exuberanței Italiei și a orașelor dalmatine. Se constată imediat aceeași sete de cunoaștere, aceeași pasiune de a cutreiera spațiile, același interes pentru realitățile culturale de pe alte meleaguri și în special din Bizanț, către care gravitează încă, sub raportul civilizației, întreaga Europă medievală.

Novgorodul ne apare astfel drept cel mai tipic exemplu pentru orientarea europeană, pentru respirația universală a spiritului rusesc eliberat din cătușele dominației mongole și trăind o adevărată primăvară a istoriei și culturii sale. Negustorii Novgorodului colindă deopotrivă Apusul și Răsăritul și primesc negustori de pretutindeni. Ei ne lasă descrieri amănunțite ale Constantinopolului, folosite și azi de specialiști pentru topografia orașului. Ei descriu monumentele arhitectonice și de artă cu un ochi pătrunzător și avizat.⁷

Gustul artistic al novgorodenilor este tot atât de dezvoltat ca și al burghezilor italieni, iar frescele cu care își împodobesc bisericile pot fi considerate printre comorile artei mondiale. „Dacă privim frescele novgorodene din secolul XIV și icoanele novgorodene din secolele XI ȘI XV ca monumente ale artei mondiale – scrie D.S. Lihaciov – atunci trebuie să spunem (și faptul este recunoscut acum de toată lumea) că ele se numără printre cele mai splendide creații ale geniului uman. Ele aparțin nu numai artei rusești ci și artei mondiale, asemuindu-se nu numai cu pictura bizantină ci și cu cea italiană”.⁸

Arta acestui timp este floarea cea mai minunată oferită de novgorodeni Rusiei și culturii mondiale. Și e cu

atât mai tragic să constatăm (subiect de meditație gravă!) că, scăpată de năvăliri și de dinte neîndurător al vremii, această floare a fost cumplit devastată de ultimul război. Barbaria rece și sistematică a noului cotropitor și-a luat ca țintă tocmai aceste monumente, spre a priva poporul rus de temeiurile mândriei sale naționale. Câteva dintre cele mai splendide edificii au fost rase literalmente, altele au fost grav avariate. Zidurile au fost restaurate după război cu o admirabilă devoțiune, dar nimeni nu va mai putea să le împodobească cu frescele ieșite din penelul mișcat) de suflul acelor veacuri ireversibile.

Destinul major al Novgorodului s-a încheiat în veacul al XVI-lea, când asupra lui s-au exercitat imperativele istoriei, unei istorii care își crease, acum, un alt centru și, mai ales, un alt stil. Fața de acest nou stil, sintetizat și monumentalizat de Ivan al IV-lea supranumit „cel Groaznic”, moștenitor al tradiției imperiale bizantine, dar și al „experienței” stăpânilor de mai ieri ai Rusiei, exuberanța și spiritul de independență al Novgorodului lua înfățișarea unei sfidări. Autocrația imperială, mână în mână cu autocrația eclesiastică, dornică a stăpâni sufletele până în ultima fibră, lichidă republica Novgorodului și, odată cu ea, Prerenașterea rusă.

A trebuit să treacă mai mult de un secol până când un om de geniu, simțind că se sufocă în această Rusie a lui Groznîi, a deschis „o fereastră spre Europa”, numind-o Petersburg. Fereastra se afla foarte aproape de cea veche – Novgorodul – și demonstra, astfel, că „fenomenul Petru cel Mare” nu reprezintă doar o „ruptură cu trecutul, ci și o reînviere a acelui trecut, larg deschis unei sinteze europene, pe care l-a reprezentat cu strălucire Novgorodul.

Cu orașul de pe Neva începea un eon istoric nou în destinul Rusiei și al civilizației sale. În acest nou ciclu, de o

complexitate în care intră destule tensiuni între elementele moștenite din surse aproape contrare, geniul Novgorodului va renaște și se va contopi, în două rânduri, cu acțiune hotărâtoare asupra întregii culturi rusești: o dată prin Lomonosov și a doua oară prin Aleksandr Sergheevici Pușkin. Primul descindea dintr-un sat de lângă Arhanghelsk, vechi teritoriu de ctitorie novgorodeană, celălalt își avea rădăcinile în Mihailovskoe, sat de lângă vestitul Pskov, orașul satelit al Novgorodului.

Locurile unde a luat naștere legenda lui Sadko, cel ce vrăjea cu cântecele sale întreaga natură, au odrăslit, deci, și cea mai deplină întrupare a setei de libertate, de lumină, de bucurie și de îndrăzneală a gândului creator, simbolizate odinioară de Novgorod. Aleksandr Sergheevici Pușkin a repetat, în ctitoria operei sale, marea misiune a Novgorodului de odinioară: de a păstra Rusia în Europa și de a face, din cultura rusă, o ipostază majoră a geniului european. Destinul lui Pușkin a demonstrat de altfel că misiunea străvechiului oraș de pe malurile Volhovului nu era încă terminată. Iar tragedia îndurată de acest oraș în veacul nostru, sub ocupația barbarilor moderni, a readus în actualitate timpurile lui Nevski când, de aici, Rusia se apăra, în ființa ei fizică și spirituală, spre toate azimuturile. Novgorodul și Leningradul au fost pilonii unei uriașe rezistențe și au trăit, deopotrivă, izbânda împotriva noilor „cavaleri cu cap de câine”. Destinul orașului mai mult decât milenar pare să confirme, nu o dată, fericita formulă a unui gânditor român de azi după care istoria este adesea „un proces de deplasare dialectică a permanențelor ((.9

*

Spre a familiariza pe cititorul român cu unul din capitolele esențiale ale istoriei civilizației medievale și, în parte, moderne, Editura Meridiane a ales cartea savantului Konrad Onasch, pentru rațiuni evidente oricărui

cunoscător al bibliografiei subiectului. Într-adevăr, sinteza alcătuită de K. Onasch pe temeiul unei bibliografii aproape complete este axată pe elementul lartrlisti C, adică tocmai pe acel aspect al civilizației novgorodene care interesează mai mult pe cititorul străin.

Despre Novgorod s-a scris o bibliografie bogată și câteva monografii sovietice, între care numai două ar fi putut reprezenta o alternativă la cartea lui K. Onasch: Novgorod Velikii de Dmitri S. Lihaciov (1945) și Drevnii r Novgorod de N.G. Porfiridov (1947). Ambele au calități incontestabile, iar ultima este o adevărată prezentare monografică, în care sunt descrise toate aspectele civilizației Novgorodului, de la organizarea orașului la arta militară și pictură. Dezavantajul ambelor constă în spațiul redus acordat artei propriu-zise și factorilor de care a depins mai direct înflorirea ei. Ilustrația însăși este redusă și dispersată. De aceea, cititorului dornic să cunoască mai ales acest aspect – esențial – al moștenirii Novgorodului, i se oferă, acum, singura monografie existentă în centrul căreia se află tocmai fenomenul artistic.

Cum se va vedea însă, Konrad Onascli nu se rezumă la aspectul artistic al civilizației Novgorodului, ci oferă toate elementele necesare înțelegerii împrejurărilor în care s-a cristalizat arta studiată, insistând, cum era de așteptat, asupra factorilor direcți ce au determinat înflorirea artistică. Așa se explică bogatele informații privind organizarea social-politică și administrativă, precum și cea bisericească, știut fiind că biserica a deținut în Evul Mediu – cum arăta Engels – un adevărat monopol asupra culturii.

Mult mai reduse apar datele privind cultura scrisă, unde cititorul va fi în continuare obligat să recurgă la monografiile amintite, în special la magistrala lucrare a lui D.S. Lihaciov.

Cartea lui Konrad Onasch ne oferă, în ansamblu, o inițiere în aproape toate trăsăturile esențiale ale civilizației și istoriei Novgorodului. Ea pune pentru prima oară pe cititorul român în contact cu unul din cele mai semnificative capitole ale istoriei civilizației ruse și europene, despre care cei mai mulți dintre noi nu știam, până acum, decât atât cât ne putuse spune nemuritoarea operă Sadko a compozitorului N. Rimski-Korsakov.

DAN ZAMFIRESCU

1 D.S. Lihaciov, *Prerenășterea rusă. Cultura Rusiei în vremea lui Rubliov și a lui Epifanie Preaînțeleptul* (Sfârșitul sec. al XIV-lea - începutul sec. al XV-lea), traducere de Corneliu Golopenția, Editura Meridiane, 1975; V.N. Lazarev, *Teofan Grecul și școala sa*, trad. de Vasile Florea, Ed. Meridiane, 1974.

2 în volumul de studii și referate *Rădăcinile milenare ale culturii ruse*, Novgorod, 1972 (în limba rusă).

3 Op. cit. p. 84, 85 - 87. Tot acolo, la p. 83: „Noi nu știm cum s-ar fi întors istoria dacă normanzii ar fi reușit să supună Novgorodul așa cum au reușit să-și supună Anglia. Ar fi putut oare duce aceasta la constituirea unei națiuni deosebite și a unei limbi aparte, cum s-a întâmplat în Anglia? Nu o vom ghici. Să observăm numai că deja în zorii istoriei rusești noi suntem cu toții datori novgorodenilor pentru că suntem aici, pentru că suntem ruși”.

4 cf. P.P. Panaitescu, *De ce n-au cucerit turcii țările române*, în volumul *Interpretări românești*, București, 1947.

5 *Novgorod. La 1100 de ani de la întemeierea orașului*. Culegere de articole sub redacția acad. M.N. Tihomirov, Moscova, 1964, (în limba rusă), p. 26.

O idem, p. 27.

7 D.S. Lihaciov, *Monumentele artei în literatura Novgorodului*, în: *Novgorod. La 1100 de ani...* p. 48 - 56.

8 D.S. Lihaciov, Importanța mondială a culturii Novgorodului, p. 92

9 Paul Anghel, *Nouă arhivă sentimentală*, București, 1975, p. 333

I. ISTORIA MARELUI NOVGOROD

1. VECHI DRUMURI DE APĂ ÎN RĂSĂRITUL EUROPEI

Colinele Valdai, cumpănă a apelor și nod de comunicații – Marile căi fluviale ale vechii Rusii: Volga, Duna, Niprul – Lacul Ilmen, macaz de încrucișare – Drumul de la varegi la greci – Comerțul ca destin al Novgorodului.

Dacă în zilele noastre zbori spre Moscova pe una din căile aeriene dinspre Nord sau Vest, avionul trece peste un ținut laiaojperlilt de păduri dese și brăzdat de numeroase lacuri mari și maici. Pe vreme senină sau la un zbor jos redumoș ti golfurile lor ad incite în țărături și un ținut de dealuri care în înmulțe loburli – ulrcă și coboară tamețitor. Zburăm ou ulmul din cele mai moderne mijloace de transport, deasupra uneia dintre cele mai vechi și mlali interesante zone de comunicație din Europa: colitmeie Valdai. Cu înălțimea lor maximă de 321 de metri, ele alcătuiesc cea mi-ai însiemm a tă cumpănă a apelor în: mijlocul câmpiiei întinse din nordul Rusiei, mărginite de munții Ural și Marea Baltică. La apus ide lacul Zegher cu o suprafață de 270 de kilometri pătrați, lac astăzi foarte ai precinit de locuitorii Moscovei – ca loc de excursii și agrriement, izvorăște Volga. Fluviul curge spre sud-est învăluit în cântece și legende, stăpânind un sistem fliuviiai propriu imens până la vărsarea lui în Marea Caspică. Spre Nord și Nord-Vest, într-un ți mut mlăștinis sliltiulat eu mol! t mai jos față de nivelul mării, curg afluenții lacului Liruen pniin tre' cane rd Usnile Mista și Pola. Chiar dacă nu din pădurea Valdai propriu-zisă, din pod fi sui Valdai

izvorăsc și alte at pe cu afluenții lor. Astfel Dvitiina die Vest icarfe sie varsă în marca Baltică și Niprul, cel mai imăreț fluviu nu-s alături de Volga și Cama. Nipriul se vlarsă în Marea Neagră printr-un liman întins. Așa dar izvoarele și cursurile superioare ale marilor ape care domină largă câmpie rusă dintre Marea Baltică și Marea Neagră sunt situate alături, într-un spațiu relativ strâmt. Aceste determinări geografice iau oarecând încă din vechime premiile pentru schimburile comerciale dintre cele două, respectiv trei, mari mări dintr-o parte care mărginesc Europa - la Nord și Sud-Est: pe de o parte Marea Baltică, pe de altă parte Marea Neagră și Marea Caspică.

Transport de luntre, gravură în lemn (după: Istoria URSS, Berlin 1958, vol. 2, p. 593)

Cel mai vechi drum de apă a fost Volgfa. Cursul ei inferior a fost folosit încă de greci, care își încărcau pe corăbiile mărfurile aduse cu caravanele din Siberia, ca să le transporte mai repede în Crimeea. Pe podișul Valdai bazinul Volgfa era legat de cel al lacului Ilmen, al Dvinei și mai târziu al Nilprului, printr-o întreagă rețea de lacuri, peste care erau târâte vasele. Încă din timpurile de întemeiere a marelui principat al Kievului, slavii din

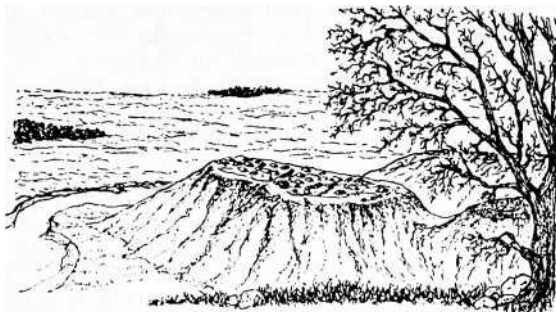
răsărit au botezat foarte probabil după ele, înălțimile Valdai cu toponimicul *Volokovski* sau *Okovski Ies*. Oorăbilille sau bărcile cirau împinise de la un fluviu la altul deasupra acestor praguri, pe trunchiuri de lement, tăvălugiuri sau tălpi de săniii, cele mai mici poalte că erau duse chiar și în spinare de locuitorii ținutului, *volocianii*. Pentru cele trei rețele fluviale ale Volgăi, Dvinei și Nilor. uiM, lacul Ilmen constituia încă din vechime un fel de răspmtie (mlaicaz de încrfucișiare) la apelor. Luntrile riveranilor Balticei, ale pppoarelor slave, baltice și scandinave, înaintau cu vi sie sau navigam cu pânze în Golful Fin ic, de aici pe Neva în uriașul lac Ladoga, care în documente truse vechi e denumit și „marea ca să laljungă în cele jdiin. urmă pe Volhov în lacul Ilmen. De aici, cu ajutorul Volokilor, înalnjtânid pe Msita sau Folia, neguțătorii sau războinicii puteau să ajungă pe Volga și pe afluenții ei superiori. Alte praguri se găsealu pe cursul superior al Lovott-ului către se varsă în lacul Ilmen. Ele înlesneau trecerea spre Dvinla de Vest și Nipru). În plus, navigația pe nurii mai ierta (asigurată de stânci și cruci ca semnie de poziție. Astfel se înlasneia comerțul din Scainidiinavia sau ținuturile baltice cu cel din Crimeea și Constantinopol. În cronicile vechi ruse, drumul di-un Suedia peste lacurile Ladoga și Ilmen în josul Niprului era denumit: „drumul de la varegi la greci” (*Put7 iz Varjag v Greki*). Ținutul din jurul lacului Ladoga, departe de a fi numai o anexă, a constituit de (timpuriu o bază din care au plecat mai târziu mai multe valuri de colonizare care au ajuns pesite lacul Onega până la Marea Albă și la Ural.

La umil din cele mai însemnate moduri de circulație și de (politică colmercilală tale acestei uriașe rețele de «căi fluviale, la emergența Volhovului din lacul Ilmen, era așezat Novgorodul, unul din cele mai interesante orașe din vechea Rusie și chiar din vechea Europă. Comerțul a

hotărât istoria și destinul acestui oraș, comerțul a constituit baza existenței sale, existență problematică, perimament amenințată și ocrotită cu gelozie. La marginea „Occidentului romano-catolic și în partea de Apus a statului rus ortodox, Novgorodul urma să joace în toate privințele un rol specific și independent.

2. ISTORIA VECHE A NOVGORODULUI Vechea „gorodice” rusă - întemeierea Novgorodului - Enigma orașului vechi - Oaspeți sloveni și varegi - Legende privind o creștinare timpurie a Novgorodului - Informații scandinave, arabe și grecești.

În traducere, Novgorod înseamnă „orașul nou”. Numele arată că Novgorodul trebuie să fi avut un „oraș vechi”, un oraș mamă, de la care a pornit întemeierea. Până astăzi nu se cunoaște locul acestui oraș vechi. În jurul lacului Ilmen, în șesurile mlăștinoase acoperite de pădiuri seculare, între dealurile Valdai, lacul Ladoga și lacul Ciad. s-au stabilit slovenii alături de seminiile fihice care locuiau aflai din vremuri străvechii. Și la sloveni, ca pretutindeni în Rusia, - au apărut așezări mai mici, - târguri, așa numitele *gorodice*. În marea lor majoritate, ele erau apărate de o îngrăditură, de pari ascuțiți (palisade) și când lucrul acesta era cu puțință, se aflau așezate pe o înălțime înconjurată de meandrele unui râ.u. În aceste așezări se desfășurau negoțul și viața tribului, șeful tribului judeca pricinile și încasa dările și aici se găsea statuia (*cumir*) zeității tribului 3 al cărnii cult era oficiat de preoți. Orașul vechi

„*Gorodice*” a vechilor slavi (după E.E. Smirnova și D.S. Lihaciov, *Kultura dreveneii Ruși*, Moscova 1067, p. 30)

trebuie să fi fost o asemenea gorodi. ce pe care linii cercetători iau identificat-o în Staraia Russa, alții în Ladoga veche.

Vechea *Cronică rusă a lui Nestor* relatează de diioiăorii desjpre întemeierea *N o vgorodului*. lui lunga pante introductivă enumera toate triburile știave, nu numai pe cel al slavilor din răsădit. Acddlo zise spune despre sloveni că „au locuit în juriul lacului Ilmen... și au întemeiat un omaș și Dau numit Novgorod „**d** Cronida mențilonează a doua oară întemeierea în relatările privind anul 862, relatări pe cât de renumliifce, pe atât de controversate pămă în prezent inițre istorici și filologi. Aici e vorba de alegerea varegului Hurii **k** de către sloveni și finezi. Varegii erau neguisttori sau războinici, mu rareori și una și alta, originari din Suedia. Fărind negoț pe cursurile de apă mai sus arătate și îniaimtind i după cuceriri, ei au ajuns până la Constantinopol. Despre legendarul Rurik se spune, în la aceeași cronică an oare se vorbește și despre întemeierea de către el a orașului vechi: „și el a făurit din lemn un oraș mai sus de Volhov și a fost numit Novgorod”.¹

Vechiul cuvânt rus (*șurubiti*) pentru a dulgheri, a făuri, este un termen tehnic care înseamnă a instala o

¹ Ibidem., pag. 18 urm.

„îngrăditură de pari ascuțiți”. Deci, la început, mai ales în epoca triburilor prefeudale, Novgorodul, ca și toate celelalte orașe ruse, a fost o *gorodice* din care s-a dezvoltat mai târziu un oraș inițiat, un *gorod*. Nu știm sigur unde se afla așezat Novgorodul lui Rurik. Târgul unde în secolul al XII-lea locuitorii Novgorodului își țineau principii „la distanță” era situat la vreo cinci kilometri de oraș și i se spunea încă de pe atunci „goirodicea lui Rurik” (*Râurikovo gorodice*). Se mi-ai discuta încă dacă acesta a fost orașul nou al legendarului întemeietor. În orice oază, cu ocazia unor săpături arheologice, s-au descoperit aici nu numai vase bizantine smălțuite din secolul al X-lea sau începutul celui al XI-lea, ici și bucăți de ceramică din veacul al IX-lea până la al X-lea. Oricare i-ar fi fost adevăratul întemeietor al Novgorodului - un singur om sau o obște de colonizatori - exista un motiv să trăiască într-o igoirdioe proprie, apărută de o împrejurare de pari și foarte probabil la distanță de vechea așezare slovenă. Desigur că amănuntele se pierd d’io nou în neguiră miturilor și Legenidiilor. Documentele vechi rusești relatează despre ciocniri între varegii și novgorodenii. Cronica lui Nestor îi numește pe varegi „coloniști”, „oaspeți” (*nahodnici*) cuvânt vechi rus care, la fel ca în latină (*hostis*), îl desemnează pe străin în același timp și ca dușman. La fel pe Informează și izvoare arabe din secolul al IX-lea: că năvălind din orașul lor înconjurat de oipe și mlaștini, „rușii” s-au năpustit asupra slavilor și i-au vâmidut ca robi în răsărit. Sub numele de „ruși” (în vechea limbă finică „roți”, în greaca medie „ros”, în arabă „rus”)

trebuie să înțelegem „oaspeți” suedo-varegi mai mult sau mai puțin slavizați din Nordul Rusiei (Denumirea) lor colectivă, larg răspândită, s-a încetățenit ufiertilor ca denumire a poporului unit slav de răsărit al rușilor. Acest

Întemeierea Novgorodului, miniatură din *Cronica Radziwiłł* (după: *Povesvremenycli let*, Moscova-Leningrad 1950, vol. 1, p. 12)

proces, în detaliu complicat, a început în ținutul Novgorodului. Cronici ulterioare din veacul al XVI-lea și al XVII-lea ne relatează că cei din Novgorod se plâneau „că au suferit mult rău din partea lui Ruriik și a neamului său” și că Rurik „l-a ucis pe Vadim cel viteaz și pe mulți novgorodeni care fuseseră sfetnicii lui”.¹ Timp de secole în Novgorod s-a mia-i vorbit de un loc al lui Vadiilm. De domeniul legendei este și o informație, de asemeni mult mai târzie, după care Vadim cel viteaz ar fi fost creștin. Dar nu există nicio sursă veche care să pomenească numele acestui bărbat și să ne transmită știri despre el. E la fel de legendar ca primul primar al Novgorodului, Gostomist. Și tot atât de legendar este și adausul unor istoriografi bisericești din secolele XV ȘI XVII la o veche *vita* bizantină, în care se relatează despre convertirea, în jurul anului 830 a unui principe ide Novgorod, Bravlin, la mormântul unui sfânt grec din Crimeea.

Nu numai cercurile bisericești din Moscova, dar și cele din Novgorod au avut interes să se plăsmuiască această legendă, ca să poată așeza creștinarea rușilor cu mult înainte de introducerea oficială a cneșt Msmuikii de către Vladimir, în ceea ce (privește Moscova. Xn ceea ce privește Novgorodul, din această legendă reieșea că cea anal veche creștinare nu ai fi avut loc la Kiev, ci în orașul

de pe Volhov.

Pe la mijlocul veacului I al IX-lea statul rus apărea din ce în ce mai bine conturat, iar la Kiev, noul centru politic al acestui stat, creștinismul câștiga treptat, dacă nu o influență politică nemijlocită, în orice caz: o importanță. Nu – sunt semne care să inducă o creștere a importanței creștinismului, și la Novgorod. În schimb Novgorodul este cunoscut din vechime atât în Răsărit cât și în Apus: avea un însemnat centru comercial. Existau surse vechi scandinave care apareau sub numele de „Helsingør”, adică un oraș situat pe o insulă (sau înălțime: *Holm*) înconjurată de ape. Chiar și izvoarele arabe din veacul al IX-lea, menționate mai sus, descriu în acest fel poziția vechiului Novgorod, fără să-l menționeze numele.

Împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul a fost mult mai bine documentat. El știa că „*monoxyle-le*” (luntricele) care soseau în fiecare an la Constantinopol, proveneau din „Nemogardas”, adică din Novgorod. El cunoștea și celelalte piețe comerciale însemnate dintre orașul de pe Volhov și capitala imperială de pe malul Bosforului: „Minsk – niscar (Smolensk), Cernigov” (Cernigov) și „Kiovia” (Kiev). Despre Nemogardas – Novgorod împăratul bizantin știa că aici își avea reședința „Arhiepiscopul R; osiatis, „Principele Rușilor”, Sviatoslav (Sviatoslav), fiul lui Igor. Sviatoslav era însă tatăl lui Vladimir.

3. INTRODUCEREA OFICIALĂ A CREȘTINISMULUI BIZANTIN ÎN NOVGOROD.

Vladimir ca principe al Novgorodului și mare principe al Kievului – Creștinarea Novgorodului, legendă și realitate – Iaroslav și novgorodenii – Ținuturi colonizate în Nord – Importanța episcopului în Novgorod.

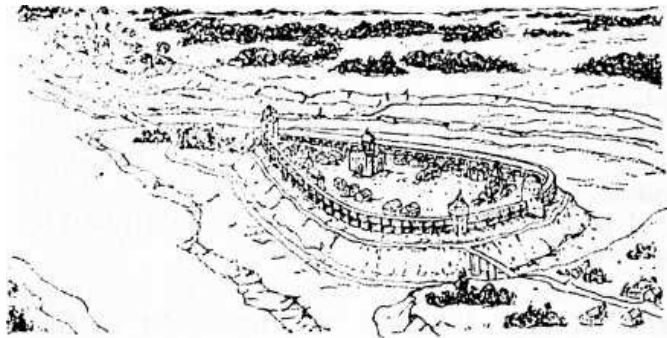
Mai înainte de a cuceri Kievul, capitala imperiului, Vladimir a fost principe al Novgorodului. El – a pregătit în

amănunt lupta sângeroasă - ou frații săi. pentru tronul de mare principe în „mama orașelor ruse”. Astfel, a recrutat personal în Suedia puternice contingente de trupe varege. În sfârșit, în anul 980, Vladimir a început „să domnească singur în Kiev”. Curând după aceea a rânduit așezarea, pe o colină din Kiev care domina Niprul, a unor statui ale celor Mali însemnați zei tradiționali, în frunte cu vechiul zeu slav al tunetului, Per un Peron reprezenta puterea centrală princiară. De aceea Dobrinia, unchiul lui Vladimir, ridicase și la Novgorod „un idol al lui Penunulia **Volhov** și cei din Novgorod îi aduceau ofrande ca unui zeu, după cum ne informează vechile cronicile ruse din anul 980.¹ De mai multe secole, tradiția din Novgorod leagă locul unde fusese așezat acest idiot al lui Per un de mica localitate Ferim., așezată Ha emergența Volhovului din lacul Ilmen. În timp ce filologii au contestat filiația termenilor Penun-Perin, arheologii au fost mult mai norocoși. Ei au descoperit în timpul unor săpături rămășițele unei piețe rotunde, acoperite, cu diametrul de treizecișitri de metri, îngrădită de ziduri cu opt adâncituri semicirculare. În mijloc se afla o groapă în care probabil că fusese coborâtă statuia de lemn a vechiului zeu slav. Întreaga așezare era înconjurată de un șanț cu o lățime de șase metri și o adâncime de un metru.

Sanctuarea; semănătoare isănit cunoscute în mai multe locuri din zona slavilor de răsărit și de apus, printre altele și la Kiev. Dar statuia lui Penun ar fi putut să se găsească de asemenea în partea cea mai veche a viitorului Kremlin său. În „Slavno (îl, pe malul drept al Volhovului, tunde către sfârșitul veacului) al² XII-leai și începutul celui de - al XIII-lea a fost clădită biserica-Sf. Ilie. Sf. Ilie, profetul Vechiului Testament care niimice: știe preoții păgâni în timpul furtunii și se suie la cer într-un car de

2 Ibid., p. 75

flăcări, a preluat după creștinare multe din trăsăturile vechilului zeu slav al tunetului.

Oraș în vechea Rusie

(după E.S. Smirnova și D.S. Lihaciov, *Kultura cirevnej Ruși*, Moscova 1967, p. 30)

Instalarea unui „Olimp” vechi-slav n-a fost însă o măsură durabilă. Exploatarea dificultăților politice interne ale împăraților bizantini, Vladimir ia reușit să fie primit ca stăpân suveran¹, în „familia împăraților. El și-a luat de soție o prințesă bizantină și în 988, s-a botezat, trecând, împreună cu poporul său, la creștinismul grec.

Dacă până astăzi este foarte greu să se stabilească începuturile creștinismului și ale organizării bisericești în Kiev, acest lucru e și mai dificil pentru Novgorod. Aceleași izvoare ulterioare din secolele X și XVII, care ne-au furnizat unele amănunte de legendă, au tendința să șteargă iarăși granițele dintre poezia politică și adevăr. Prima cronică din Novgorod relatează că în orașul de pe Volhov primul ierarh instalat de Vladimir a fost arhiepiscopul Achiim (Joachim) venit din Chersom. Dar de abia din 1165, conducătorul clerului din Novgorod a purtat titlul de arhiepiscop.

Nu știm multe despre Achion și puținul pe care-l știm mai e încă învăluit în legendă cucernică. Poate să fie adevărat că era din Chertssom, căci Vladimir a adus

numeroși clerici din acest oraș, strâns legat de politica lui favorabilă Bilanțului. Prima acțiune a lui A chim ar fi fost aruncarea în râu a sitatuii zeului păgân Perun. De-a lungul secolelor, ca și în Kiev, s-au născut diferite legende în jurul acestei întâmplări După aceste legende, idolul răsturnat, ajuns sub podul cel mare care leiagă din vechime malurile Volbovului, și-ar fi azvârlit măciuca pe pod, striginid: „Veseliți-vă, locuitori ai Novgorodului, și atunci amintiți-vă de (mâine! w

Joachim, cu câteva veacuri mai târziu patriarh (1674 – 1690), a fost mitropolit al Novgorodului între 167 i2 și 1674. Clronica așa numită. a liuii Ioachim, care compilează tendențios materilal informativ mai vechi și mai nou, conține următoarea relateare fabuloasă: „Împotriva rezistenței înverșunate a locuitorilor Novgorodului conduși – de un «vracii», Dobrinia a folosit forța, iar Achim cu preoții lui au predicat pe «malul comercial» al Volbovului. Pe celălalt mal al râuku, denumit în aii târziu «malul Sfintei Sofia», a luptat Putiata, conducătorul breslei instalate de Vladimir. Pretutindeni, creștinii și paginii se înfruntau cu săbiile și cu predicile. Casa lui Dobrinia a fost incendiată și soția lui ud să... La rândul lui, unchiul lui Vladimir a incendiat casele din Cartierul comercial al Novgorodului, ca să distragă atenția dușmanilor de la Putiata care era peste măsură die încolțit. În cele din urmă, Dobrinia și Putiata i-au încolonat pe novgorodeni și Achim i-a minat la botez. Atunci s-ar fi născut vedhitufl. proverb din Novgorod: «Putrăta botează cu sjpada, însă Dobrinia cu focul»”.³

Efraiitm, oare fusese iras Mat în 1030 ca urmaș al liuii Achim, este introdus în toate cronicile mai vechi și mai noi cu mențiunea „care ne-ia învățat”. Ceea ce înseamnă desigur că învățământul bisericesc și organizarea bisericii

au început la Novgorod cu Efraim. Acest lucru apare mai demn de crezare decât informația despre Achim dărmătorul de statul Un manuscris din Novgorod¹ datând din secolul al XV-lea leagă instalarea lui Efnaim de școlarizarea în timpul lui Iaroslav a trei soite de copii, din familiile celor mai de văză locuitori ai orașului și ale preoților. În acest fel urma să se asigure schimbul de mâine al bisericii și o ierarhie în ținutul Novgorodjului. Probabil că rezultatul muncii lui Achim s-a risipit, după un val de împotrivire care a urmat introducerii creștinismului; și Efiraim a trebuit să înceapă din nou.

Vladimir l-a instalat pe fiul său Iaroslav ca suzeran la Novgorod. Dar din 1014 el a încetat să plătească biruri tatălui său. Numai faptul că a murit, în 1015, l-a împiedicat pe Vladimir să pornească lupta armată împotriva fiului său și a locuitorilor nesupuși ai Novgotrodului. Îndată du; pă moartea tatălui, un alt fiu, Sviatopolk, își omorî frații, Boris și Gleb, pe care Iaroslav i-a canonizat în 1019, ca primii sfinți naționali ruși. Războiul feudal fratricid s-a extins prin faptul că a intervenit și șoferul lui Svია/тополк, Boleslav cel viteaz din Pdkmiia, oare a ocupat pentru un timp Kievul. În acest timp, în îndepărtatul Novgorod, Iaroslavi se afla într-o situație deosebit de critică. Oa să câștige independența Novgorodului față de Kiev, trimisese în 1014 emisari care să recruteze varegi din Suedia, la fel cum procedase tatăl lui mai înainte. Dar acești mercenari s-au purtat urât. Orniica orașului arată aceleași plângeri: „Varegii s-au dedat la violențe față de femeile măritate⁴¹¹. S-a ajuns la lupte, în timpul cărora au fost uciși mulți varegi. După aceea Iaroslav porunci să fie uciși cei mai de seamă locuitori ai orașului. Aceasta s-a întâmplat în întunecatul an 1015. Mai puțin mișcați de lacrimile vărsate de Iaroslav pentru tatăl lui mort și frații lui uciși, cum spume cronică, și mai mult din considerații politice foarte realiste,

novgorodenii i-au iertat prințului uciderea perfidă a concetățenilor din oraș. Ei înșiși au finanțat armata varegilor și probabil și un contingent ajutător de localnici. Iaroslav a pornit cu această armată spre Sud. Dar s-a întors înfrânt la lacul Ilmem. Locuitorii Novgorod ului, în frunte cu posadnikuul **1** «or Constantin, un fiu al lui Dobrinia, distrugând bărcile lui Iaroslav, l-au împiedicat pe acesta să fugă la regele suedez Olaf, viitorul lui socru. Cu sprijinul lui Constantin, Iaroslav a continuat lupta pentru întâietate și în anul 1019 a putut să intre în sfârșit biruitor în Kiev. Unitatea vechii Rusii se obținuse încă o dată pornind din Novgorod. În același an s-a îndreptat spre Novgorod și Ingigerd, fiica regelui suedez, – ca soție a lui Iaroslav. Drumul ei trebuie să fi trecut peste Vechea Ladoga, nordica *Aldeigjuborg* de demult. Ingigerd, pe numele rus Irina, îi ceruse lui Iaroslav ca dar die nuntă ținutul, fără îndoială drept compensație pentru ajutorul primit de la socrul său. Denumirea suedeză de țara Ingeinmam și vechea denumire rusă de *Ijerskaia Zenilici*, mai amintesc și astăzi de soția lui Iaroslav. Iaroslav nu i-a arătat însă recunoștință lui Constantin pentru ajutorul dat la cucerirea Kievului. După cum relatează cronicile mai noi, în 1019, anul triumfului său, l-a exilat pe posadmiicul din Novgorod la Murom și a pus⁴

La cale iiciiderea liul acolo. Marele principe cunoștea prea bine problematica separatismului celor din Novgorod, încă de pe vremea când stăpânea pe analuriil e lacului Ilmen. De aceea l-a înlăturat pe Constantin, exponentul acestei mișcări.

În același timp ar fi dat orașului un fel de scrisoare de eliberare, „o gnamată”, din al cărei cu pirins s-au păstrat probabil anumite reprezentări în rezumatul vechiului «drept rus (*Ruskaia Prav da*), care **d** atează de

4 Prima cronică din Novgorod, p. 174

asemeni din vremea lui Iaroslav. Sâmburele acestei „gramota” îl constituiau anumite garanții pe care marele principe al Ki ev-ului le dădea celor din Novgorod față de gărzile de v-aregi staționați în oinaș ca și față de e negustorii varegi. Unii cercetători de astăzi presupun că această „gramota” este un document alcătuit ulterior, un titlu de drept fictiv op care cei din Novgorod voiau să-și valorifice libertățile în fața principilor.

Încă de pe temeiul situației de politică comercială și de circulație se conturau acum și în orașul depărtat din Nordul Rusiei acele tendințe care în Europa au dus, la început în Italia, la formarea unor republici orășenești puternice și libere. Dair Novgorodul nu era numai orașul de pe Volhov, ci era de multă vreme centrul urnei uriașe împărăției. Trebuie să avem în vedere că în secolul al XI-lea boieri și negustori din Novgorod, depășiseră cu mult vechile teritorii de colonizare din jurul lacurilor Ladoga și Onega și ajunseseră în ținutul îndepărtat, dar încă din vechime cu însemnătate politic-comercială și de comunicație, ținutul așa numit „transvoloktt (*Zavoloce*)” – adică în cotul Dvinei de Nord care lega de Rusia nordică și centrală acele ținuturi imens de bogate în vânătoria animalelor cu blănuri și a pescuitului. Aici negustorii din Novgorod se aflau în cruntă concurență cu neguțătorii norvegieni care navigau cu pânze în juruli Capului Nord și înaintau în ținutul Dvinei venind dinspre Marea Albă. Iugrenii și samoezii de pe Peciora și din Uralul de Nord, deaseaneni și locuitorii din Noua Zemfe care mai trădau încă în epoca paleolitică, îi plăteau încă de atunci biruri „Măriei Sale Marelui Novgorod”. În Uralul de Nord, cei din Novgorod exploatau în primul rând bogatele zăcămintele de argint, cunoscute încă de sciți și greci. Novgorodm! nu era deci numai un oraș cu o istorie bogată în încordări, ci și un imens ținut colonizat, care se întindea» între Marea

Nordului, Marea Baltică, Ural și înălțimile Validai...

Desigur, Iaroslav a ținut seama de această interdependență și de semnificația imensei atăipâniri coloniale atunci când, probabil în 1036, l-a instalat pe fiul lui, Vladimir, ca principe și pe rusul din Nord, Luca Șidiata, ca episcop al orașului de pe lacul Ilmen. Duca Șidiata este primul episcop subordonat al mitropolitului Kievului, istoric recunoscut și atestat. Ou aproape 15 ani mai târziu, Iaroslav a determinat pe episcopi să aleagă și în scaunul de mitropolit tot un nuis, pe episcopul Ilari om. Pe timpul urmiaș îi luă său, un grec, s-a ajuns la un conflict cu Luca Șidiata, care fusese dienunțat la Kiev de un iobag. Nu mai știm conținutul acelu denunț. Totuși Luca a trebuit să rămână trei ani la Kiev înainte de a se putea dezvinovăți ou totul și ca iobagul să fie pedepsit cumplit de către consiliul de judecată al Mitropoliei. E cu puțință ca ierarhul grec să fi vrut să-l înlătore pe mitropolitul de origine rusă din demnitatea bisericească, a doua ca importanță din vechea Rusie, în favoarea unui bizantin.

Probabili că localizarea și exercitarea autorității episcopale din Novgorod au drept model râmduiuieli mult mai vechi. Aici se manifestă ceva din *Misterium gubemationes*, puterea religioasă medievală de a conduce. Dar trebuie să fi jucat un rol și străvechea rezistență a novgorodenilor sloveni împotriva oricărei însitrăimări economice și religioase. Această/problematică social-politică și religioasă a /episcopatului din Novgorod cu ponderile e/ istorice urma să se desfășoare în deplinățatea ei un secol mai târziu.

4. LUPTA NOVGORODULUI PENTRU INDEPENDENȚA

Disputa dintre murele principe și <l-aș pentru funcția de primar - Răscoala din 1136 și statutul principelui în republica) ioierilor - Personalitatea și politica

arhiepiscopului Nifon – Novgorodul și Andrei Jjogoliubski – Alegerea episcopului de către locuitorii din Novgorod – înființarea unui arhiepiscopat – Dedesubturile politicii bisericești în ținuturile baltice – Apariția Ligii Hanseatice – Negustorii germani și biserica din Novgorod – înființarea episcopatului Riga – Ordinul teuton – Serviciul de pază al arhiepiscopatului ortodox.

În primul pătrar al veacului al XII-lea s-au înmulțit semnele de furtună alie unei înfruntări hotărâtoare între supremația Novgorodului și a Kievului. Această dispută⁵ – a aprins în jurnal funcției de primar, *posadnicestro*⁵. În 1126 cei din Novgorod au delegat pe unul din concetățenii lor în funcția de primar. De fapt marele principe al Kievului mai putea încă să impună, împotriva voinței orașului, urnii «posadnici desemnați ide el; dar acesta a fost unul din motivele pentru care, în 1136, s-a ajuns la o – răscoală de data aceasta încununată de succes a celor din Novgorod, Pskov și Ladoga împotriva principelui Yisevolod Mstisiavici oare a fost deținut ca prizonier împreună ou familia lui la curtea episcopului Nifon. După aceea novgorodenii și-au schimbat foarte des principele. Această metodă e parafrasată în felul următar în cronica orașului: „Ei le arătau drumul” (*pokazascia put*). Acuzațiile și imputăriile care novgorodenii le-au făcut unui principe în 1270 sânt; **t** caracteristice. El ar fi vinat rațe sălbatice pe Volhov și iepuri pe câmp, ar fi jefuit ograda «unui cetățean, iar altor doi argintiul și ar fi alungat străinii din oraș... Dar de «acum, principe, nu mai putem să-ți îndurăm abuzurile. Pleacă de la noi și ne vom căiți alt principe^{41.1} Într-un contract (*nad*) încheiat între posadniic și principe, erau reglementate în amănunțime drepturile și îndatoririle reciproce. Astfel se stabilea, «cu o exactitate riguroasă, unde și în ce perioade a anului își putea exercita principele

privilegiile de vânătoare și pescuit. În treburile interne, îndeosebi în comerț și în vilața străinilor, nu îi era îngăduit să se amestece de fel. El «a fost îndepărtat și din vechea „«curte a lui Iaroslavici și i s-a atribuit ca reședință acea *gorodice* oare a mai fost menționată. În absența primarului, principele nu putea nici să judece, nici să împartă pământ și nici să semneze documente. Desigur că principele trebuia să-l respecte în orice privință pe arhiepiscop. „Dar nu ți-e îngăduit să te mânietzi pe vlădică, părintele nostru”, se spune într-uni hrisov-contraict (*dogovornaia gramota*) din 1270⁶⁷.

Numai foarte puțini principii, printre care mai ales Alexandru Nevski, au înțeles să fie adevărați stăpâni ai Novgorodului Statutul drepturilor principilor Novgorodului sie deosebea de altfel foarte puțin «de cel al «conducătorului trupelor de mercenari varege „ruise” din secolele precedente.

Personalitatea primului epi SC0 «p al „Nobilei republici” independente Novgorod și a ultimului grec ide pe soaumul episcopal, Ni fon, ne permite să întrezărim uriașele posibilități ale

6 Prima cronică din Novgorod, p. 88

7 Documentele din Pskov si Marele Novgorod Nr. 13, p. 3

Izgonirea unui principe din Novgorod miniatură (după: I. Podobedova, *Miniatury russkich istoriceskich rukopisej*, Moscova 1965, p. 132)

f imicției die episcop. Ca responsabil cu conducerea politicii externe a Novgorodului, reprezenta v, echea tradiție - a priorității politic-istorice ea Novgorod ului față de Kiev. „Mai întâi a fost stăpânirea celor din Novgorod, apoi a celor din Kievu, se apune în noua cronică a orașului, întocmită sub îndrumarea lui.⁸ Ce-i drept, se pare că însuși orașul nu și-ar fi înțeles pe de-a întregul cel mai însemnat episcop ai său* Privea numai i chiorăș la legăturile lui strânse eu patriarhia de la Constantinopol, iar după

8 Prima cronică din Novgorod, p. 103

moartea lui, la 21 aprilie 1156, l-a suspectat „că a jefuit Sfâmba Sofia și că a mers la Țarigrad” ^k

Cei din Novgorod erau și în alte privințe neîncrezători în politica Conducătorului lor spiritual. Cu instinctul parbioularâisanu lui i lor politic au recunoscut pericolul pe care îl prezenta pentru independența lor principatul Suzdal, predecesorul Moscovei de mai târziu. Atacul lui Andrei Bogoliubski, la sfârșitul secolului al XII-lea, le-a întărit concepțiile în această privință. Nifon vedea în Suzdal, dimpotrivă, nucleul unei noi puteri centrale ruse în fața fărâmițării politice a puterii vechi din sudul Rusiei și de aceea colabora și trimis ou principele din Suzdal, Iuri Dolgoruki. Intervenția lui consecventă și ide fel particulacitstă pentru o nouă orientare l-a dus în cele din urmă în temnița din Kiev. O veche cronică rusă îl proslăvește ca „Apărător al întregii împărății ruse (*pobornik vsei Ruskoj Zemli*)” ⁹¹⁰. Iuri Dolgoruki l-a eliberat pe episcop din prizonierat. Episcopul a primit, probabil în 1149, un mesaj oficial din partea patriarhului din Constantinopol, prin care acesta îl socotește printre marii sfinți ai țării ruse datorită suferințelor îndurate. Rămâne îndoielnile dacă Nifon purta încă de pe atunci titlul de arhiepiscop. Patriarhul l-a intitulat numai episcop. Unul din cei mai apropiați colaboratori ai săi, ieromonahul Chirik, îl numește arhiepiscop. De altfel aceasta nu spune prea mult, deoarece acest Chirik, fără îndoială însărcinat de Nifon, îi atribuisse deja înaltul titlu primului ierarh al Novgorodului, legendarul Achim. O însemnătate nu numai de cult, dar și de drept bisericesc o are desigur un antemis din anul 1148 din biserica Sf. Nicolae din curtea lui Iaroslav, care poartă dedicația: „Din partea lui Nifon, arhiepiscopul Novgorodului, prin dorința lui Nestor,

⁹ Ibid., p. 210

¹⁰ Cronica lui Hypatius (PSRL II), Sp. 484

arhiepiscopul din Rostov. (*ot Nijonta arhiepiskupa Novgorod! skogo poveleniem episkupa Rostovskago Nestora*)!

Presupunând autenticitatea acestui antemisiu, reiese că vlădica din Novgorod s-a bucurat poate de o *exemption* (excepție de subordonare) trecătoare față de mitropolitul din Kiev.

Nu e de mirare că în creșterea prestigiului funcției episcopului se poate descifra creșterea încrederii în sine și a importanței progresive a orașului de pe Volbov. Cronica orașului ne informează că în anul 1156, după moartea lui Nifon, s-a adunat întreg orașul și a vrut să instaleze ca episcop pe un oarecare Arcadie. Principele, clerul catedralei de la Sfânta Sofia, toți preoții și călugării din oraș i-au predat funcția de episcop în Curtea Sf. Sofia. Cronica vorbește de instalarea (*postavlenie*) în anul 1158 a lui Arcadie de către mitropolitul grec de La Kiev. De acum înainte cei din Novgorod și-au ales propriul episcop din rândul spiritualității orașului în adunarea populară (*vece*)². Confirmarea și hirotonisirea o făceau la început mitropolitul din Kiev, după năvălirea mongolilor cel din Vladimir și în cele din urmă cel din Moscova. Amândouă aceste lucruri nu erau decât o formă juridică bisericească prin care se manifesta vădit subordonarea acestui foarte vechi episcopat „sufragan” sub conducerea ierarhului.

În anul 1165 a urmat ridicarea la rang de arhiepiscopie. În acest an cronica orașului face cunoscut: „și Vlădicii d-na fost conferit de către mitropolit titlul de arhiepiscopi (*poveleno bist arhiepis kopstrop*).

1 B.A. Rybakov, *Inscripții rusești datate din secolele XI-XIV*, Moscova 1964, Nr. 25, Planșa XLII

2 Vezi și p. 86

3 Prima cronică din Novgorod, p. 219

Primul arhiepiscop a fost călugărul Ion, care a primit ca păstor numele de Ilie. Ca și urmașii lui, a fost un fiu al Novgorodului. E îndoielnic dacă patriarhul din Constantinopol a luat cunoștință oficial de această ridicare în grad. Numai în două izvoare grecești din secolul XIV, ierarhului din Novgorod i se spune arhiepiscop. Noul arhiepiscop avea în sânul bisericii ruse o mai mare independență față de mitropolit decât toți ceilalți confrăți ai lui. Bineînțeles că această poziție era foarte problematică, căci vlădica rămânea încâlcit în luptele de grup ale căror valuri l-au dus pe tronul episcopal. Chiar dacă cei din Novgorod mu-și schimbau episcopii atât de des ca principii, s-a întâmplat totuși să-și trimită vlădica în exil. Acest lucru i s-a întâmplat arhiepiscopului Mitrofan în anul 1211. Cronica orașului relatează că Mitrofan a primit exilarea „cu bucurie ca Ion Crisostom și Grigorie din Agrigent”¹. Relatarea trebuie înțeleasă în același spirit ironic ca remarca din cronica anului 1201 că Mitrofan a fost „ales de Domnul” (*bogom izbranîi*)¹¹¹². În realitate fusese impus orașului de către marele principe din Suzdal.

Această ridicare în rang ia episcopatului de Novgorod mu s-a produs numai în urma unor deliberări interne rusești, ci a fost influențată probabil hotărâtor de unele evenimente bisericești ce se anunțau din ținutul Mării Baltice.

În 1164 cronica orașului ne informează despre o înaintare a suedezilor peste Finlanda spre Ladoga-Veche. Ea amintește de descălecarea varegilor în secolul al IX-lea în acest ținut. În anul 1164 curia romană a întemeiat episcopatul Uppsala veche și i-a predat misiunea în Finlanda, pe care suedezii au înțeles-o ca pe o misiune războinică. Misiunea din Baltica, mai ales cea din Estonia,

¹¹ Ibid., p. 250

¹² Ibid., p. 239

era subordonată arhiepiscopiei daneze Lund, întemeiată în 1104. Toate acestea erau semnale de alarmă pentru vlădica din Novgorod și pentru mitropolitul din Kiev. După cum am văzut, reacția patriarhiei rămâne până în ziua de azi neclară și întunecată. De fapt papa și împăratul bizantin se aflau alături într-o coaliție îndreptată împotriva lui Frederic Barbarossa, dar biserica se arăta plină de neîncredere față de această alianță. Dependentă de politica imperială, patriarhia probabil că n-a putut determina oficial ridicarea în rang a Novgorodului, ceea ce constituia o demonstrație clară împotriva Romei, însă a consimțit neoficial la acest lucru.

Secolul al XIII-lea a adus cu el o serie de evoluții și evenimente care au influențat adânc soarta vechiului oraș de pe Volhov. În *Prima cronică din Novgorod* se descrie pe larg ocuparea Constantinopolului de cruciați în 1204: „un act de gigantică nebunie politică” 1. Dar acest eveniment, ca și subordonarea Galiției scaunului papal, n-au influențat nemijlocit interesele vitale ale orașului comercial. Pentru biserica Romei, dimpotrivă, Imperiul Sfintei Sofia” constituia flancul nordic al unui front larg împotriva schismaticilor, front care se întindea de la Bosfor până la Golful Finic.

Particularitatea situației pe acest sector de front consta în aceea că aici nu se înfruntau împărați, regi sau țări, ci episcopi și arhiepiscopi. Uneori relațiile politice ale eminențelor ortodoxe se asemănau uluitor cu cele ale prelaților Romei. Ca și în Novgorod, unde arhiepiscopul era de fapt stăpân al orașului și al țării, la Riga a stăpânit episcopul și mai târziu, (după 1253) arhiepiscopul de Riga. Ca și la Novgorod și la Riga, principele trebuia să trăiască în afara orașului. Aici și acolo

1 Steven Runciman: *Istoria Cruciadelor*, vol. I, p. 154
comerțul constituia premiza pentru problematica

istorică cea mai profundă, problematică ce în linii mari poate să fie înfățișată astfel: În 1158, după reînțemeierea Lübeckului de către Henric Leul, potrivnicul lui împărătesc, Frederic Barbarossa dăduse în 1188 un privilegiu orașului după care „și Rutenii” se puteau bucura de anumite libertăți comerciale între zidurile orașului. Se știe cum orașele hanseatice au stăvilit pas cu pas influențele din Gotlandia și ale Haithabu-ului danez (Schleswig) la Marea Baltică. În 1189 Novgorodul a încheiat primul tratat comercial „cu toate orașele germane, cu cei din Gotlandia și cu toate popoarele de credință latină”¹³. Acestui tratat i-au urmat mai târziu cele din 1259 și 1269, prin care a fost întărită influența Ligii Hanseatice în orașul de pe Volhov. În prealabil, se stabilise în 1160 o înțelegere asupra siguranței navigației pe toate căile de apă de la Golful Finic până la Volhov. Pe lângă acel străvechi drum comercial s-a deschis un al doilea pe uscat în partea de apus a Novgorodului.

În anul 1201 cronica orașului notează: „Dar toamna varegii au venit pe uscat să ceară pace și le-au dat pace așa cum au dorit-o”.¹⁴ În spatele acestei note seci se aflau evenimente care, deși au influențat hotărâtor istoria Europei de Răsărit, ca deseori în istorie, s-au dezvoltat din începuturi modeste. Dacă urmărim drumul de întoarcere de la Novgorod al neguțătorilor germani, el merge înapoi spre Pskov sau, cum îi spun germanii după numele vechi rusesc Pleskov, Pleskau. Pskov apare în cronici pentru prima oară în *Cronica lui Nestor* la 903 și este arătat ca patrie a marei principese Olga. Era un oraș anexă (*prigorod*) al Novgorodului și a ajuns de-abia în 1347 fratele mai tânăr (*mladei braț*) al Nov

13 Vechile hrisoave din Marele Novgorod și Pskov, Nr. 28, p. 55

14 Prima cronică din Novgorod, p. 240

Așa-numita *Piatră a lui Boris* de pe Duna, semn de poziție pentru navigația corăbiilor (după *Geschichte der Kultur der alten Rus*, Berlin 1959. vol. 1, p. 257)

gorodului, ceea ce înseamnă că a căpătat o relativă independență. El urma să dobândească importanță încă din secolul al XIII-lea ca bastion apusean al principatului Novgorodului, chiar fără imensul hinterland al fratelui mai vârstnic. De la Pskov pornea drumul comercial spre Duna. Negustorii din Lübeck și ai Hansei își ridicaseră încă din ultimul pătrar al secolului al XII-lea dughenele la vărsarea Dunei (*Portus Sanigallorum*) ca să-și schimbe mărfurile cu vechii locuitori ai acestor ținuturi. Meinhard, un canonic augustin din mănăstirea Segeberg de lângă Lübeck, se dusesse regulat în primăvară, pe insulele de la vărsarea Dunei, ca să predice acolo Evanghelia, acestor localnici păgâni. Pe această insulă, Meinhard a ridicat o biserică și a întemeiat episcopatul Üxküll, confirmat de papă în 1180 ca sufragan al arhiepiscopatului Hamburg-Bremen. Fără îndoială, în spatele întemeierii se ascundeau, pe lângă inițiativa personală a piosului canonic și a scopurilor îndepărtate ale curiei papale, planurile la fel de largi în perspectivă ale negustorilor hanseatici. Căci renumita deschidere a navigației pe Duna, care a dus în cele din urmă la calea menționată de acces pe uscat spre Novgorod prin Pskov și la cucerirea țării letonilor de către germani, a început cu negustorii și cu modestele clădiri bisericești de pe insula din Uxküll. În același an în care caravana neguțătorilor hanseatici ajungea la Novgorod, Albert von Buxhoeveden a întemeiat pe locul Uxküll, orașul și

episcopatul Riga. În 1200, cu un an înainte, ajunsese cu o armată de cruciați la vărsarea Dunei. Un an mai târziu, *Zisterzienserul* Toderic a înființat ordinul Frăției de Spadă (*jrates militiae Christi*), ordin care a ajuns foarte repede cea mai însemnată forță a puterii spirituale a curiei în Baltica. El a luat locul acțiunii misionare a lui Meinhard, fundată pe idei pacifiste. Meinhard, care a murit în 1185, devenise el însuși literalmente prizonier, ce e drept de onoare, al acestor idei și al letonilor. Pe de altă parte, ideile lui Toderic corespundeau concepțiilor lui Albert, care se simțea în ținutul leton ca un principe. În același timp s-a născut însă o cumplită dușmănie între episcopul din Riga și ordin. Oricum ar fi fost, au cucerit împreună, pas cu pas, ținutul din preajma Novgorodului.

În fața amenințărilor politice externe din ce în ce mai mari, împreună cu substratul lor confesional, biserica ortodoxă rusă trebuia să vegheze prin episcopul de Novgorod de pe acum cu atenție mărită la puritatea ortodoxiei. După cronică orașului, în anul 1152 exista o „biserică varegă”¹ și în anul 1184 se relatează despre „clădirea unui templu de zei germanici” (*postavisa nemetcuiu ropatu*), foarte probabil biserica Sfântul Petru din curtea germană (*nemetki dvor*). Arhiepiscopul Nifon cu canonicii lui a dat reglementări precise asupra conviețuirii ambelor confesiuni în orașul comercial. De exemplu: Cine își trimitea „copiii pentru rugăciuni la preoții varegi”, urma să fie pedepsit la fel cu acela care mai credea în „vrăjitorie” (*dvoeverie*) și se mai adresa bătrânului „vraci păgân”¹⁵¹⁶. Pe de altă parte, biserica ortodoxă ducea și propagandă de convertire. În scrierile despre viețile sfinților din Rusia de Nord, sunt menționați unii sfinți care au venit din apusul „roman” sau, german”. Astfel, sfântul

15 Prima cronică din Novgorod, p. 215

16 Goetz, Monumente de drept bisericesc și istorie a culturii, p. 335

Anton ar fi înotat pe o piatră din Italia până la Novgorod. În secolul al XV-lea neguțători germani s-au plâns că unul din ai lor ar fi fost luat cu sila din curtea bisericii Sf. Petru și botezat ortodox. În general însă, arhiepiscopul din Novgorod a avut grijă de siguranța neguțătorilor străini catolici. Nu rareori aceștia îi lăsau cheile și sigiliul când plecau în călătorie. În ceea ce privește statutul confesional diferit al „oaspeților” și „localnicilor”, la amândouă bisericile dreptul ritual îl completa pe cel comercial; adică episcopul, ca urmaș al unor instituții religioase mult mai vechi ce ocroteau comerțul, trebuia să coordoneze siguranța juridică a oaspeților catolici cu revendicările juridice ale bisericii ortodoxe și ale republicii orașenești.

5. NOVGORODUL ÎN PERIOADA NĂVĂLIRII MONGOLILOR.

Mongolii și minunea de ia Torșoc.

— Novgorodul între misiunile războinice catolice și principii de Vladimir-Suzdal – Alexandru Nevski – Bătălia cu suedezii, din 1240 – Bătălia pe gheață împotriva ordinului german, din 1242 – întărirea marelui principat lituanian – Biruința lui Dmitrie Donskoi asupra tătarilor, în 1380 – Căsătoria lui Jagiełło de Lituania cu Hedviga din Polonia – Tratatul de la Krevo, din 1385 – Novgorodul între Moscova și Lituania – Expediția de pedepsire, dusă de Ivan al III-lea – Desființarea Libertăților Novgorodului.

Secolul al XIII-lea a adus năvălirea mongolilor în Rusia și în ținuturi întinse din Europa de Răsărit. După prima înfrângere a principilor ruși lângă Kalka, în anul 1223, hoardele asiatiche bine organizate au apărut din nou 13 ani mai târziu, pentru ca prin atrocități de neînchipuit să cucerească toate marile orașe ale imperiului. Kievul a căzut în 1240. Singur Novgorodul a rămas ferit de hoardele lui Batus prin sacrificiul cetățenilor orașului Torșoc, situat la Nord-Vest de Tver. Când, după un asediu

de 14 zile, acest oraș a căzut la 23 martie 1238, mongolii au plecat în goană spre Novgorod. Dar topirea zăpezilor muiase gheața de pe fluvii, lacuri și mlaștini și a împiedicat cetele de călăreți să meargă mai departe. Au făcut cale întoarsă, de la renumita cruce a lui Ignat, la 100 de verste depărtare de Novgorod, în felul acesta orașul a rămas ferit de încasatorii de impozite mongoli și de necazurile populației legate de apariția lor. De altfel noul stat al cuceritorilor, „Hoarda de Aur”, cu capitala la Sarai pe Volga, avea tot interesul să mențină mai departe prin Nord vechile relații comerciale cu Europa de Vest. Pentru aceasta a fost folosit din nou străvechiul drum comercial peste colinele Valdai și pe Volga în jos în timp ce drumul, de la varegi spre greci, și-a pierdut însemnătatea.

Novgorodul ar fi putut să ofere aspectul idilic al unui oraș și al unei colectivități cetățenești bazate pe comerț, dacă în spațiul Balticei n-ar fi apărut diferite probleme și invazia mongolă n-ar fi înlesnit creșterea neîncetată a puterii politice a principatului de Vladimir-Suzdal din Rusia Centrală. După declinul Kievului, pe care *Prima cronică din Novgorod* în mod semnificativ nu-l menționează decât indirect, se părea la început că arhiepiscopii din Novgorod vor deveni consilierii politici ai principilor de Suzdal. Spiridon, arhiepiscopul Novgorodului, l-a sfătuit pe Iaroslav, principele de Suzdal, să se ducă la Sarai și să se închine Hoardei de Aur. Dispariția mitropolitului din Kiev după ocuparea orașului de către mongoli a făcut ca prelatul din Novgorod să rămână singurul păstor sufletesc și mai ales sfătuitor în probleme politice, căruia principele din Rusia Centrală putea să-i ceară părerea. În același timp apare limpede încă de pe acum că existența politică a Novgorodului nu va putea ființa decât atâta timp cât în spațiul întins dintre Baltica, Volga și Marea Albă va dăinui într-o oarecare

măsură un vid politic. Cheia pentru înțelegerea destinului ulterior al vechiului oraș comercial se află în relațiile Novgorodului cu „țara de dincolo de păduri”, principatul Vladimir-Suzdal. Încă de pe vremea lui Iurie și Andrei, acest principat pătrunsese pe cursul mijlociu al Volgăi în spațiile neocupate politic din Rusia Centrală și se apropia tot mai vizibil de granițele ținutului colonizat de Novgorod în Nord și Vest. Mai mult, el a intrat treptat în competiție cu orașul de pe Volhov în expansiunea spre Uralul Mijlociu și de Nord și spre Marea Albă. Deși Novgorodul era destinat în mod firesc și din necesități politice să se dezvolte alături de Rusia centrală, rațiunea și sentimentul republican novgorodean s-au opus trăsăturilor autocratice ale Principatului de Vladimir Suzdal, care deveneau din ce în ce mai pronunțate, mai ales de la Andrei Bogoliubski. Acest lucru a ajuns să-l simtă și vlădica Mitrofan, instalat prin grația Suzdalului. Locuitorii din Novgorod au susținut împotriva lui pe concetățeanul lor, Dobrinia Iadreibovici. Ei l-au ales episcop al orașului tocmai când se întorsese dintr-o misiune comercială și un pelerinaj la Constantinopol. A fost arhiepiscop, sub numele de Antonie, din 1211 până în 1219, din 1224 până în 1225 și din 1228 până în 1229. Antetonie s-a dovedit pentru Novgorod un vlădică tot atât de isteț și de neînfricat, care și-a îmbogățit experiența de episcop în ținutul de graniță plin de dificultăți de la Peremist. Mitrofan și Antonie au schimbat de multe ori între ei de-a lungul anilor funcția de episcop. Antonie este desigur și cel care în anul 1225 a luat legătura cu Wilhelm de Modena, legatul trimis de papa **r** Honorius în Baltica. Wilhelm a fost unul din cei mai însemnați legați ai curiei, care descifra aproape ca nimeni altul împrejurările complicate și se pricepea să despartă în chip iscusit pe arhiepiscop de ordinul fraților de spadă. El le-a confirmat celor din Novgorod pacea care fusese încheiată între

prințul de Suzdal și ordin în 1224, după atacul nereușit al celor din Novgorod și Pskov spre Estonia.

Wilhelm a colaborat de asemeni la alt eveniment ce interesa nemijlocit Novgorodul și anume la fuzionarea, în anul 1237, a ordinului Fraților de spadă cu ordinul german din Prusia, fuzionare care a fost confirmată de papa Grigorie al IX-lea (1227 - 1241). Mai ales în timpul domniei acestui papă, un nepot al marelui Inocențiu, Roma a luat cele mai însemnate măsuri ce amenințau existența Novgorodului.

Era o uriașă „mișcare de clește”, pregătită din timp, prin care țara din nordul Rusiei urma să fie integrată Apusului catolic. În mod aparent, atacul asupra Novgorodului trebuia să declanșeze numai faza întâia, pentru ca mai târziu să lovească adevăratul dușman schismatic, principatul Vladimir-Suzdal. Se poate deci spune că vechiul oraș comercial se găsea într-un clește dublu, unul din afară și altul din interior. În anul 1227, Iaroslav, marele principe al Suzdalului, a întreprins cu cei din Novgorod o campanie în Carelia, în timpul căreia a botezat cu forța locuitorii finezi. Nota din acel an a *Cronicii din Novgorod*, în care se spune că în curtea lui Iaroslav au fost arși în public patru „vrăjitori” finlandezi, este probabil în legătură cu aceste botezuri forțate. Practicile bisericii ortodoxe de botezare a popoarelor străine nu se deosebeau de fapt prea mult de cele ale bisericii apusene. Hotărâtoare pentru Iaroslav de Suzdal a fost însă înaintarea din ce în ce mai puternică a misiunii militante cu sabia. Papa Honoriu al III-lea (1216 - 1227) dăduse în 1221 indicații episcopului finlandez să împiedice să li se dea f. prijin cu vase sau mărfuri (*navigiis mercimoniisque*) barbarilor din jur (*barbari circumiarentes*), aluzia la comerțul din Novgorod fiind limpede. În 1229, doi ani după atacul lui Iaroslav, Grigorie

al IX-lea i-a determinat pe episcopul din Riga și pe alți conducători spirituali din Letonia să renunțe la comerțul cu rușii, care sunt învecinați cu finlandezii (*cum Uuthenis qui propinqui sunt Finlandiae*), atâta timp cât aceștia combat dreapta credință în Finlanda. În 1232 același papă scrie către *milites Christi* din Lituania și îi îndeamnă să lupte contra rușilor necredincioși (*contra infidèles Ruthenos*) pentru ocrotirea finlandezilor reîntorși la credință. Peste cinci ani, Grigorie i-a chemat pe suedezi la cruciadă împotriva tavaștilor din Finlanda de răsărit. Iaroslav i-a îndemnat pe cei din Novgorod să predea fiului lui Iaroslav țara de la lacul Ladoga pentru apărare la Neva. După ce de-a lungul mai multor ani, conflicte de frontieră și o anumită propagandă au pregătit intervenția, în anul 1240, suedezi au înaintat prin Finlanda spre Neva cu o mare armată completată cu contingente localnice, pentru ca trecând peste Volhov și lacul Ladoga să ia în stăpânire întreaga împărăție a Novgorodului... Atunci principe al Novgorodului era Alexandru, un fiu al lui Iaroslav de Suzdal. El a izbutit ca într-una din Cele mai grele perioade ale vechii Rusii să cuprindă în mâna lui hotărâtă orașul comercial care de la întemeierea lui se opunea oricărui centralism. Întâi i-a învins pe suedezi la vărsarea Ishorei în Neva, după ce fusese binecuvântat de arhiepiscopul Spiridon, același arhiepiscop Spiridon care cu câțiva ani mai târziu l-a sfătuit pe Iaroslav, tatăl lui Alexandru, să se închine Hoardei. De atunci, Alexandru a fost poreclit „Nevski”. „Și a fost un mare măcel printre râmleni” (*i bist seca velika nad Rimliani*)¹⁷, se spune în izvoarele istorice. Suedia nu și-a mai putut reveni multă vreme dii această înfrângere. Nici regele Magnus, cari în secolul al XIV-lea a purtat mai multe războaie împotriva republicii și a stingherit considerabil comerțul Novgorodului, nu a putu

17 Prima cronică din Novgorod, p. 293

să-și întindă influența politică dincolo **d** (Neva).

Alexandru a părăsit, încă din anul victorie sale, Novgorodul, deoarece „se certase cu novgorodenii” ¹ și a predat orașul fratelui său mai mic. Dar cronica spune că prin anul 1241 s-ar fi reîntors și cei din Novgorod ar fi „fost bucuroși”¹⁸¹⁹. Aveau cu toții un temei să fie bucuroși, căci de data aceasta din Apus se ridică o nouă furtună politică. Desfășurarea evenimentelor din fața porților Novgorodului, pe care am schițat-o aici, se ascuțise tot mai amenințător. Fără îndoială era plănuită atât de curie cât și de forțele bisericești din Germania Danemarca și Suedia, ca să fie înfăptuită paralel cu acțiunea din Finlanda. Astfel, la sfârșitul anului 1240, papa Grigorie al IX-lea i-a cerut arhiepiscopului din Lund să pornească o cruciadă (*expeditio crucialis*) împotriva estonilor necredincioși. În centrul evenimentelor se aflau episcopul catolic din Dorpat, Herman și principele ortodox din Pskov, Iaroslav. Iaroslav avea o soție germană catolică și era înrudit cu Herman. În bătălia fatală împotriva lituanienilor din 1236, principele susținuse ordinul Fraților de spadă. La sfârșitul verii 1240, Iaroslav cucerise Isborsk cu ajutorul unor aventurieri germani, danezi și ruși. Armata de despresurare din Pskov a fost învinsă și orașul Pskov a căzut prin trădare. Din fortăreața Koporje, construită de curând în Watlanda de Nord, ordinul a întreprins expediții de pradă până la Luga. Germanii au încercat să îngrădească Novgorodul nu numai dinspre coasta Balticeii, pentru ca astfel să-i paralizeze comerțul, ci au amenințat nemijlocit chiar* orașul. Ei ar fi spus cu lăudăroșenie „Vrem să umilim poporul slav” (*ukorim slovenskâi iazik ni je sebe*) \ În această situație fără ieșire în care nu mai erau de folos nici tratativele iscusite, cei din Novgorod l-au

18 Ibid., pp. 294 urm.

19 Ibid., p. 295

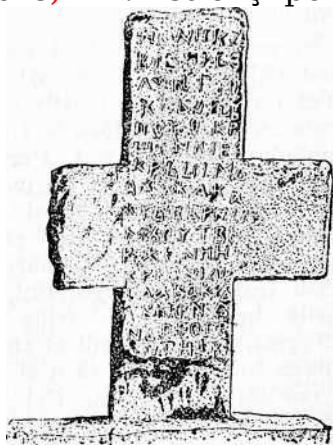
delegat pe arhiepiscopul lor Spiridon la Iaroslav din Suzdal, care l-a trimis din nou pe fiul său Alexandru în orașul amenințat. În vara anului 1241, acesta s-a îndreptat spre Koporje cu o armată numeroasă de novgorodeni, locuitori din Ladoga, Carelia și țara îngeman și a cucerit orașul. La începutul anului 1242 Alexandru a cucerit și Pskov-ul. După aceea episcopul Herman din Dorpat a adunat o armată și s-a unit cu cavalerii ordinului teuton. La 5 aprilie a avut loc „Bătălia pe gheață” (*Ledevoie poboiscie*), adică pe lacul Peipus încă înghețat, unde germanii au suferit o înfrângere nimicitoare. „Gheața era în întregime acoperită cu sânge și nu se mai vedea de loc”²⁰. Armata lui Alexandru s-a întors în Pskov în mare triumf, cu dușmanii care supraviețuiseră legați de cozile cailor.

În anul 1268 ordinul german a atacat din nou Pskov și a intrat astfel din nou în conflict cu Novgorodul. Atât ordinul cât și Hansa îndemnau la o blocadă comercială împotriva ambelor orașe rusești. Dar această blocadă a fost ocolită de mulți negustori din Lübeck, cu tot riscul legat de acest lucru. În timp ce acum, după terminarea războiului din 1269, negustorii germani urmăreau încheierea unui nou tratat cu Novgorodul, se pare că principele Iaroslav, un frate al lui Alexandru Nevski, ar fi împiedicat sau tergiversat încheierea lui. Probabil că a și confiscat bunuri ale „oaspeților” străini. Cei din Novgorod l-au izgonit și din acest motiv. Acum a intervenit și conducătorul mongolilor care era foarte interesat în comerțul lipsit de incidente cu punct de plecare din Novgorod și ajungând la Volga și peste înălțimile Valdai-Voloki. El i-a poruncit lui Iaroslav: „Dă-i oaspetelui german cale liberă în ținutul tău”. Astfel Iaroslav a trebuit nu numai să negocieze un nou tratat cu Novgorodul, ci să și

20 Ibid., p. 296

garanteze negustorilor din Gotlanda, Riga și Lübeck: „În țara mea drumul vă e deschis” \ Și de data aceasta simțul realist al negustorilor s-a impus în fața ambițiilor principelui lor.

Nu numai suedezii, danezii și ordinul german au încercat să atace flancul de nord al Rusiei slăbite de invazia mongolilor. Pentru scaunul papal, Rusia apărea ca un ținut al dușmanului, ocupat de păgânii mongoli și de schismaticii ortodocși, împotriva cărora trebuia să te aperi și să acționezi operativ atât la Carpați cât și la Vistula „prin șanțuri sau ziduri sau alte construcții artificiale sau arhitectonice” (*fossatis vei et muris seu aliis editions aut artijiciis*)²¹²². Astfel și pentru activi

Crucea Nerla, semn de poziție pentru navigația corăbiilor (după *Geschichte der Kultur der alten Rus*, Berlin 1959, vol. 1, p. 272).

I; de misionară și pentru tratative de politică bisericească care au rămas firește fără rezultat, în fost introduși în joc ordinul dominicanilor și franciscanilor.

21 Hrisoavele din Novgorod și Pskov, nr. 30, p. 57

22 Documenta Pontijicum Romanorum historiam Ukrainae illustrantia, vol. I, p. 27

Strădaniile de unificare în Suzdal ale dominicanului Hiacit au dat greș. Invitația din 1248 către Alexandru Nevski ca nu numai să asculte de papă, ci să și colaboreze cu ordinul leton, a rămas fără răspuns. Nu se știe sigur dacă lui Alexandru i s-au mai făcut propuneri de unire în 1251 sau 1252. Totuși în 1253 Rusia s-a văzut primejdios încercuită. În acest an, Daniel și Mindagaus au fost încoronați de papă ca regi în Galiția și Lituania. În același timp rușii au fost desemnați *complices* ai mongolilor și au fost emise indulgențe papale pentru o cruciadă împotriva ambelor popoare. În același an, germanii din ținuturile letone și lituaniene au năvălit înspre Pskov și Novgorod, însă au fost respinși. În 1256 suedezii au înaintat spre Novgorod peste Narva, un loc însemnat pentru comerțul cu Lübeck, au fost însă din nou respinși de Alexandru Nevski. Pacea cu germanii s-a încheiat de-abia în 1262. Sub presiunea mongolilor, Daniel din Galiția a trebuit totuși să abandoneze Uniunea și după uciderea lui Mindagaus principii lituani au rămas tot păgâni. Cu toate acestea scaunul papal a fost în măsură să obțină succese tocmai aici. Principele șamaitilor Tautvila, dușmanul înverșunat al lui Mindagaus, a primit botezul după ritul catolic în 1248 la Riga. Daniel din Galiția era cumnatul lui. Astfel Lituania a devenit cel mai însemnat avanpost al Uniunii împotriva nord-vestului Rusiei. Marele principat al Lituaniei, păgân și sub Gedimin (mort în 1341) și sub urmașii lui, a rămas însă tolerant cu confesiunile. El a jucat cu numeroasa-i populație ortodoxă rolul unui „factor de reunire a pământului rusesc” (*sobiratel ruskih zemlei*) ca și marele principat al Moscovei.

Nu numai Roma, ci și patriarhia din Con» stantinopol au recunoscut prea bine importanța

Lituaniei între fronturile catolic și ortodox. În jurul anului 1316 patriarhia a consimțit la înființarea unei

mitropolii lituaniene la Novgorodok, care însă n-a durat multă vreme. După ce mitropolitul rus de la Kiev, purtând titlul de mitropolit al Kievului și al întregii Rusii, și-a mutat în sfârșit sediul la Vladimir și în primul pătrar al secolului al XIV-lea la Moscova urmașii lui Gedimin au făcut eforturi pentru o mitropolie proprie cu sediul la Kiev. Au și avut succes, dar a fost trecător. În aceste dispute politice, Novgorodul a luat în mod firesc o poziție specială. De fapt orașul n-a fost niciodată cucerit de lituanieni, dar a ajuns în mare măsură sub dependența lor. De acum în „gorodice” nu mai întâlnim principii din Suzdal ci, din ce în ce mai des, numai principii lituanieni. Arhiepiscopul Novgorodului se găsea într-o situație deosebit de critică de când vechea reședință a mitropolitului fusese strămutată de la Kiev în Rusia centrală și pe deasupra izbucniseră și conflicte pentru succesiunea la scaunul de mitropolit.

La sfârșitul secolului al XIV-lea s-au produs evenimente care au schimbat înfățișarea politică și culturală a Europei de răsărit. În 1380 marele principe Dimitrie al Moscovei a învins, pentru prima oară după invazia mongolilor, o armată tătară, în bătălia de la Culicovo pe Don (de aceea i s-a atribuit porecla Dimitrie „Donskoi”). De fapt Rusia și Moscova au fost de multe ori greu încercate de tătari, dar acum marele principe al Moscovei apărea în fața Apusului, mai ales în fața Poloniei și a marelui principat al Lituaniei, ca putere independentă, cu prestigiu politic și confesional. Fără îndoială, de acest prestigiu e legat, în 1386, botezul catolic al marelui principe de Lituania, Jogailas (Jagiełło), și căsătoria lui cu Hedviga de Polonia (Jadwiga). Prin aceasta, marele principe al Lituaniei devenea în același timp rege al Poloniei. Dacă adevărata unire între coroana Poloniei și marele principat al Lituaniei s-a:

perfectat de-abia în 1569 la Lublin, era limpede că

trecerea la catolicism a lui Jagiełło schimbase radical situația politică în Europa de Răsărit. Atâta timp cât conducătorii lituanieni erau păgâni, ei putuseră să fie toleranți față de toate confesiunile religioase și marele principat putuse să exercite o puternică forță de atracție, mai ales asupra acelor slavi de răsărit ortodocși care voiau să trăiască politic la distanță față de Moscova, ca cei din Novgorod și Pskov. Acum, întrucât conducătorii polono-lituanieni erau angajați confesional, puteau să conteze pe o rezistență crescândă din partea slavilor de răsărit.

Căsătoria politică din 1386 a fost un succes strălucit al diplomației Romei. Curia nu mai putea să folosească pentru planurile ei acea zonă de presiune politic-religioasă din Lituania mereu mai slăbită printre altele și deoarece patriarhul grec din Constantinopol și mitropolitul întregii Rusii din Kiev cu reședința la Moscova câștigau în acest ținut o influență politic-bisericească hotărâtoare, chiar dacă ocazional erau rivali între ei. Dar, din punct de vedere al curiei, se obținuse și o victorie asupra ordinului german și se stăvilise simțitor extinderea puterii lui în Europa de răsărit, căci îi era interzis să ducă război împotriva unui alt popor creștin. Paragraful pe care Jagiełło a trebuit să-l semneze în 1385 în tratatul de la Crevo stipula că: „va trebui să anexeze mereu coroanei regatului polonez pământurile lui din Lituania și Rusia” (*Terras suas Litvaniae et Russiae coronae regni Poloniae perpetuo applica. re*). Ordinul a simțit, încă din bătălia de la Grunwald-Tannenberg din 1410, puterea unită a noului stat care se întindea de la Marea Baltică până la Marea Neagră. El nu și-a mai putut reveni din această înfrângere. Cronica din Novgorod relatează destul de complet despre zdrobirea vechiului dușman. Ea menționează alături de Jagiełło și pe vărul acestuia Witautas (*Vitovt*), dușman înverșunat al orientării proapuse a lui Jagiełło, în care

nu numai Novgorodul, ci și alți ruși ortodocși își puseseră mari speranțe politice. Un fragment din cronica anului 1399 arată limpede cât de dezamăgite au fost ulterior aceste cercuri: „Principele Vitovt a fost înainte creștin și numele lui era Alexandru și el s-a lepădat de credința ortodoxă și de creștinătate, și-a luat credința catolică și a schimbat sfânta biserică într-un loc de slujbă păgână. Și gândea în felul următor: vreau să ținuiască în lanțuri țara rusească cu Novgorod și Pskovln spatele acestor cuvinte amare ale cronicarului din Novgorod se află următoarele evenimente: în anul 1385, sub arhiepiscopul Alexe, într-o „vece” furtunoasă, cei din Novgorod s-au despărțit de marele principe al Moscovei Dmitrie Donskoi, învingătorul tătarilor și de mitropolia acestuia. Dimitrie Donskoi, care după victoria lui asupra tătarilor confirmase Novgorodului vechile sale libertăți, a fost nevoit să intervină energic. În iarna 1386/1387 a întreprins o expediție cumplită împotriva orașului. Șesul din jurul Novgorodului, ca și mari întinderi ale imperiului său au fost pustiite. Mulți oameni, bărbați, femei și copii, au fost uciși prin sabie sau au murit de ger, căruia îi cădeau pradă după ce li se jefuise îmbrăcămintea. Novgorodul a fost silit să încheie pacea „cum era înainte”²³. Dar atât felul de a acționa al marelui principe, cât și tratatul, depășeau ceea ce fusese obișnuit până atunci. Acțiunea a fost o adevărată campanie de pedepsire, un model pentru expedițiile războinice de mai târziu ale lui Ivan al III-lea și al IV-lea împotriva Novgorodului. Pe deasupra, Dmitrie și-a trimis guvernatorii (*namestniki*) și încasatorii de impozite (*chernoborți*) în orașul și în imperiul Sfintei Sofia. Tributul se ridica la 8.000 de ruble. Poziția guvernatorului a devenit curând mai puternică decât a principelui pe care ulterior novgorodenii și l-au adus deseori din Lituania.

23 Ibid., p. 380

Novgorodenii au încercat să păstreze pe cât posibil, cel puțin în domeniul bisericesc, ceea ce nu puteau obține pe tărâm politic. În anul 1391, când cei din Novgorod și Pskov au dus tratative pentru așa-zisa pace de la Niebuhr cu orașele hanseatice, arhiepiscopul Ioan l-a primit pe mitropolitul Moscovei, Ciprian (1390-1406), cu toate onorurile cuvenite, însă în ciuda tratativelor îndelungate, orașul nu s-a supus jurisdicției mitropolitului Moscovei. Când mitropolitul a vrut să-i prevină pe novgorodeni în catedrala Sf. Sofia, ei și-au astupat urechile ca să nu fie nevoiți să-l audă. Așa că a trebuit să se întoarcă la Moscova fără rezultat. „Dar a rămas cu mânie mare asupra Novgorodului”. Excomunicarea pronunțată de Ciprian împotriva orașului a fost confirmată de patriarh cu un an mai târziu, după ce în prealabil cei din Novgorod amenințaseră cu trecerea lor la credința catolică. Dar au căzut victimă speculațiilor lor politice neizbutite. Vitautas, pe al cărui sprijin contaseră, a reușit să se înțeleagă cu Moscova. Novgorodului nu i-a mai rămas decât să facă același lucru. Libertatea Novgorodului (*volnost*) a fost îngrădită pas cu pas de marii principii ai Moscovei. Tratatul încheiat în 1456 între republică și marele principe Vasile al II-lea, prevedea o serie de acorduri, în care Novgorodul vedea prima știrbire primejdioasă a libertăților lui. Se spune lapidar: „Nu vor fi tratate încheiate cu vece”²⁴. Adică tratatele, mai ales cu străinătatea, să nu mai fie pe viitor ratificate de vece, ci să fie valabile doar atunci când vor purta sigiliul marelui principe. Prin aceasta, străvechea adunare populară cu rădăcini în începuturile istoriei triburilor slave de răsărit, vecea care din punct de vedere ai dreptului de stat constituia baza suveranității Novgorodului, era depusată de putere. O semnificație asemănătoare o avea instituirea unui consiliu de judecată

pentru rezolvarea eventualelor conflicte între novgorodeni și supușii marelui principe. Aceste conflicte erau judecate până acum de tribunalele orașului, tribunale constituind de asemenea o expresie a suveranității Novgorodului. Acum se institua o judecată cu participarea „ambelor părți”, adică a novgorodenilor și a boierilor din Moscova, judecată care trebuia să se instaleze în gorodice, reședința principelui. Tocmai în această prevedere a tratatului din 1456, se vedește anularea actului din 1136, anulare concepută treptat și cu prudență. E ușor de înțeles că în 1460, când Vasile al II-lea a vizitat orașul cu fiii săi ca să primească jurământul de credință, novgorodeni au cerut într-o vece, în fața catedralei Sfânta Sofia, uciderea marelui principe și a fiilor săi. Doar cu mare greutate cîrchiepiscopul a izbutit să readucă la rațiune pe cei întărâtați. Cuvintele pe care le-a strigat cetățenilor furioși sună profetic: „Dacă Ivan, fiul cel mare al principelui, aude ticăloșia voastră, o să pornească împotriva noastră și o să ne treacă toată țara prin foc și sabie” K în tratatul din 1456 se menționează și cedarea posesiunilor Novgorodului aflate în principatul Rostov și la Marea Albă (*Beloozero*).

În aceste împrejurări ce amenințau existența materială a republicii și libertatea ei, cercurile conducătoare ale orașului s-au orientat spre Lituania. Aceste cercuri au dus în anii 1470 și 1471 tratative cu regele polonez și marele principe lituanian Cazimir al IV-lea. Acum s-a produs intervenția armată a marelui principe moscovit Ivan al III-lea (1462 – 1505). În urma a peste un secol de lupte grele pentru „unirea pământului rusesc” și după subju-²⁵

garea aproape a tuturor prinților ruși locali, rămăsese numai republica orășenească de pe Volhov care i se împotriva conducătorului moscovit. Celor care

plănuiau o Mare Rusie, separatismul celor din Novgorod li se părea încă de multă vreme dubios. Într-o sursă contemporană se spune: „Acești novgorodenii au fost multă vreme creștini, dar până la urmă au apucat să cadă pradă Romei. Marele principe Ivan a pornit împotriva lor nu ca împotriva unor creștini, ci ca împotriva unor străini și apostazi” 1.

După ce în 1471 se ajunsese la scene furtunoase în vece între susținătorii orientării prolituaniene și susținătorii orientării promoscovite, scene în care un rol important l-a jucat problema confesională, novgorodenii au pus pe picioare o armată de 30 - 40.000 de oameni, care a fost învinsă la Selon de 4 - 5.000 de luptători moscoviți. Conducătorii orașenilor răzvrățiți au fost executați. În orașul încercuit vecea a trebuit să se predea marelui principe. Mândrul Novgorod s-a supus printr-un tratat încheiat în august 1471. Acum se denumea „moștenire din strămoși” (*votcina*) a marilor principii și a reziliat toate contractele cu regele polonez și marele principe de Lituania. Funcția arhiepiscopului (*vladicestvo*) care, după cum am văzut, era esența libertății și independenței Novgorodului, urma să fie încă ocupată prin votul novgorodenilor, așa cum fusese obiceiul din bătrâni, și nu prin desemnarea de către Moscova. De altfel tratatul de pace cu Ivan a mai rămas deocamdată în mare parte pe vechile și tradiționalele căi.

Dar Ivan a rămas în expectativă. A dat dovadă de virtutea firilor politice și a știut să aștepte. Timpul de așteptare l-a folosit cu măiestrie. Pe de o parte se ferea de „viclenia și șiretenia” diplomatică a novgorodenilor, care de fapt îi recunoșteau titlul de stăpânitor (*go*-²⁶

Aducerea la Moscova a clopotului vecei, miniatură (după: O.1. Podobedova, *Miniatury russkich istoricheskikh ruhopisej*, Moscova 1965, p. 300)

sudar), dar în același timp tratau cu Cazimir și germanii din Letonia, iar pe de altă parte se folosea de contradicțiile de clasă din Novgorod... Oamenii negri” (*cernâie liudi*), adică pătura meseriașilor, micilor negustori, a precupeților, a micilor proprietari de pământ, a docherilor, preoților și diaconilor de străzi s-au unit cu reprezentanți ai orientării promoscovite din rândul negustorilor și boierimii. Sub presiunea masivă a partidei lituaniene, s-au adresat lui Ivan al III-lea, cerându-i ajutor. În 1475, marele principe a apărut în „moștenirea lui

strămoșească din Novgorod pentru judecată și împărțirea dreptății”. El și-a asigurat simpatia „negrilor” și a altor cercuri și a a%vârlit pe potrivnicii lor în închisori moscovite, în toate măsurile pe care le lua Ivan al III-lea era însă deplin conștient de complexitatea problemei Novgorodului și a componentelor ei cultural politice. La sfârșitul anului 1477 „stăpânitorul” (*gosudar*) a pornit cu forțe puternice împotriva „Domnului, (*gospodin*) Mare Novgorod”. În ianuarie 1478, Novgorodul s-a supus definitiv celui mai puternic. Arhiepiscopul, de fapt stăpânul vechii republici, a dispărut într-o mănăstire din Moscova. În locul funcționarilor superiori aleși de vece, orașul și țara Sfintei Sofia erau administrate acum de guvernator în numele marelui principe. Simbolul independenței Novgorodului, clopotul vecei din curtea lui Iaroslav, a fost dus la Moscova. După aceasta a urmat o ciudată desfacere a unor străvechi tradiții. În timp ce „Lituanienii” voiau să-i ofere ca reședință marelui principe o clădire în cartierul Sfintei Sofia, pe baza străvechilor „libertăți”, tradiționaliștii i-au oferit tot atât de străvechea curte a lui Iaroslav. Contractul l-au semnat nu numai posadnicul și conducătorii „obștilor de o mie” ci și vlădica și reprezentanții sectoarelor. Ceremonia festivă a sărutării crucii (*crestocelovanie*), care era respectată la încheierea tuturor tratatelor, chiar când era vorba de parteneri din Apus, a avut loc în curtea arhiepiscopului, la reședința stăpânului Novgorodului, care de fapt nu mai avea nicio putere. Când și ținuturile colonizate de Novgorod, atribuite sectoarelor până la Oceanul înghețat, în regiunea Dvinei de Nord și până în Urcilul de Afiază-Noapte, cu toate pogostele și orașele anexă, au pecetluit tratatul prin sărutarea crucii, libertatea Nov1 gorodului (*volnost*) încetă să existe.

6. SFÂRȘITUL MARELUI NOVGOROD ȘI AL

ÎMPĂRĂȚIEI SFINTEI SOFIA Nimicirea orașului și împărțirea imperiului de elite Ivan al IV-lea cel Groaznic, în 1570 și 1571 - Novgorodul în lumina de crepuscul a Istoriei universale - Petru I și războiul nordic - Urmașul Novgorodului: Sf. Petrograd.

Cu toată pierderea libertății, orașul a rămas, mai ales prin funcția arhiepiscopului, un factor politic inestimabil în interiorul țării ruse. Pe deasupra, lichidarea definitivă a Novgorodului a fost fundamentată pe concepția generală a lui Ivan al IV-lea cel Groaznic asupra unui stat nu numai centralizat, dar și absolutist. Sub pretextul că cei din Novgorod și Pskov ar fi plănuit o „mare trădare” (*izmena velikaia*) și ar fi voit să predea ținutul lor regelui Poloniei, orașul a fost cucerit și nefericiții lui locuitori au fost supuși de *opricinic* unor torturi cumplite, care au avut loc în prezența țarului. Ivan a urmărit și ucis sistematic, în primul rând preoțimea de toate gradele. Pe baza amintitei așa-zise „mari trădări” plănuite, arhiepiscopul a fost luat prizonier și îndepărtat într-o mănăstire unde a murit, probabil în urma torturilor la care a fost supus. Furia cumplită a groaznicului țar s-a potolit de-abia la Pskov. Cruzimea lui Ivan al IV-lea nu constituie în niciun fel o trăsătură specifică a lui sau a politicii sale, ci este o caracteristică generală a conducătorilor absolutiști și a războaielor feudale pe care le-au dus. Trăsătura aceasta o găsim la multe capete încoronate, contemporane țarului rus, ca Henric al VIII-lea și Maria ai Angliei sau Filip al III-lea al Spaniei. Să amintim că nu numai Ivan al IV-lea a exterminat familii întregi de prinți și boieri pentru a-și atinge planurile de perspectivă, dar și Războiul Rozelor din Anglia în secolul al XV-lea a nimicit aproape întreaga nobilime a țării. Și subjugarea Țărilor de Jos de către Filip al II-lea arata același tablou al barbariei și lipsei de omenie. În legătură cu aceasta menționăm că porecla „cel

groaznic" (*groznî*) nu e nicidecum un semnalment psihologic, ci un epitet de stăpân, căruia i-ar corespunde cel mai bine „cel sever”.

După ce „Măria Sa Marele Novgorod” a fost înjosit și pustiit, țarul a împărțit imperiul Sfintei Sofia în două părți, în același fel cum a făcut cu imensu-i imperiu. Două cincimi *foiatine*) din Novgorod au fost incluse în 1571 Opricininei, adică acelei părți din țară ce se afla sub conducerea nemijlocită a țarului. Ei îi aparținea Oboneșskaia Platina, care se întindea de la Volhov până la Marea Albă. Acolo, din anii 1550, se dezvoltase puternic comerțul prin Colmoguri cu îndepărtata Anglie, comerț atât de însemnat pentru Ivan al IV-lea, însă destul de păgubitor pentru Novgorod. Tot aici a fost întemeiat în 1584 portul Arhanghelsk. A doua „platină” asigură legătura între Marea Albă, Moscova și drumurile străvechi spre Uralul de Nord. Și în Novgorod, ca și în numeroase alte orașe rusești, granița trecea prin mijlocul orașului de-a lungul Volhovului între Opricina și vechiul regat „Semstscina”, astfel cartierul comercial aparținea în mod semnificativ Opricininei.

În marile confruntări războinice ale epocii următoare, războiul așa-numit leton, purtat de Ivan cel Groaznic (1558 – 1582) și războiul nordic dus de Petru I (1700 – 1721), Novgorodul nu a mai jucat niciun rol. În secolul al XVII-lea orașul a fost chiar cucerit de suedezi. Între marile puteri apărute în Europa de Nord și de Răsărit, un stat suveran al Novgorodului ar fi fost o absurditate istorică. Dacă ne amintim de lupta de secole între Novgorod și suedezi, apare ca foarte simbolic faptul că la 16 (27) mai 1703 Petru cel Mare a început construirea unei noi fortărețe în mijlocul deltei Nevei, în locul fortăreței suedeze Nyenschanz, fortă\$ reată denumită la început Schlotburg. La 29 iunie 1703, mitropolitul Novgorodului a așezat în

mijlocul fortăreței în construcție piatra fundamentală a bisericii Sf. Petru și Pavel. Pe una din porțile cetății a fost ridicată o statuie în lemn a apostolului, în mărime naturală și cu <iouă chei în mână. Noul oraș s-a numit Sf. Petrograd, atât după apostol cât și după țar. În anul 1712 a început construirea mănăstirii Alexandru Nevski. În același timp a fost trasată de-a curmezișul pădurii și mlaștinii o șosea largă, care lega mănăstirea de amiralitatea de pe Neva: Nevski Prospect de mai târziu. La sfârșitul lui august 1724, cu puține luni înaintea morții sale, Petru a strămutat în mănăstirea închinată lui rămășițele învingătorului din 1240 al suedezilor, într-un sicriu de argint și aur. Așa s-a ridicat în ținutul platinei Vatlandice de odinioară a „Măriei Sale Marelui Novgorod”, la una din cele mai vulnerabile și aprig disputate granițe, noua capitală a imperiului rus, simbol al biruinței Rusiei asupra vechilor dușmani ai Novgorodului și ai Rusiei de Nord. Orașul și împărăția Sfintei Sofia își predaseră definitiv menirea și tradiția istorică imperiului țarist rus. Novgorod, fereastra de Apus a Rusiei în Evul Mediu, se stinge în lumina de asfințit a Istoriei. Odată cu întemeierea și cu uimitor de rapida ridicare pentru contemporani a Sf. Petrograd se încheie istoria Novgorodului. Sfântul Petrograd, așa cum scria trimisul Franței, era: „marea fereastră din Nord, deschisă de curând, prin care Rusia privea spre Europa”.

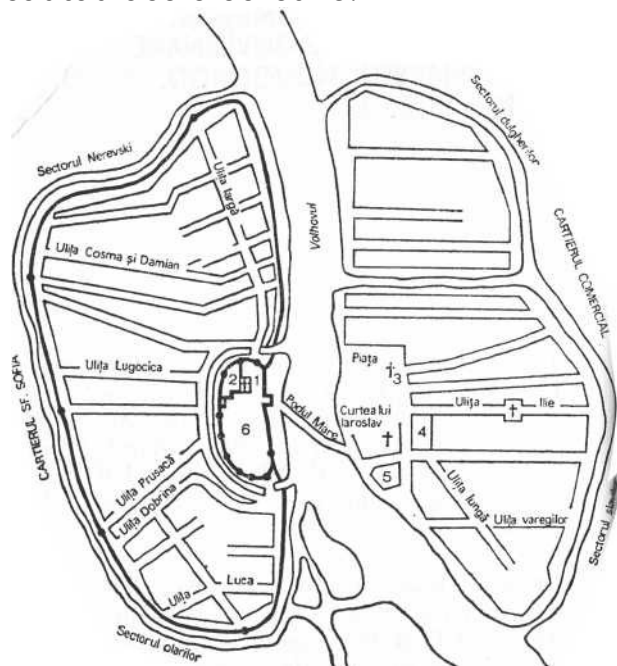
II! TOPOGRAFIA, ADMINISTRAȚIA ȘI SISTEMUL DE GUVERNARE AL MARELUI NOVGOROD.

MĂNĂSTIRILE

1. TOPOGRAFIA MARELUI NOVGOROD Cartierul Sofiei și Cartierul comercial - Kremlinul sau Deținețul - Casa Sfintei Sofia - Sectoare și străzi din cartierul Sfintei Sofia - Șosele - Podul Mare - Patronajul lor religios, simbolistica și istoria lor social-politică.

Ca multe orașe vechi ale Europei, și Novgorodul forma o unitate organic dezvoltată (vezi planul de la p. 66). Planul orașului oglindește toate fazele istoriei sale bogate în momente dramatice.

Novgorodul era împărțit în două de apavolhovului. Jumătatea de pe malul stâng apusean al Volhovului a fost denumită cartierul Sofiei, iar jumătatea de pe malul drept răsăritean a fost denumită cartierul comercial. Nucleul părții Sofiei (*Sofiskaia storona*) îl forma Kremlinul sau Deținețul, deci burgul sau citadela. Aici se afla, chiar din epoca dinaintea creștinării, centrul administrativ și de guvernare. În epoca mai veche, Deținețul era apărat de o îngrăditură de pari. Însăși denumirea derivă de la cuvântul rus *de* și, care în acest context poate să însemne atât slujitorii principelui sau garnizoanele citadelei, cât și copiii care căutau acolo ocrotire.

Planul oraşului Novgorod (după: P. Johansen: Novgorod und Hansa, Lübeck 1933)

După ce înăuntrul îngrăditurii şi al zidurilor de mai târziu a fost ridicată biserica Sfânta Sofia, novgorodenii au denumit întregul mal al râului cu numele ei. Alături de ea s-a păstrat încă multă vreme denumirea *deţineţ*. În mijlocul Kremlinului era catedrala şi casa „Sfintei Sofia a înţelepciunii Domnului” (*Dom sviatoi Soţii Premudrosti Bojiei*). Cele mai vechi fundaţii care s-au păstrat sunt de pe vremea episcopului Nichita, care a murit în 1108. Întrucât însă după jurisdicţia ecleziastică bizantină unui episcop trebuia să i se pună la dispoziţie lângă catedrală clădirile corespunzătoare pentru administraţie şi suita lui, desigur trebuie să fi existat asemenea clădiri mai târziu, pe timpul lui Luca Şidiata. Şi această cea dintâi casă a Sfintei Sofia trebuie să fi fost construită din lemn, la fel cu catedrala Sfânta Sofia şi cu celelalte clădiri ale oraşului. De-a lungul secolelor, din aceste începuturi a luat naştere un întreg complex de clădiri. Această râvnă constructivă şi-a atins apogeul sub vlădica Eftimie (*Euthymius*) care, printre altele, a dispus, în 1433, construirea unui palat (*poiata*) la care „au lucrat alături de meşterii din Novgorod, meşteri germani de peste marece Astfel a apărut în partea de nord a Kremlinului, în jurul catedralei, o citadelă episcopală ale cărei clădiri erau corespunzătoare puterii politice şi spirituale a acestei instituţii în ţara Sfintei Sofia. În jurul curţii episcopale (*vladicinîi dvoreţ*) s-au stabilit încă de curând meşteşugarii şi slujitorii ei, astfel: zugravii de icoane (*iconopiscâi*), paharnicii (*daşniki*), bucătarii (*povara*), bragagii de cvas şi mied (*cvasnichî, medovara*), grăjdarii şi supraveghetorii (*coniuşenâie, iazelnicie*), administratori (*cliudnichî*) şi mulţi alţii. Înalţii prelaţi bisericeşti, în frunte cu ierodiaconul, locuiau înăuntrul curţii. În pivniţele „casei Sfintei Sofia” se găsea din

vechime închisoarea (*tiurma*) tribunalului episcopal. După cum spunea vechiul proverb din Novgorod „unde e Sfânta Sofia acolo e Novgorodul” (*gde sviataia Sofeia, itui Novgorod*), fiecare cetățean cunoaște localitatea și clădirile în care, cum s-ar spune, „locuia” Sfânta Sofia. Dincolo de zidurile Kremlinului, până la zidurile orașului, care se întindeau chiar și pe malurile Yolhovului, se aflau ulițele. În ulița prusacilor (*pruscaia ulița*) și în ulița estonilor (*Ciudineva*) locuiau boieri și negustori bogați. Ulița prusacilor ducea printr-o poartă a orașului către șoseaua spre Pskov și Riga. Probabil că în ulița prusacilor locuiau negustori care făceau negoț cu prusacii și în ulița estonilor din cei care făceau negoț cu estonii. Locuitorii acestei uliți, prusacii (*prusi*), sunt menționați încă din 1215 în cronica orașului ca oameni răzvrățiți și înfumurați. Cu prusacii se făcea comerț încă din vechime, li se oferea mai ales râvnitul chihlimbar. Paralel cu ulița prusacilor era așezată ulița Dobrinia (*Dobrinia ulița*) care era denumită fie după unchiul lui Vladimir, fie după un posadnic din veacul al XII-lea. În prelungirea spre Kremlin a acestei ulițe se afla „ulița episcopului (*piscuplia ulița*) care, în vremurile mai vechi, ducea spre catedrala de lemn a Sfintei Sofia. Aici locuia în veacul al XII-lea un negustor bogat pe nume Sadko, care în 1165 a dăruit străzii sale o biserică din piatră, biserică închinată memoriei primilor martiri ai Rusiei, Boris și Gleb. Sadko cel menționat în cronica orașului pentru ctitoria lui nu e probabil alt Sadko decât cel cântat cu măreție în bâlină, cântecul epic din Novgorod. Interesant e numele uliței care urma după Dobrinia: era numită Voios după numele vechiului zeu slav ocrotitor al vitelor.

Întregul sector de la Sud de ulița prusacilor era locuit de olari, care i-au dat și numele „Gonciardi” (*Gonciarki koneť*). Acestui sector îi aparțineau probabil și satele în

care se practica olăria în stilul muncii la domiciliu. În una din legendele despre creștinarea vechiului Novgorod se povestește de locuitorul unui asemenea sat, care a vrut să-și ducă în zori oalele la oraș: El a găsit pe malul Volhovului statuia lui Perun aruncată de valuri la mal, o împinse înapoi în râu și spuse: „Te-ai îmbuibat și ai băut cât ai putut, micule Perun, acum șterge-o pe ape! „1. Olăria e străveche și sectorul olarilor din Novgorod cu străzile ce-i aparțineau trebuie să fi avut și el o vechime respectabilă. Probabil că acest meșteșug era strâns legat de cultul lui Perun, atât prin latura lui tehnică, arderea argilei, cât și prin produsele lui: figurine de argilă ale vechilor zei slavi.

În partea de nord a sectorului sfintei Sofia se afla așezată strada Cosma și Damian (*Cuzmademianaia ulița*), denumită așa după doi sfinți greci. Din ea cotea ulița Robilor (*Hetiopia ulița*). În fiecare din cele două străzi se afla o biserică închinată sfinților Cosma și Damian. Amândoi ne sunt cunoscuți din secolul al XIV-lea. Cosma și Damian erau patronii meșteșugului fierăritului. În secolul al XIV-lea novgorodenii și-au ales drept arhiepiscop pe „Grigorie pelerinul” (*Kalika*), preotul bisericii Cosma și Damian din ulița Robilor. Acest prelat a devenit renumit în istoria orașului ca politician, diplomat, scriitor, teolog și constructor, sub numele de Vasile. El a refăcut din piatră vechea lui bisericuță parohială din ulița Robilor și a reclădit de asemeni biserica lui Cosma și Damian din aceeași uliță. Încă din scaunul arhiepiscopal avea renumele de ocrotitor al uniunii fierarilor.

Ulița paralelă la nord cu ulița Estonilor era ulița „Liudgoscia”. Așa numita „Cruce din Ierusalim” din tezaurul Domului din Hildesheim poartă inscripția: „Doamne ajută-i robului tău Ilie care a dobândit această cruce” (*Stiajav și crest sii*) în acest eon și în viața viitoare, tu sprijinitorul tuturor creștinilor Liudgosciani

(*liugosonom pomoșcinice vsem chrstianom. amin*). Fără să putem intra aici în amănunte asupra acestei relicve de cruce, trebuie să spunem doar că e cu putință ca posesorul ei să fi fost arhiepiscopul Ilie Ion, care i-a binecuvântat pe giuvaiergii de pe ulița amintită. Produsele meșterilor argintari din Novgorod erau cunoscute în toată Europa.

În afara șoselei amintite, spre Pskov, altele două duceau înspre apus spre Narva și Vatlanda ca și spre miazănoapte în direcția Careliei. Pe ele armata din Novgorod părăsea orașul, ca să apere republica orășenească și imperiul împotriva germanilor, danezilor, suedezilor și letonilor.

Conviețuirea în ulița prusacilor a meșteșugarilor alături de boieri era departe de a fi o „idilă sociologică”. Ea era marcată de adânci contradicții sociale. Cronica orașului relatează despre ciocniri sângeroase între locuitorii străzilor Cosma și Damian, ai uliții Estonilor și ai uliței Liudgoscia, ciocniri care în cele din urmă au ajuns să se desfășoare pe podul de peste Volhov.

În partea Sfintei Sofia, orașul era împărțit în trei sectoare. În afară de menționatul sector al olarilor, care era denumit și sectorul lumii (*Liudin koneț*), la picioarele Kremlinului sau Deținețului se aflau sectorul suburbiei (*Zagorodski koneț*) și sectorul Nerevski. Acesta din urmă era situat la Nord de Dețineț, pe o înălțime naturală, într-un triunghi format de

Episcopul și principele din Novgorod pornesc împotriva vracilor miniatură din cronica Radziwiłł (după: Povest, vremenykh let, Moscova-Leningrad 1050, vol. 1, p. 129)

Volhov și râul Gsen. Nerevski făcea parte din așezările cele mai vechi, datând probabil din secolul al IX-lea.

O „uliță largă” (*velikaia ulița*) ducea mai târziu spre șoseaua Careliei. Poate că aici se aflau încă din vechime fortificații de lemn. Cartierul Sfintei Sofia era legat cu orașul comercial de peste drum (*Torgovaia storona*) prin Podul Mare (*velilzâi most*). În cronica orașului e menționat pentru prima oară în 1133, când a fost renovat. E însă mult mai vechi, încă din cele mai vechi timpuri ale culturii umane, podurile au fost puse sub scutul bisericii, din cauza importanței lor comerciale și de circulație. Întotdeauna au stat sub patronajul unei renumite zeități fluviale. În imaginația folclorică, care a dăinuit îndelung și în ținutul Novgorodului, Volhovul era prezentat ca vrăjitor (*Volhow*) și de el era legat Perun, în chip de crocodil (în loc de șarpe sau balaur). Probabil că și sanctuarul păgân din Kremlin era lăcașul renumitului patronat, adică al administrației și clerului. Lucrurile s-au menținut astfel și după creștinare. Construcția și întreținerea Podului Mare i-au revenit episcopului, fiindcă podul forma o parte a fortăreței Kremlinului, în timp ce majoritatea celorlalte poduri depindeau de obște. Construcția propriu-zisă era obligația străzilor învecinate (*uliii mostili*). Drepturile și îndatoririle constructorilor de poduri erau precis reglementate încă din vechiul drept rus (*ruscaia pravda*), într-un „statut al podurilor” (*Ustav o mosteh*). Ca și în piața vecei despre care vom vorbi de îndată, pe Podul Mare s-au desfășurat nenumeroase scene strâns împletite cu istoria Novgorodului. Pe acest pod, în 1071, episcopul a ieșit

împotriva „vrăjitorului” care instigase pe locuitorii Novgorodului cu promisiunea: „Trebuie să trec Volhovul în fața întregului popor” 1; prin care făcea neîndoielnic aluzie la patronajul păgân al Volhovului asupra podului. De pe pod, novgorodenii aruncau persoanele indezirabile printre care și primari ai orașului, sau eretici alungați din biserică, precum diaconul Carp și ciracii lui. Pe pod s-au înfruntat de nenumărate ori cei de pe amândouă malurile Volhovului, din dușmănie, cum profetise Perun ca patron păgân al podului când a fost alungat de ei și declarat diavol. În acest fel se ciocneau contradicții nu numai politice, dar și sociale, împletite cu ele. „Întreg orașul a fost înfricoșat și înspăimântat, o parte se împotriva celeilalte și era mare revoltă în oraș” se spune de mai multe ori în cronică. Nu rareori una din părți începea să distrugă podul. Atunci intervenea arhiepiscopul care ieșea de pe porțile Kremlinului împreună cu întreaga lui suită ca să despartă pe potrivnici și să apere podul.

După pustiirea Novgorodului în 1571, Ivan al IV-lea cel Groaznic a trimis doi opriciniki în orașul aproape pustiu. El trebuia să includă cartierul comercial în Opricinina, din care pricină a primit și denumirea oficială de cartierul Opricininei (*Opricinaia storona*). Prin aceasta Volhovul a ajuns râu de hotar. Cartierul Sofiei a rămas mai departe în posesia imperiului. De aceea i se mai spunea și „cartierul imperiului” (*zemskaia storona*). Pentru vechiul și mult cinstitul pod mare, pare o parodie când opricinikii „au interzis orice comerț negustorilor de rachiu (*vinciki*); au instalat pe podul cel mare o gheretă de pază (*storojnia*) și zăbrele (*reșotki*) și arestează orice negustor de rachiu sau bețiv cu o sticlă la el; și nu îl biciuiesc cu harapnicul pe podul cel mare, ci îl aruncă în apă” 1.

Catedrala Sf. Sofia, privire de ansamblu dinspre sud
(Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

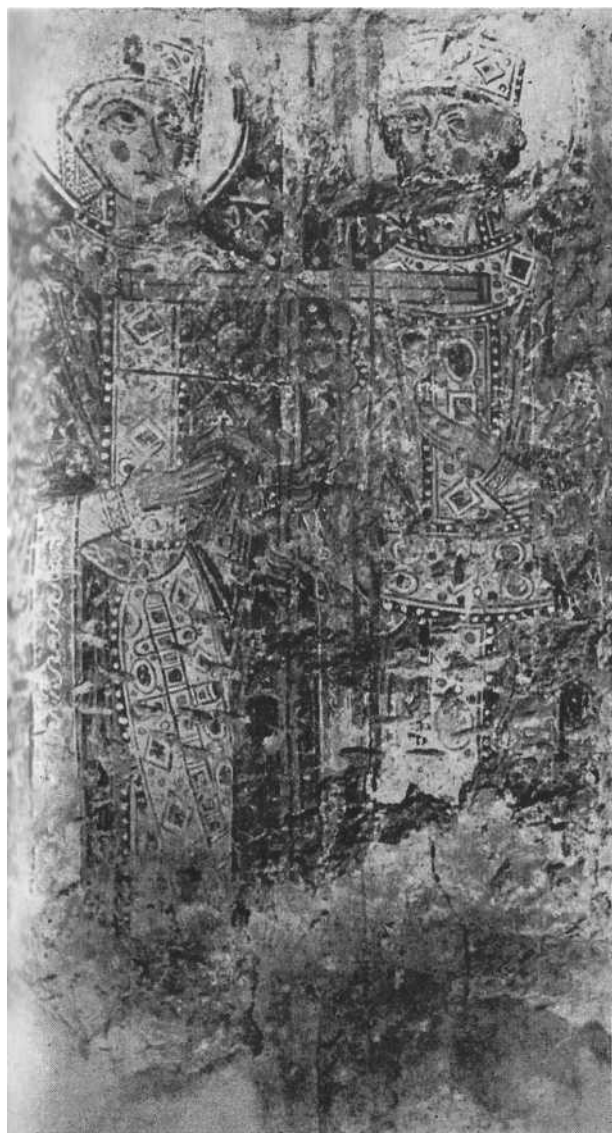

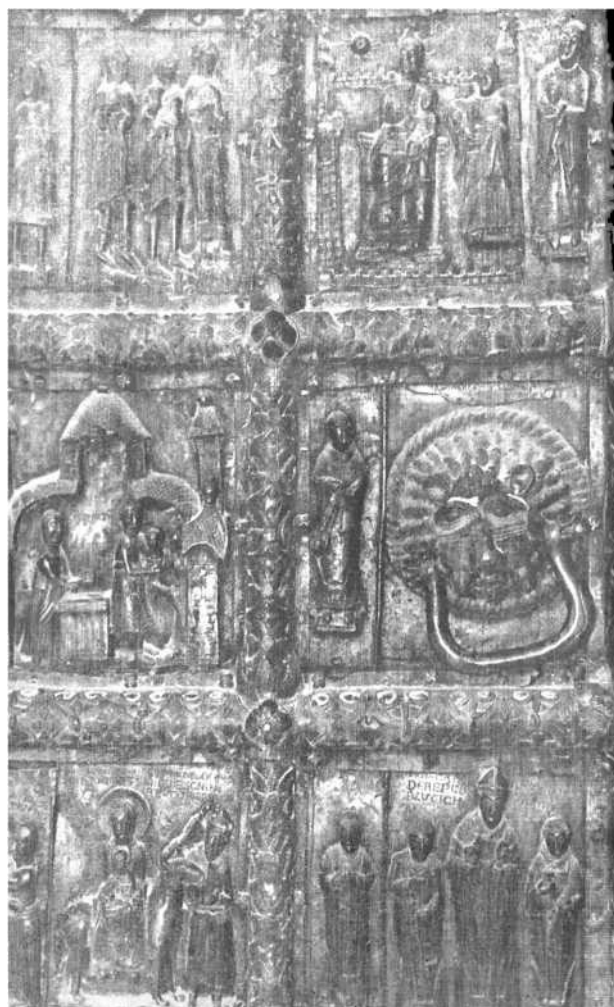
Catedrala Sf. Sofia, partea de răsărit cu fațada
absidelor (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Clopotnița catedralei Sf. Sofia (Foto: Fototeca germană, Dresda)

Frescă din catedrala Sf. Sofia: *Constantin și Elena* (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Uși korsuneze, detaliu: figuri alegorice. Stânga: /kr/eposo = vitejie; dreapta paupertas/ubozestro = sărăcie (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Uși korsuneze, detaliu: diacon cu cădelniță și leu cu clanță (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Catedrala Sf. Gheorghe, vedere de ansamblu (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Catedrala Sf. Gheorghe, fațada de nord cu frontonul absidelor (Foto V.N. Lazarev, Moscova)

Catedrala Mănăstirii Antoniev (Foto: Agenția de presa Novosti, Moscova)

Catedrala Mănăstirii Antoniev, fațada dinspre răsărit (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Biserica Uspenie din Piața

(Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Pskov. catedrala mănăstirii Miroș (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Frescă din biserica Sf. Nicolae în Curtea lui Iaroslav:
Soția lui Hiob (Foto: fototeca germană Dresda)

Icoană: *Sf. Nicolae*, 145 X 92, 7 cm, secolul XII,
Școala din Novgorod, Galeria de stat Tretyakov, Moscova

Mântuitorul nepictat de mină, 76, 4 X 70, 5 cm, secolul al

XII-lea, Novgorod, Galeria de stat Tretyakov, Moscova
(Foto: Fototeca germană, Dresda)

Icoană: *Sf. Paraschiva-Piatnița*, 75 X 63, 5 cm, secolul al

XIII - le-a, Novgorod, Colecția Korin, Moscova (Foto: Fototeca germană, Dresda)

Biserica Sf. Gheorghe: Sf. *Gheorghe ucigând balaurul* (detaliu) (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Frescă: *Și. Gheorghe ucigând balaurul*, detaliu: capul prințesei (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Frescă din biserica Sf. Gheorghe: Profetul (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Biserica de pe Neredița, fațada absidelor (Foto: V.N. Lazarev, Moscova)

Frescă din biserica de pe Neredița, detaliu din *Judecata de apoi* (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Mănăstirea Arcadie, biserica Buna Vestire (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Frescă din biserica Buna Vestire: *Boris* (Foto: Fototeca germană, Dresda)

Biserica Sf. Petru și Pavel din Koşevniki (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Biserica Sf. Paraschiva (Foto: Agenția de presă Novosti. Moscova?)

Biserica Sf. Nicolae din Lipno (Foto: Fototeca germană, Dresda)

Biserica Uszenie de la Volotevo (Foto: V.N. Lazarev, Moscova)

Biserica Fiodor Stratilat <Foto: V.N. Lazarev,
Moscova)

Fresce din biserica Fiodor Stratilat: *Regele David* și *Regele Solomon* (Foto: Fototeca germană, Dresda)

Icoană: *Dumnezeu Tatăl*, 113X88 cm secolul al XIV-lea, Școala din Novgorod, Galeria de stat Tretyakov, Moscova, (Foto: Fototeca germană, Dresda)

Frescă din palatul arhiepiscopal: *Pantocrator* (Foto: Fototeca germană, Dresda)

Biserica Procopie (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

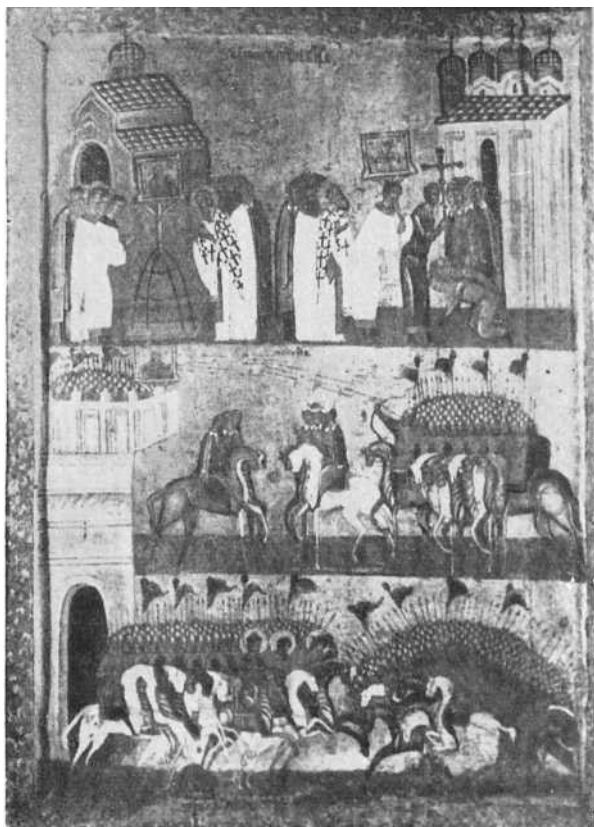

Biserica Clementic (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Wim

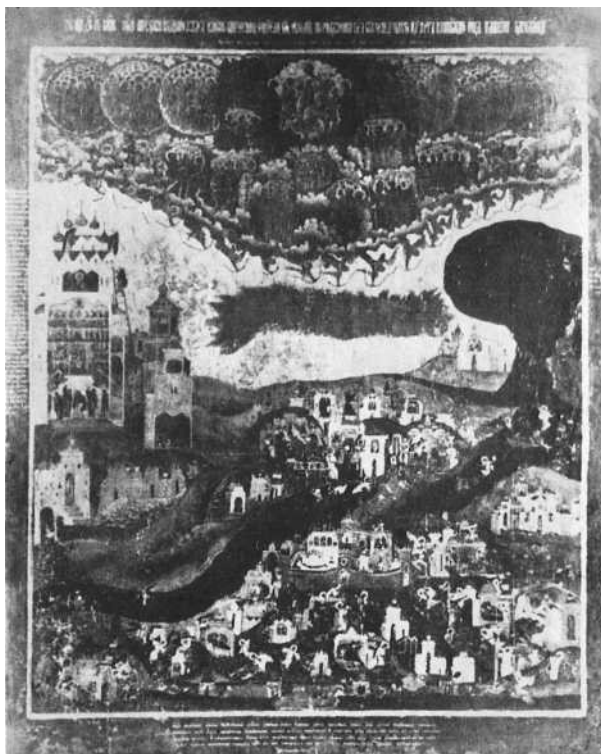

Icoană: *Lupta novgorodenilor cu cei din Suzdal*, 171 X X 125, 8 cm, secolul al XV-lea, Școala din Novgorod, Muzeul de stat de Istoria Artei din Novgorod (Foto: Fototeca germană. Dresdal

Icoană: *Minunea icoanei Semnul Maicii Domnului*, 134, 5 X X 99 cm, sfârșitul secolului al XV-lea, Școala din Novgorod, Galeria de stat Tretiakov, Moscova (Foto: Fototeca germană. Dresda)

Icoană: *Vedenia paracliserului Tarassi, 1* (53 X 130, 5 cm, secolul al XVI-lea, Școala din Novgorod, Muzeul de stat de Istoria Artei. Novgorod (Foto: Fototeca germană, Dresda)

Gravură în lemn: *Zosima și Gherman* (din: Pomerantsev; *Russian Wooden Sculpture*, Moscova, 1967, Nr. 40)

Icoană: *Înțelepciunea și-a clădit o casă* (Foto: în posesia K. Onasch)

Catedrala mănăstirii Cutiński
(Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Biserica de la lacul Asehino (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Biserica din Urma (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

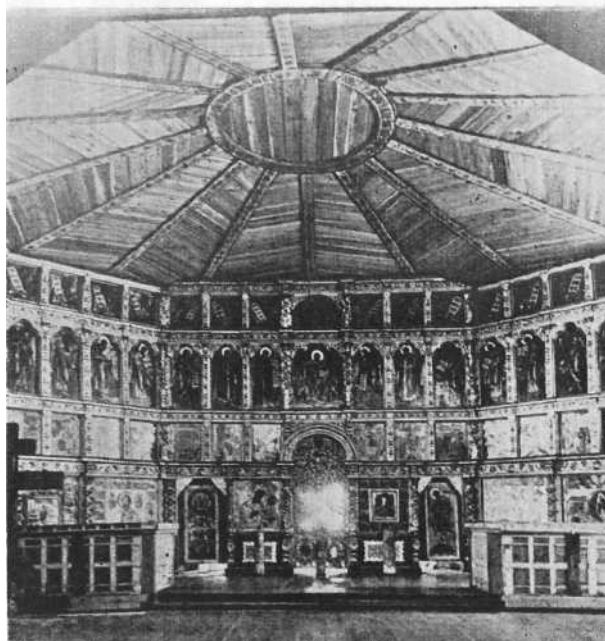
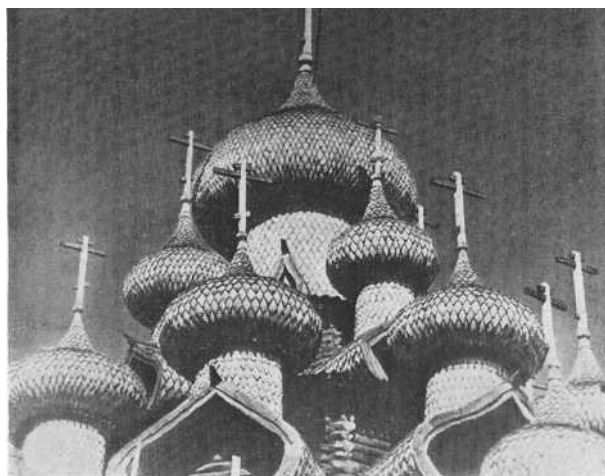
Kem, Biserica Uspenie (Foto: V.N. Lazarev, Moscova)
Vitegorski pogost, biserica Pokrov (Foto: V.N. Lazarev, Moscova)

Kiji, Vedere de ansamblu
(Koto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Kiji, Complexul central (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

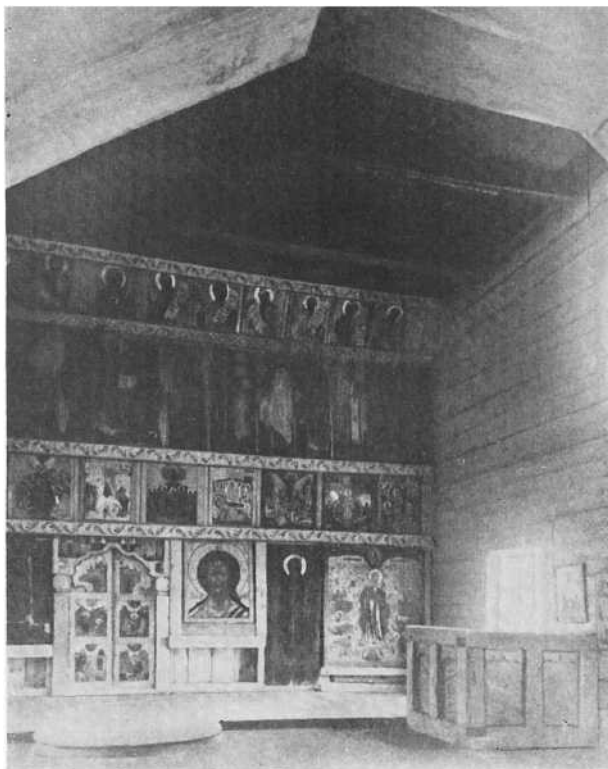

Kiji, Biserica Preobrajenie, cupolele (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Kiji, Biserica Preobrajenie, interior cu catapeteasma (Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

Kiji, Biserica Pokrov (Foto: V.N. Lazarev. Moscova)

Kiji, Biserica Pokrov, interior

(Foto: Agenția de presă Novosti, Moscova)

2. CARTIERUL COMERCIAL Curtea lui Iaroslav - Importanță și istoric - „Cheiurile” Volhovului - Comerțul Marelui Novgorod - Biserici și „Uniuni” - Cei de dincolo de mare și biserica Sfânta Paraschiva - Breasla bisericii Sf. Ion - Vechi stărostii, imunități și privilegii - Curtea goșilor - Ulițe și sectoare ale cartierului comercial - Așezarea generală a Novgorodului.

Punctul central al cartierului comercial cu nucleul lui, vechea așezare Slavno, constituia curtea lui Iaroslav (*Iaroslavovo dvoririșce*). Cronicile menționează curtea pentru prima oară în 1030, an în care marele principe a întreprins o campanie împotriva estonilor și a fondat

Iuriev, vechiul Dorpat de mai târziu: „Și marele principe Iaroslav trăia în cartierul comercial, aproape de râul Volhov, unde se află acum biserica de piatră a sfântului Nicolae făcătorul de minuni, loc care până astăzi se numește curtea lui Iaroslav”²⁷. Mai înainte, când se afla în Novgorod, a locuit probabil în garnizoana militară din „curtea soldaților” (dvor poromon, grecește paramone). Chiar acolo novgorodenii au masacrat în 1014 varegii recrutați de Iaroslav. În legătură cu aceste evenimente, cronica atestă că Iaroslav a convocat vecea pe câmp. După toate aparențele, vecea s-a mutat în curtea lui Iaroslav de-abia după revoluția orășenească din anul 1136. Începând din anul 1148, ea este desemnată mereu ca loc oficial al adunărilor. După izbânda lui Ivan al III-lea pe Șelon în anul 1471, marele principe a locuit mai întâi la gorodice. Dar în 1476 i-a pus pe trimișii lui să-i îndemne pe novgorodeni: „Și curtea lui Iaroslav s-o goliți pentru marele principe”. Ivan al IV-lea a început să construiască în cartierul comercial o mare și impunătoare „Curte a stăpânitorului”.

(*dvor gosudarev*), însă o parte a clădirii neterminată a căzut pradă flăcărilor în 1580.

În curtea lui Iaroslav și împrejurul ei pulsa viața intensă și agitată a vechiului oraș comercial. În clădirile curții se aflau cancelariile vecei și ale primarului. Curtea lui Iaroslav era primăria orașului, deci alături de Kremlin, al doilea din cei doi poli antagonici ai puterii din Novgorod, cu palatul arhiepiscopal sediu al marelui consiliu al Domnilor. Vecea se aduna pe locul dintre curte și vechea biserică Sf. Nicolae. Acest loc a fost martorul unor scene tot atât de tumultuoase ca și Podul Mare, numai că aici n-avea voie să intervină arhiepiscopul. Astfel „ispitiții de diavolw (*nabajeniem diavolim*), locuitori ai unui sat mănăstiresc, s-au ridicat în 1337 împotriva

arhimandritului și au „organizat o vece” (*stroriščia vece*) 1. Ei l-au sechestrat în biserica Sf. Nicolae. Răzvrățiții înconjurau biserica zi și noapte și îl amenințau pe demnitar. Singurul lucru pe care putea să-l facă la o vece arhiepiscopul, primarul, conducătorul obștiilor de o mie, sau principele, era să-i vorbească poporului de sus, de pe o balustradă.

La câțiva pași de curtea lui Iaroslav, pe malul Volhovului, se aflau danele pentru corăbii. De construirea și întreținerea lor se îngrijeau în primul rând proprietarii. De exemplu: „curtea germană” pentru dana germană

Cruce de pe Volhov, semn de poziție pentru navigația corăbiilor (după: *Geschichte der Kultur der alten Rus*, Berlin 1959, vol. 1, p. 272)

1 *Prima cronică-clin Novgorod*, p. 100

(*nemetki vimol*); breasla negustorilor bogați „ai corporației Ivanu pentru danele ei. Uneia din dane i se spunea „a lui Gerald” (*Geraldov imol*), poate după prințul norvegian învăluit în legende care, în anii '30 ai secolului XI, s-a oprit în Rusia și a pețit-o cu succes pe Elisabeta, fiica lui Iaroslav.

Comerțul Novgorodului pe apă și pe uscat aducea ca mărfuri din afară stofe, ață, fire și ace din Flandra și Germania, dar și din Anglia, Polonia și Italia (vezi harta).
Pe

lângă sare, articolele de import de însemnătate vitală erau heringii și grânele. Opreliștile împotriva importului acestor mărfuri, dictate din Apus sau prin intermediul marilor principii ai Moscovei, erau aproape totdeauna mijloace de constrângere politică împotriva orașului. În fruntea articolelor de export se aflau blănurile scumpe (samurul, jderul, hermina, râsul, nevăstuica etc.) cu care era aprovizionată aproape întreaga Europă. La fel de important era însă și exportul de ceară. În privința alimentelor, Novgorodul făcea comerț cu Apusul mai ales cu nisetru. Dar și șoimii, prinși în Nordul îndepărtat și dresați, erau articole foarte căutate la curțile princiare. În ținuturile din nordul Uralului se extrăgea argint. Negustoria de tranzit din Orient și din Orientul îndepărtat, aducea pe piață, îndeosebi, prețiosul piper. Nu puțini

negustori hanseatici și alții plecau de la Novgorod spre Volga pentru a-și cumpăra acolo diferite mărfuri rare pe care să le ducă acasă, tot prin Novgorod. Dar negustorii apuseni ajungeau și în Nordul îndepărtat ca să cumpere ei înșiși blănuri sau ceară de la localnici. Acești negustori, care eludau comerțul intermediar al celor din Novgorod, erau datori să plătească un anumit bir și anume al așa-zisilor „cei de peste mări” (*zamorskâi*). Aceștia constituiau o breaslă independentă de negustori, puternică și bogată. În vechiul Novgorod existau multe asemenea „uniuni”, *Kumpaneien* cum sunt denumite în izvoarele germane. Cum am văzut până acum la meșteșugari și negustori, ei s-au reunit în asemenea uniuni după străzi. În fruntea lor stăteau decanii sau staroștii.

Cei de peste mări au clădit în anul 115G biserica Sf. Piatnița din Piață (*cerkosviația Piatnițe na trgovisci*), în vecinătatea imediată a curții lui Iaroslav. În izvoarele germane apare ca „biserică a Sfintei Vinerr4 (*eclesia sandi Vridah*). Alături, sub oblăduirea sfintei Piatnița, se afla și comerțul de casă, curtea, grajdul și șura de oi. Tocmai aici, în nordul rusesc, sfânta Piatnița aparținea celor mai populari și iubiți sfinți, alături de vechiul zeu slav ocrotitor al vitelor, Voios, și de sfântul Nicolae, ocrotitorul corăbierilor și negustorilor. Aceeași putere de ocrotire o deținea și vechea zeităte femeiască păgână, Mocoș, așa că breasla Piatniței se bazează probabil pe vechi tradiții anterioare creștinismului.

Și mai veche decât breasla „celor de peste mări”, cu biserica lor Piatnița, era breasla negustorilor cu biserica Sf. Ion Botezătorul (*Ion predtecia*), care a fost și ea ridicată în piață în apropierea curții lui Iaroslav în anul 1127 de către principele Vsevolod, cel alungat în 1136. Principele i-a făcut acestei bresle o danie cu un statut de donație (*Ustavnaia gramota*).

În biserica Sfântul Ion pricinile între negustorii străini și cei din Novgorod erau aduse înaintea unui tribunal format din principe, conducătorul breslei, posadnicul și starostele breslei Sf. Ion. Acestora li se alăturau decanii curții germane, ca reprezentanți ai oaspeților germani. Din personalul „Judecătoriei de oaspeți” de la biserica Sf. Ion, mai făceau parte și soli, curieri, aprozi și alți oameni de serviciu. Breasla Sf. Ion era bogată și se bucura de o mare influență politică. Ea a supraviețuit chiar și groaznicei catastrofe abătute asupra orașului în timpul lui Ivan al IV-lea. Bogăția ei provenea mai ales din controlul comerțului cu ceară. Breslei îi fuseseră atribuite, prin hrisovul de danie amintit, drepturile de cântărire asupra acestui produs de export de larg consum. Sub Ivan al III-lea cântarul a fost din nou arendat cu greutăți sporite. Cântarul și greutățile se aflau în pristolul bisericii, un obicei din Evul Mediu, întâlnit atât în Răsărit cât și în Apus, care vădește de asemeni vechi interferențe religioase. În afara drepturilor de **r** cântar, breasla Sf. Ion avea desigur și drepturile de măsură. În hrisovul lui Vsevolod se menționează în orice caz un „cot al lui Ivan” (*locot evański*). Probabil că stofele provenite din import erau măsurate în biserică.

Rădăcini religioase aveau și „reuniunile irățești” (*bratcina, scladba, kanun, molba, pir* și altele), adică marele ospete pe care le organiza orice corporație de meșteșugari sau negustori. Cântecele epic Bâlina lui Sadko a reținut și asemenea scene alături de multe imagini colorate din viața Novgorodului. Reprezentarea ospățului ca element fondator al comunității se află în preistoria omenirii și a comerțului. Pe deasupra, asemenea manifestări mai cuprindeau și o semnificație socială ascunsă. Încă din vremea Romei republicane, meseriași și negustori se organizau în uniuni de cult (*collegia*

cultorum), care organizau ospete (*convivia*) pentru patronii lor (ca de exemplu Mercur). Încă de atunci, ca și la începuturile creștinismului și ale Evului Mediu, aceste corporații nu obțineau caracterul de persoană juridică decât prin împletirea strictă cu un cult al zeilor, apoi cult religios, și prin ținerea acestor ospete de ofrandă. Fără un asemenea statut nu se putea concepe obținerea de privilegii, imunități și alte acorduri juridice. „Summa convivium” era în Apusul Europei și mai ales în Anglia însemnul pentru unirea și organizarea strictă a negustorilor într-o breaslă.

Să mai aruncăm o scurtă privire asupra nătorva din punctele însemnate ale planului cartierului comercial. În nemijlocita vecinătate a curții lui Iaroslav și a pieții se afla „curtea germană” sau „curtea gotică”, cu alte cuvinte „curtea lui Petru” aparținând Hansei. În diferite tratate se stabilește mereu că drumul prin curtea lui Iaroslav nu avea voie să fie închis de clădiri pentru ca negustorii să poată trece oricând nestingheriți la dana germană. Din curtea lui Petru putea fi văzută foarte bine și piața. S-a relatat în repetate rânduri situația deseori critică a germanilor. Unele fraze ale tratatului din anul 1371 dintre Hansă și Novgorod sunt la fel de edificatoare. „Și negustorii voștri să nu stea în ulița noastră, pe amândouă marginile curții noastre și să nu bată tetraedri în ziduri și să nu ducă nici gunoaie acolo. Și corporația dumneavoastră să nu umble să-și vândă sacii cu blănuri în curtea noastră și nici pe strada noastră pentru care plătim” 1.

Dintre ulițele lui „Slavno” ar mai fi de menționat îndeosebi ulița Ilie (*ulița Ilinskaia*), la intrarea căreia, în piață, se afla curtea germană. Ducea de la turnul lui Ilie, al zidurilor orașului peste piață, peste Podul Mare și prin Kremlin și se termina în sfârșit în ulița Estonă. De aceea, locuitorii ei erau datori să contribuie, alături de ceilalți, la

întreținerea Podului Mare. În ulița Ilie locuiau probabil pantofari și tăbăcari. A fost dezgropată una din micile lor colibe din secolul al XII-lea. Pe această uliță se afla biserica Sf. Ilie, menționată de cronică orașului încă din 1105, cu ocazia unui incendiu. În cronică ea este menționată „pe colină” (*na cholme*), împreună cu biserica Sf. Petru și Pavel, clădită în anii '40 ai secolului al XII-lea. Ea se află deci în una din primele așezări omenești din Novgorod.

La nord de pâraul Fiodorov era sectorul dulgherilor (*plotnitki koneț*), care constituia cea mai mare parte a cartierului comercial. Dulgherii din Novgorod nu erau renumiți numai în Rusia de Nord, ci pretutindeni în vechea Rusie. Ei ridicaseră cu stâlpi îngrădirea bine concepută a vechiului oraș. Cel mai înalt prestigiu artistic și l-au câștigat însă prin clădirea din lemn a catedralei Sfintei Sofia. Dar și casele și corăbiile construite de dulgherii din Novgorod se bucurau de o mare considerație, în cartierul Sfintei Sofia dulgherii, alături de fierari, constituiau o breaslă influentă.

La fel cu ulița Largă din sectorul Nerevski, trecea și prin sectorul dulgherilor o uliță care era paralelă cu prima. Ea e desemnată cu denumiri diferite în cronicile și hrisoavele vechi: „ulița Lungă” (*velikaia*) „ulița Lată” (*bolșaiia*) sau „ulița Slavilor” (*slavenskaia* sau *slavnaia ulița*). Ea începea din piață și ajungea dincoace de ziduri în șoseaua care ducea la lacul Ladoga și din care se desfăcea în imediata apropiere a orașului o șosea spre Moscova. De cealaltă parte a pieții ea se prelungea în sectorul slavilor. Ca și marea stradă paralelă din cartierul Sfintei Sofia, această magistrală lega sectoarele singuratice deasupra podurilor râurilor și pâraielor. Probabil că amândouă străzile sunt foarte vechi, de pe când aceste sectoare erau așezări independente. Dacă arunci o privire peste planul

Novgorodului, poți să recunoști o orientare clară. Ca multe alte orașe ale vechii Europe, orașul de pe Volhov era așezat în cerc. Volhovul tăia cercul în două jumătăți. Într-un cerc interior se aflau Kremlinul, Deținețul și curtea lui Iaroslav cu piața, amândouă centrele politice ale republicii orașenești. De bună seamă, amândouă formau ventriculele vieții politice și sociale a orașului și a largului lui hinterland. Privit în ansamblu, sistemul străzilor era dispus în unghiuri drepte și se orienta spre cele două magistrale ce mergeau de la Sud spre Nord și spre axa Est-Vest, formată din ulița Ilie, Podul Mare și ulița estonilor. Aceste uliți principale erau – ca să rămânem la aceeași imagine a inimii – arterele vitale prin care Novgorodul era legat pe uscat de imensul lui imperiu. Pe lângă ele, mai erau legăturile pe apă prin cunoscutul și vastul sistem fluvial. Afară de asta, planul orașului mai era subîmpărțit într-un anumit fel și prin micile pâraie și râuri care se vărsau în Volhov. În aceste pâraie se vărsau și canalele colectoare ale orașului.

3. ADMINISTRAȚIA MARELUI NOVGOROD

Străzi, sotnii, platine sau sectoare – Sectoarele coloniale – Volosti și orașe anexă – Orientarea după căi fluviale și șosele – Conducătorul breslelor și primarul (*posadnik*) – Corporații și privilegii.

În Novgorod trăiau la începutul secolului XI 10 – 15.000 de oameni, în secolul XIII 20 – 30.000. Cum arăta administrația care se îngrijea de liniștea, ordinea, comerțul și bunul mers al lor? Cum arăta munca administrativă în sine? Ultima unitate administrativă era ulița în fruntea căreia era starostele uliții. Mai multe uliți se uneau împreună în sotnii, care erau conduse de un conducător de sotnie (*sotkii*). Câte două sotnii la un loc constituiau în sfârșit un capăt (*koneț*) sau sector (*platina*). Am menționat până acum aceste sectoare: Nerevski, periferia și sectorul

olarilor din cartierul Sf. Sofia și sectorul slavilor și al dulgherilor în sectorul comercial. În timpuri mai vechi aceste platine constituiau probabil așezări independente, despărțite între ele prin mici râuri sau pâraie, care au fost încorporate în teritoriul orașului de-abia cu timpul. Și după aceea sectoarele se administrau mai departe singure. În fruntea adunării celor mai reprezentativi cetățeni ai sectorului (*concianskoie upravlenie*) se afla un staroste (*conciański starosta*).

Particularitatea administrației Novgorodului consta în aceea că platinele, ca sectoare cu dezvoltare crescândă, se extindeau în ținutul colonial nemaipomenit de întins al Novgorodului, orientându-se după cele mai însemnate șosele și cursuri de apă, deci în majoritate după principiul economiei circulației. Platinele coloniale erau: 1. Cea din Yatlanda (*Votcaia platina*), care fusese controlată de la Vladimir și Iaroslav, constituind flancul de nord-vest, mai târziu amenințat de germani. 2. Cea denumită după râul Selon (*Selonskaia platina*), L în care avea să se hotărască sub Ivan al III-lea

Războinici vânători cu șoim și pescari din Novgorod, după manuscrise (după: Istoria URSS, Berlin 1958, vol. 1, p. 359

destinul republicii orășenești. 3. *Derevskaia platina*, între Msta și Lovot, străvechiul ținut al volhovilor către înălțimile Valdai. 4. *Platina Obonetkaia*, care ajungea dincolo de lacul Onega până la Marea Albă, care a avut probabil însemnătate în politica comercială încă din secolul al X-lea și a cărei importanță a fost bine cunoscută de Ivan al IV-lea. 5. *Platina Bejetkaia*, situată în sud-estul Novgorodului, care cuprindea părți ale principatelor Tver și Iaroslavl și era cea mai însemnată pentru planurile principatului Moscovei. Platinele făceau parte din cele mai

vechi achiziții ale novgorodenilor. Ele erau împărțite în raioane (*volosti*). Lor le aparținea țărmul Tersk (*Tereski bereg*) pe malul de nord al îndepărtatei Mări Albe, Volost Iugra în ținutul Uralului de Nord, Țara Dvinei sau Zavolocie (*Zavolocie, Dvinskaia zemlia*), Țara Permskaia și Volost Peciora, care le lega pe primele două de Volost Iugra. De mare însemnătate era Țara Dvinei. Pe Viciegda, un afluent al Dvinei de Nord, era așezat „orașul sării de la Viciegda Slovicigodsk”, reședința familiei de mari negustori Stroganov, „Fuggerii ruși”.

Mai trebuie menționate și orașele anexă (*prigoroda*). Încă din timpuri foarte îndepărtate, printre cele mai însemnate dintre ele se număra vechea Ladoga. Aici, pe ulița varegilor, se mai află încă o biserică a Sf. Nicolae, din secolul al XV-lea. Din tratatele încheiate de Novgorod cu Gotlanda în secolul al XIII-lea, reiese că biserica exista încă de pe atunci și că alături de ea se găsea o curte a negustorilor varegi, Pskov care din secolul al XVI-lea număra 30.000 de locuitori și Staraia Hussa. Orașe anexă mai mici, dar așezate la noduri însemnate ale rețelei de căi fluviale sau ale sistemului de șosele, mai erau Volo Lamski, Velikie Luki, Torșok, Reev, Beșitki, Isborsk și altele. Fiecare volost și fiecare platină avea de altfel în orașul ei anexă centrul de administrație propriu și forma de asemeni social și cultural o mică lume în sine ca și platinele sau sectoarele din Novgorod însuși. Administrația era coordonată exclusiv în *Concianoskoie upravlenie*. Unitățile administrative înfățișate aveau un caracter dublu, care apare deslușit în denumirea unității intermediare, a sotniei. Sotnia era o circumscripție militară a orașului, căreia în timp de război îi era transferată mobilizarea, înarmarea și instruirea recruților (*opolcenie*) orașului, în timp ce în vreme de pace constituia o circumscripție polițienească. Ca și alte orașe vechi rusești, Novgorodul

era o obște de o mie, o tisiacă cu un conducător de obște: „tisiadnic”, ca șef răspunzător de siguranța internă și externă a cetățenilor. În izvoarele germane era denumit, corespunzător acestui fapt, principe. Istoria și apariția acestei instituții, neîndoielnic foarte veche, nu este clarificată încă în întregime. Pe lângă sarcinile lui militare propriu-zise, conducătorul obștei avea încă din cele mai vechi timpuri funcții înalte judiciare și de poliție. Astfel, judeca litigiile comerciale, din care cauză era cel mai vechi din judecătoria de pe lângă biserica Sf. Ion cel Vechi. El lua măsuri împotriva cămătarilor și trecea drept primul magistrat al cetățenilor. Ce-i drept, unele din aceste atribuțiuni se suprapuneau cu cele ale conducătorului administrației civile, ale posadnicului care în izvoarele germane apare ca „primar”.

Am văzut că relatări mai mult sau mai puțin legendare despre personaje ca Gastomist, Vadim Viteazul sau chiar posadnicul Constantin se osteneau să confere caracter de tradiție plină de stimă și demnitate funcției de primar (sau *posadnicestro*) ca simbol al independenței Novgorodului față de tutela princiară. De la sfârșitul secolului al XI-lea a devenit însă o realitate politică din ce în ce mai puternică. Ales de Adunarea populară, posadnicul avea o puternică influență în „Consiliul Domnilor” pe lângă episcop și tisiadnic. Începând din secolul al XIII-lea, alături de primarul în funcție (*Stepenii posadnik*), au câștigat importanță în administrarea și conducerea Novgorodului și starostii sectoarelor. Dintre ei vecea alegea în cele din urmă pentru o perioadă de numai un an pe „primarul în funcție”. Prin aceasta, starostii sectoarelor, numiți acum și ei posadnici, luau parte la ansamblul conducerii Novgorodului. În spatele acestei modificări constituționale în cea mai înaltă instituție civică stăteau mai ales revendicările și contrastele sectoarelor ca

și puternica diferențiere a celor mai înalte funcții din republica boierilor, care aducea cu sine suprapunerea de atribuții mai frecventă a diferitelor resoarte administrative. De altfel suprapunerile de competență nu erau ceva neobișnuit în Novgorod. Mai ales în jurisprudență era un ansamblu uluitor de instanțe, camere și curți. Pe lângă ele mai era jurisdicția breslelor, obștiilor și a altor corporații. Toate aceste instituții constituiau o sursă de venituri foarte râvnită, pentru care notabilitățile din Novgorod au luptat deseori cu înverșunare. Dar supradiferențierea administrației Novgorodului nu numai în jurisprudent -, ci și în toate celelalte domenii, era rezultatul maturizat istoric al libertății apărate cu înverșunare împotriva principilor. „Nu avem niciun principe, dar în schimb avem pe Dumnezeu, dreptatea și Sfânta Sofia” (*U nas cniazia neîut, no bog i pravda i sviaiaia Sofia*) se spune în cronica orașului din anul 1270. Am văzut că istoria Novgorodului a fost istoria luptei pentru această dreptate. Se poate observa și la alte orașe occidentale că în dezvoltarea lor legică, îngustarea cu timpul a libertăților cetățenești favorizează apariția unor privilegii din care se bucurau numeroase corporații. La aceasta, pe lângă drepturile corporative de autonomie, se mai adăugau și revendicările mai vechi, bazate pe autonomie, ale așezărilor singuratice, devenite platine. Aceasta însemna, într-o oarecare privință, o concretizare democratică a unor forme de conducere monolitice centraliste și sacrale, dar în același timp purta în ea primejdia unor tendințe separatiste. Această primejdie nu se manifesta numai în domeniul politic, ci la fel de vădit și în viața social culturală.²⁸

4. ADUNAREA POPULARA SAU VECEA. Străvechi tradiții slave – Vecea, simbol al independenței

Novgorodului - Structura de clasă, feudală a vecei - Activitatea legislativă - Vecea de uliță și importanța ei pentru istoria bisericii din Novgorod - Particularități ale clerului din Novgorod.

Problematica socială mai sus arătată domina nu numai organele executive schițate de noi până acum, ci și pe cele legislative ale orașului. Puterea legislativă pleca de la Adunarea populară, de la vece (*vece*). Cine citește vechile cronicile ruse, printre care cronica orașului Novgorod, poate să vorbească de bucuria ținării adunărilor în vechea Rusie. Foarte probabil aici s-au mai menținut forme colective din perioada străvechilor „neamuri” și triburi slave. Dar vecea nu era numai un obicei de viață străvechi, ci s-a cristalizat într-unul din cele mai însemnate elemente ale formelor dreptului de stat din Rusia veche. Vecea, ca adversar al puterii princiare feudale din Novgorod, apare în mai sus menționată adunare de pe câmp din 1015, sub Iaroslav. E posibil că și această relatare să fi apărut la o dată ulterioară, când orașul a început din nou să-și revendice independența, și odată cu aceasta importanța străbunei instituții a vecei față de principe, pentru ca în cele din urmă să o și impună. În orice caz, acest lucru s-a întâmplat la puține decenii după 1015, când orașul de pe Volhov, cu imensul lui teritoriu de colonizare și tradițiile lui cinstite de atâta vreme, nu mai îndura să fie tratat doar ca o anexă a puterii centrale din Kiev.

Numărul mare al răzcoalelor din Novgorod (printre care cea din 1136 n-a fost ultima), avea ca scop întărirea puterii Adunării Populare. De pe vremea lui Andrei Bogoliubski, vecea era adunată cu ajutorul clopotului vecei, mai ales atunci când orașul trebuia să hotărască în privința relațiilor cu principele de

Novgorodenii trag clopotele vecei, miniatură) (după: O.I. Podobedova, *Miniatury russkich istoriceskich înkopisej*, Moscova 1965, p. 296

Suzdal, Vladimir, și mai târziu cu Moscova. Atunci cercurile lumii bune (*lepșie muji*) pătrundeau tot mai evident în vece. Ei stăpâneau Adunarea populară în concepția mandatarilor lor, negustorii și boierii. Această adunare nu oglindea în niciun chip condițiile sociale ale populației. Clasele de jos, adică meșteșugarii, muncitorii din port, muncitorii în general, corăbierii, vâslașii și alții,

care la un loc erau numiți „oameni negri” (*cernie liudi*), slugile care nu erau libere (*ciolopi*) și țăranii (*smerdi*) luptau de mult pentru participarea la vece. Ea rămânea până la urmă rezervată boierilor, meșteșugarilor bogați și negustorilor (*jiti liudi*) și oamenilor negri. Ca un cântăreț la lăută sărac, luat peste picior de negustorii bogați, să ajungă în rândurile vecei, se putea întâmpla numai în acea veche bâlină a lui Sadko, jucată și cântată de lăutari pe ulițele din Novgorod, în fața unui public care îi asculta cu răsuflarea tăiată. Cu toate acestea, nu trebuie să subestimăm importanța vecei. Când în restul Rusiei vecea era de mult timp scoasă din funcție de către principi, în Novgorod forma și pe mai departe bazele puterii legislative. Adunarea dispunea de un regulament de funcționare. Primul căruia îi era îngăduit să vorbească de la tribuna adunării, era cel care convocase vecea cu sunete de clopot. Exista și un protocol. Vecea discuta și adopta toate legile, îl alegea pe arhiepiscop, pe tisiadnic, pe posadnic și persoanele pentru alte funcții importante ale orașului. îi numea și revoca pe principi și hotăra asupra războiului și păcii; nu rareori împotriva voinței principelui. Am menționat deja că adunările degenerau uneori în încăierări ale partidelor, care erau continuate apoi pe podul de peste Volhov. Din cele spuse, reiese că activitatea legislativă a vecei era destul de serios stânjenită de convocarea ei mai mult sau mai puțin ocazională, de oscilațiile în numărul și compoziția socială a membrilor ei, ca și de puternica și bolnăvicioasă tendință spre manipulații politice a claselor care erau reprezentate în „consiliul stăpânilor”. Există perioade în istoria Novgorodului, în care importanța vecei consta mai mult în funcția ei ca simbol al unei colectivități politice și culturale și mai puțin în calitatea ei de instituție de drept constituțional.

În Novgorod nu se întrunea însă numai vecea mare, centrală. Fiecare din unitățile administrative mai sus arătate era condusă legislativ de o adunare a locuitorilor, în fața căreia trebuiau să dea socoteală cei mai în vârstă și alți slujbași comunali, tisiadnicul și posadnicul, la fel cum dădeau socoteală în fața vecei orașului principele și episcopul. Sotniile își țineau ședințele pe câmp chiar în timp de război.

Când ne închipuim vecea pe stradă, adică în cel mai strâmt spațiu social, în fața ochilor ne apare aievea viața vie și pitorească a orașului. De asemenea, viața bisericească din Novgorod câștigă prin aceasta trăsături mai realiste. Apar mai ușor de înțeles și ies mai bine în evidență mai ales formarea și răspândirea ereziilor¹ în Novgorod ca și mediul lor social. În general strada a jucat un rol deosebit de important în întreaga viață politică și culturală a Novgorodului. Din exemplul lui Ilie și Vasile am văzut că un arhiepiscop putea să provină din preoții de stradă. În anul 1188 cronica orașului a păstrat cu recunoștință amintirea unui simplu preot de stradă. Îl chema Gherman Yoiata și era preot (*ierēi*) la biserica Iacob din ulița cu același nume, care era situată în sectorul Nerevski. Gherman a scris cronica parohiei Sf. Iacob, pe care o păstorea și a completat cu ea cronica orașului, inițiată de arhiepiscopul Nifon. La anul 11[”] monahul notează: „În acest an, sfântul arhiepiscop Nifon m-a hirotonisit”²⁹. De la el avem vești precise despre viața zilnică a locuitorilor din Novgorod, despre grijile și bucuriile lor. Stilul lui e sobru, iar vocabularul luat mai ales din limba vorbită. În acest context, e semnificativ că folosește unele noțiuni păgâne din slavona veche în locul noțiunilor creștine.

În Novgorod, vecea de stradă își alegea preotul și

diaconul după cum vecea oraşului îşi alegea arhiepiscopul. Colectivitatea străzii construia şi biserica. Ne putem închipui cu uşurinţă că străzile şi sectoarele cu cele mai bogate venituri bisericeşti erau foarte râvnite şi ce intrigi erau ţesute printre membrii influenţi ai vecei pentru obţinerea uneia din aceste parohii. În rest, la Novgorod, pătrunderea ca şi ieşirea din starea preotească se puteau face fără prea mari greutate. Dacă în afară de aceasta ne gândim la cetele de preoţi săraci care colindau împreună cu familiile lor întreaga Rusie în căutarea unei parohii oarecum mulţumitoare, atunci putem avea o imagine aproximativă despre fluctuaţia excesivă şi imposibil de controlat din această stare. Arhiepiscopul Ilie Ion depunea eforturi să controleze preoţii din eparhia lui, care din cauza unei abateri clericale (*vina duşevnaia*), fuseseră scoşi din funcţie şi colindau prin ţară cu familiile, cerşind. „Căci Sfânta Sofia nu e săracă, mi-e cu putinţă mai degrabă să conduc în biserică un asemenea preot (ceea ce cu alte cuvinte însemna că putea să-i dea un alt post bisericesc) pentru a-i asigura pâinea”³⁰. Această lume socială era mediul propice pentru apariţia ereziilor social-religioase.

5. GVERNAREA MARELUI NOVGOROD Consiliul stăpânilor şi tradiţiile lui mai vechi de drept constituţional – Componenta lui – Arhiepiscopul ca preşedinte pe viaţă – Premize juridice – Moşiile Casei Sfintei Sofia.

Până acum am vorbit despre administraţia oraşului Novgorod, acum vom examina guvernarea propriu-zisă a Republicii oraşeneşti. Conducerii i se spunea *Consiliul stăpânilor* (*sovet gospod*). Ca şi vecea, consiliul aparţinea vechilor forme de conducere şi guvernare, datând probabil încă din epoca feudală. Consiliul stăpânilor, denumit pe

30 Goetz : Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler, p. 370

scurt „stăpâniw (*gospoda*), pregătea și prezenta proiectele de legi pe care vecea orașului urma să le discute și să le hotărască. Din stăpâni făceau parte starostii sectoarele și sotniilor, posadnicul și tisiadnicul, ca și vechii primari și tisiadnici, cei mai de frunte slujbași ieșiți din funcțiile lor, slujbași de a căror experiență consiliul nu se putea lipsi. Președinția o deținea la început principele. După răscoala din 1136, locul lui a fost luat de arhiepiscop, în timp ce principele era reprezentat de un locțiitor (*namestnic*). Cu excepția președintelui, a vlădicii, deci a arhiepiscopului, toți membrii erau denumiți „boieri” (*boiare*). Relațiile între consiliul stăpânilor și instituțiile administrative (*upravi*), ale pl afinilor și sotniilor, ca și a platinelor și voloștiilor corespunzătoare din afara orașului, erau larându-l lor deosebit de complicate. Motivul consta în faptul că suveranitatea pretinsă de marele principe pentru el, revenea și administrațiilor locale. Cetățenii nu se puteau adresa decât instanțelor de care aparțineau, folosirea unor alte căi nu era permisă.

În legătură cu cele arătate ne interesează mai ales poziția extraordinar de puternică pe care o avea arhiepiscopul Novgorodului. Ca un tablou de reprezentare a stăpânirii lui se afla în palatul episcopal o frescă a lui Hristos Pantocrator. Am arătat până acum alte vechi legături între religie și comerț și în alte domenii ale culturii. Aici vrem numai să atragem atenția asupra unor alte dedesubturi istorice și locale. Ca și la începutul creștinismului, pe vremea lui Constantin cel Mare, iar mai târziu în Bizanț și Europa apuseană, tot astfel în Rusia veche după instaurarea creștinismului, în orașe episcopul era alături de principe cel mai influent reprezentant al puterii centrale. Evoluția din Novgorod, care a dus în cele din urmă la trecerea puterii din mina principelui în mâinile episcopului, o găsim în secolele și XI în împrejurări

asemănătoare și în orașe din Apusul Europei. Episcopul, împreună cu administrația cuprinzătoare și intens organizată a orașului și imperiului, era conducătorul indicat pe față sau ascuns al așa-numitelor *coniurationes*, a uniunilor de familie sau corporațiilor legate între ele prin jurământ. Oricum, creșterea considerabilă a puterii vlădiciei din Novgorod era strâns legată de grupările economice și politice ale orașului.

Temeiul de drept al libertății orașului și episcopului, obținute de Nifon în 1136, era „canonul bisericesccc (*cercovnîi nstav*) al principelui Sviatoslav din 1137, care se întemeia pe canoane și mai vechi. El reglementa plata curentă a zeciuielii din veniturile în bani și natură ale principelui. Canonul forma baza poziției economice și politice a arhiepiscopului. Întrucât îl integra pe arhiepiscop în sistemul de zeciuială și curând după aceea el avea să fie ales de către vece, a fost împiedicat să-și folosească poziția ca să instaureze o teocrație. Începuturi în această privință pot fi stabilite cel puțin pe tărâm publicistic. Desigur tot vecea era cea care putea să înzestreze arhiepiscopul și mănăstirile cu averile de care fuseseră deposezați principii. După ustavul lui Sviatoslav i s-au atribuit casei Sfintei Sofia volostii în ținuturile lacurilor Ladoga și Onega, teritorii bogate în animale cu blănuri și pește și pe lângă ele dreptul la toate bogățiile naturale ale Nordului Rusiei (ceară, miere de albine ș.a.m.d.). Curând proprietățile rurale ale arhiepiscopului s-au mărit mai ales prin confiscarea proprietăților princiare care, la rândul lor, erau domenii feudale ale marelui principe de Kiev. Mănăstirile și obștile bisericești s-au folosit de asemenea de pe urma acestor confiscări. Astfel, proprietatea funciară bisericească cuprindea în secolele XI ȘI XV 21, 7% din întreaga împărăție a Novgorodului, din care 31% aparținea numai episcopului. Astfel, alături de

mănăstiri, arhiepiscopul era cel mai puternic stăpân feudal al republicii boierilor.

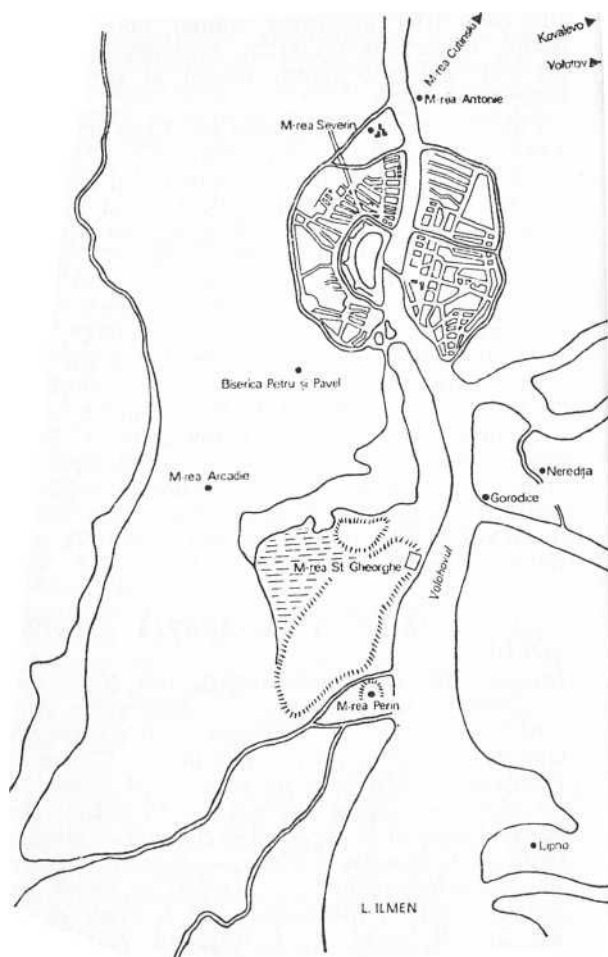
Puterea economică, și prin ea și cea politică, a arhiepiscopului din Novgorod era în cele din urmă mai mare decât a mitropolitului Moscovei, astfel că Ivan al III-lea și Ivan al IV-lea puneau un preț deosebit pe nimicirea acestei puteri. Ivan al III-lea s-a referit în 1473, după marea expediție de pedepsire, la faptul că Novgorodul și volostiile arhiepiscopale „au aparținut din vechime marilor principii”. De la secularizarea nemărginitelor latifundii ale Casei Sfintei Sofia a exceptat numai volostiile de la lacurile Onega și Ladoga, fiindcă erau transmise printr-un vechi ustav princiar. Prin depozitarea vecei de putere s-a împiedicat ca „moștenirea părintească” a marilor principii să poată fi transmisă bisericii. De acum acest lucru nu se mai putea face decât printr-o donație a marelui principe.

6. MĂNĂSTIRILE ÎN ÎMPĂRĂȚIA SFINTEI SOFIA

Începuturile vieții mănăstirești din Novgorod –
Legende de întemeiere – Mănăstirea Antoniev –
Mănăstirea Cutiński – Mănăstirea Sf. Gheorghe –
Mănăstirea Arcadie.

— Thebaida Nordului – Mănăstiri de pustnici și mănăstiri de obște – Topică literară – Mănăstirile în Rusia Centrală și de Nord – Solovki – Mănăstirile din peninsula Kola – Solovki, centru al „neconformiștilor” (– Asediul și cucerirea Solovki-ului – Mănăstirea Vig a credincioșilor de rit vechi, Port Royal-ul Rusiei de Nord.

În Novgorod, ca pretutindeni în orașul european medieval, mănăstirile jucau un rol însemnat. E contestabil dacă ele aveau importanță și în apărarea orașului. De fapt, la sfârșitul secolului al XIV-lea, 24 de mănăstiri înconjurau

Planul Novgorodului și al împrejurimilor lui (după: *Russkii drevnosti*, ed. I. Tolstoi și N. Kondakov, St. Petersburg 1899, vol. 6, p. 97) în trei cercuri concentrice orașul întărit. La doi-trei kilometri depărtare de oraș se aflau, printre altele, mănăstirile Arcadie, Sf.

Gheorghe (*Jurjev*), Neredița și Antoniev; la o depărtare de cinci până la șase kilometri, printre altele, mănăstirile Perin, Kovalevo și Volotovo, iar la zece până la doisprezece kilometri depărtare, alături de altele,

mănăstirea Sf. Nicolae din Lipno, mănăstirile Troița și Cutiński. Însemnătatea lor militară era însă foarte îndoielnică. Destul de des (ultima oară la asediul lui Ivan al III-lea), dușmanul se instala în mănăstiri și ataca de acolo orașul. Cu toate acestea, nu se poate contesta mănăstirilor un rol militar, mai ales după ce au fost întărite cu ziduri și turnuri de apărare. Astfel, fără îndoială, râul Volhov era străjuit la nord de mănăstirile Sverin și Antoniev, iar la sud de mănăstirea Sfântul Gheorghe. Pe deasupra, mănăstirea Sverin era situată probabil între îngrădirea de pari, respectiv partea de mai târziu a zidurilor orașului din sectorul Nerevski, și râul Gsen, pe un foarte vechi glacis al Deținețului³¹.

Începuturile vieții mănăstirești din Novgorod sunt tot atât de obscure ca și începuturile istoriei lui bisericești în general. Și aici au intrat în joc numeroase legende cucernice, ca să poată dovedi o viață monahală cât mai veche la Volhov și lacul Ilmen. Așa de pildă, pe locul vechii statui a lui Perun s-ar fi întemeiat una din primele mănăstiri ale Rusiei de pe atunci, mănăstirea Perin (*Periński*) încă de pe vremea marelui principe Vladimir. De numele primului arhiepiscop al Novgorodului, Semilegendarul Achim, a fost legată mănăstirea zecilor (*Desiatin monastir*) presupus întemeiată de el. Ea însă e cunoscută de-abia din secolul al XIV-lea, ca și mănăstirea Perin. Cu Achim ar fi venit și primii călugări ai mănăstirii Valaam pe insulele cu același nume din lacul Ladoga, din înșorita Crimee, în recele și întunecatul Extrem nord. Făcătorii de minuni și întemeietorii de mănăstiri, Serghie și Gherman, sunt descriși ca învățăcei ai apostolului Andrei care, după cum spune legenda, ar fi vizitat Novgorodul. În lupta polemică împotriva misiunii catolice a Nordului, întemeierea, pretins prin mijlocire apostolică, a mănăstirii

31 Vezi și pp. 65—66

Valaam a oferit un argument ce nu trebuie subestimat. Probabil din ea s-a născut și legenda.

Înainte de invazia mongolilor, existau în Novgorod șaptesprezece mănăstiri. Aici le putem prezenta numai pe cele mai importante. Cea mai veche mănăstire cunoscută e aceea a lui Antonie. Nu se știe dacă Antonie a fost un negustor bogat din Apusul Europei. În orice caz, a trăit la Novgorod la începutul secolului al XII-lea, căci după cronica orașului, în anul 1117, a pus în mănăstirea lui temelia unei biserici de piatră închinată Nașterii Maicii Domnului (*Rojdestro Dogorodiți*), care a fost terminată în 1119 și zugrăvită în 1125. De fapt, pe atunci bisericile de piatră erau încă o raritate la Novgorod, ele erau însă susținute zelos de negustori ca să-și poată pune acolo în siguranță mărfurile și bunurile împotriva incendiilor dese care prefăceau repede în scrum clădirile de lemn din Novgorod. În 1127 Antonie a pus piatra fundamentală a sălii de mese, de asemenea din piatră, a mănăstirii. A murit în 1147, după ce în anul 1131 fusese instalat stareț de către arhiepiscopul Nifon. Motivele acestei instalări în funcție, evident tardive, nu sunt nicăieri menționate.

Cronica orașului anunță la anul 1192 că „un călugăr Varlaam, cu numele laic de Alexe Mihailovici, a așezat piatra fundamentală a unei biserici în josul râului, la Cutin”. Aceasta este tot ce știm din cronică despre Varlaam Cutiński. Din viața lui, petrecută în secolul al XV-lea, tragem concluzia că și acest ascet locuia la început cu învățăceii lui într-o sihăstrie și a ridicat aici biserica menționată. Cu

Pecete din Novgorod (după: *Istoria U.R.S.S.*, Berlin 1058, vol. 2, p. 172)

rând după aceea, a admis pentru mănăstirea lui regulile vieții în comun – de obște – (*obșcejitie, leoinobia*). Frații mănăstirii Cutiński, care era așezată pe o colină mică la nord de Novgorod, proveneau mai ales din cercurile boierești ale orașului. Din acest motiv mănăstirea însăși juca un rol însemnat în viața politică a orașului.

Mănăstirea Sf. Gheorghe sau Iuriev se întrecea cu mănăstirea Antoniev în privința vechimii. După dovada cronicii orașului, a fost ridicată în afara orașului, în anul 1119, de principele Vsevolod Mstistavici și egumenul Chiriac. În mănăstirea Sf. Gheorghe ne întâmpină ctitori numai principi și e semnificativ faptul că mănăstirea negustorului Antonie și a bogatului boier Cutiński rivalizau cu ea. Vsevolod a dat un regulament colectiv sihaștrilor și starețului stabiliți în mănăstire. În apropierea orașului, egumenul Arcadie, mai târziu ajuns episcop, a dulgherit în 1153 mănăstirea Arcadie, închinată Adormirii Maicii

Domnului (*Arkaz uspenski monastâr*). La sfârșitul secolului al XII-lea, a fost întemeiată de principele Iaroslav în afara orașului mănăstirea Nered ița - a Mântuitorului - și mănăstirea de femei - Mihalița în sectorul de dulgheri al cartierului comercial. Tot o mănăstire de femei era și mănăstirea Sverin, care e menționată prima oară în cronica orașului la anul 1148.

În afara razei orașului Novgorod, se întindea până la coastele „Pomorje” ale Mării Albe și ale Mării Nordului „Thebaida Nordului”. Înflorirea ei e în strânsă legătură cu figura ascetică dominatoare a lui Serghie Radonej (mort în 1392), a cărui viață de anahoret a fost tot atât de exemplară ca și mănăstirea de sihaștri (*pustinia, schit*), întemeiată de el, și în sfârșit marea mănăstire de obște, renumita mănăstire a Sfintei Treimi, Serghie, care mai e încă și astăzi în orășelul Sagorsk, la 60 de kilometri nord de Moscova, punct de atracție pentru numeroși vizitatori din toată lumea. Ca și în cazul lui Serghie, mai întâi asceți singuratici s-au îndreptat spre singurătatea de neînchipuit a pădurilor, lacurilor, mlaștinilor și tundrei din Rusia centrală și de nord. Biografiile acestor sfinți au descris ca „loc al groazei” (*locus horridus*) natura sălbatică în care un asemenea luptător (*podvijnic*) ducea lupta nevăzută (*podvig*) cu demonii din lume și din el însuși. Groaznică era mai ales iarna, când gerul cumplit îmbrăca natura sălbatică într-o platoșe de gheață, vuietul copacilor care se prăbușeau se amesteca cu urletul fiarelor în căutarea hranei și când un soare palid își revărsa pentru câteva ceasuri razele tulburi peste această lume încremenită. Și mai groaznici decât natura sau fiarele sălbatice erau uneori oamenii, care îi batjocoreau pe sihaștri, îi supuneau la chinuri sau chiar îi ucideau. Primăvara însă era, și mai e încă și azi, minunată în Rusia de Nord. Atunci sălbăticia atât de cumplită se împodobește cu verdele gingaș al

mestecenilor înaintea verdelui întunecat al pădurilor de brad din zare.

În jurul sihastrului pios se adunau însă curând tovarăși de gânduri, care întemeiau împreună cu bătrânul, cu starețul, un schit de sihaștri. Probabil că asemenea schituri de sihaștri erau răspândite chiar în Novgorod la sfârșitul secolului al XI-lea și la începutul celui de al XII-lea, iar faptul că Serghei Radonej și discipolii lui au preferat acest tip de mănăstire găsea aici tradiții străbune potrivit intențiilor lor. În asemenea schituri frații trăiau după prescrieri bizantine, în chinovii sau chilii mai mici, singuri sau câte doi sau trei, după propriul lor mod ascetic individual, așa numita idioritmie (*osobojitie*). Ei își ridicau o bisericuță de lemn și îl recunoșteau pe stareț drept conducător spiritual fără să fi existat toate canoanele obligatorii și de legământ.

Și mănăstirea de sihaștri a lui Serghie a trebuit să urmeze dezvoltarea spre viața de obște, strict reglementată, a fraților, așa-numită *koinobion* – chinovie –, care se dezvolta mai ales în ținutul marelui principat al Moscovei. Vechiul tip cu aspirațiile lui individuale spre cucernicie s-a mai păstrat încă mult timp în ținutul Novgorodului. În 1526 – 1527, arhiepiscopul din Novgorod Macarie, partizan convins al *koinobion*-ului, a cerut marelui principe al Moscovei autorizația să introducă și în eparhia lui regulile vieții colective, care nu erau în funcție decât în patru mănăstiri. Libertatea și suveranitatea interne, trăsătură dominantă caracteristică Novgorodului și imensului lui imperiu (ca de altfel a tuturor ținuturilor colonizate), se regăsește și în viața monahală.

În jurul primelor începuturi ale unei mănăstiri de sihaștri cu starețul și frații ei, se forma în curând o așezare sătească, o *sloboda* cu *meșteșugari* și țărani. Primii lucrau pentru cei din mănăstire și pentru pelerinii care soseau la

cuvioși, mai ales la stareț, ca să ceară sfaturi și ajutor. Pelerinii bogați făceau donații mănăstirii, mai ales pământ, păduri, lacuri și râuri. Curând veneau și țărani să ia în dijmă pământul mănăstirii. Astfel, mănăstirea de sihaștri, până atunci atât de liniștită și singuratică, intra în angrenajul procesului medieval de feudalizare. Vom reveni asupra acestuia ca și asupra realizărilor culturale monahale. Respinși de munca zgomotoasă care umplea acum mănăstirea, starețul și frații strâns legați de idealurile lor, plecau din nou la drum, spre păduri depărtate. Acolo reîncepea dezvoltarea mai sus schițată. În acest ritm (asceți, călugări, țărani), întreaga Rusie de Nord până la Marea Albă și Marea Nordului, până la coastele peninsulei Kola, a fost împânzită cu o rețea de mănăstiri, de sihaștri sau cu viață obștească. În orice caz, nu trebuie exagerată contribuția lor la colonizarea Nordului îndepărtat. Am văzut că mult timp înainte de întemeierea mănăstirilor, boieri din Novgorod își împinseseră „pogostiile” departe spre Nord și colonizaseră aceste ținuturi.

Am subliniat poziția cheie a Ladogei Vechi și însemnatul rol politic pe care l-a jucat localitatea încă de la început în istoria Novgorodului. Până azi nu se știe însă când a fost ridicată aici prima mănăstire. E posibil ca la mijlocul secolului al XII-lea biserica Sfântul Gheorghe să fi avut o mănăstire. Din cronica orașului reiese că în 1” 5 arhiepiscopul Novgorodului a pus temelia mănăstirii, dar în același timp se relatează că a renovat zidul de apărare. Întemeierea mănăstirii Valaam și a altora aparține de asemenea epocii de aur a vieții monahale ruse din secolele XI ȘI XV.

În Thebaida Nordului existau întemeietori care nu proveneau direct din școala lui Serghie din Radonej. Totuși ei purtau cu el convorbiri duhovnicești la vizite sau chiar

prin scrisori, i

Țărani la pescuit, miniatură (după: *Istoria URSS*, Berlin 1958, vol. 2, p. 587)

(așa-numitele *sobesednilci*). Dintre ei făcea parte renumitul Chirii care a întemeiat mănăstirea cu același nume la Marea Albă (*Kirilo beloțerski monasiâr*). Pe pârâul Sora, nu departe de mănăstirea Chirii, trăise, întâi ca sihastru apoi ca stareț al micului schit Nil, Nil Sorski, mort în 1508, care a jucat un rol important în disputele din epoca sa. În ținutul Volojd, așezat la răsăritul Mării Albe și la lacul Cubena, existau de asemenea o întreagă serie de mănăstiri, la început de sihaștri, apoi de obște. Astfel, mănăstirea de pe stâncă, a Mântuitorului (*Spaso-kamenîi monastâr*), așezată pe o insulă stâncoasă din lacul Cubena, a cărei întemeiere se situează în secolul al XIII-lea. Ea a ajuns însă la înflorire de-abia la sfârșitul secolului al XIV-lea, sub starețul Dionisie, mort în jurul anului 1425. Un alt Dionisie, numit

Glușitki, după pârâul Glușița unde întemeiase o mănăstire de sihaștri, în care a introdus mai târziu canoanele vieții de obște, a murit în 1457. El e cunoscut și ca zugrav de icoane. În îndepărtatele păduri din Vologda au trăit mulți sihaștri rămași în parte necunoscuți. Astfel Serghie (mort în 1412) și Paul din Obnora (mort în 1429). Înainte de a întemeia un schit, Paul de Obnora trăise într-o scorbură de tei, exemplu aproape clasic pentru anahoreții pădurilor din nordul Rusiei. A murit ca mare schimnic la vârsta înaintată de 112 ani. Din școala lui Chiril de la Marea Albă și Nil de la Sora mai făcea parte și un alt sihastru și părinte monahal, ale cărui idealuri ascetice, după cum vom mai vedea, aveau să dăinuiască într-un mod tot atât de interesant și problematic: Corneliu (mort în 1537), care a întemeiat un schit în străvechea și uriașa pădure de la Komel. Apoi a trebuit să introducă totuși „koinobia”. Cu toate acestea a dat o deosebită atenție ascezei sihastrului și a arătat o reținere hotărâtă față de bogăția și proprietățile funciare ale mănăstirilor.

Am arătat în altă parte că ținutul Vologda era o veche și importantă cale de comunicare între sistemul fluvial al Volgăi superioare și al Dvinei de Nord, al Peciorei, lacurilor Ladoga și Onega, ca și a ținuturilor de coastă ale „Pomorjei”, Mării Albe. Coloniștii se îndreptau spre nord pe aceste căi de apă, dar și pe drumuri mai rar frecventate, pe poteci singuratică știute numai de vânători, pescari și tâlhari, peste punți de bârne care șerpuiau prin mlaștini nesfârșite. La ei înclinația ascetică spre singurătate se împletea cu virtutea ascetică a părăsirii patriei, a drumeției (*strannicestvo*), fenomen interesant dar și cu semnificație de criză socială, care-și făcea tocmai apariția în Rusia medievală. Pictorul Nesterov, decedat în 1942, a romanțat întrucâtva asemenea sihaștri hoinari și schiturile lor, iar în secolul al XIX-lea poetul Leskov, în

Pelerinul fermecat, care venea în mod semnificativ din mănăstirea Valaam, i-a înfățișat cu intenții critic ironice, dar cu o fabulație scilicet.

Răspândirea unui nou val de ascetism dincolo de lacurile Ladoga și Onega reiese din soarta unuia din cei mai renumiți asceți din Nordul depărtat, Savati. De numele lui e legată întemeierea unei mănăstiri în a cărei istorie se oglindește ultima etapă a destinului Novgorodului și a împărăției Sfintei Sofia. Ca adept al liniștei meditative (grecește *hesychia*, rusește *bezmolvie*), al cărei maestru neîntrecut a fost Paul de Obnora, el a emigrat din mănăstirea Chirii de la Marea Albă, care ajunsese mare, bogată și zgomotoasă, și a trecut întâi la mănăstirea Valaam, pe „Nevo”, adică pe lacul Ladoga, care fusese întemeiată la începutul secolului al XIV-lea și se dezvoltase într-un centru de muncă misionară extinsă. Aici Savati a auzit de insula cu totul părăsită Solovetki, așezată departe în Nord, la Marea Albă, despre a cărei cumplită izolare și sălbăcie stareții de la Valaam l-au avertizat în mod stăruitor. Dar el a pornit prin țara „Saonejei”, (Zaoneze) „de dincolo de lacul Onega” și în josul râului Vig. La vărsarea râului a întâlnit un sihastru cu numele Gherman. În 1429 s-au mutat amândoi pe marea insulă a arhipelagului Solovetki cu nenumăratele ei golfuri, pâraie, coline și lacuri mărunte, ducând cu ei alimentele și uneltele de plugărit strict necesare. Marea insulă măsoară de la nord la sud circa douăzeci și cinci de verste și circa șaisprezece verste de la est la vest. În 1435, după moartea lui Savati, Gherman a părăsit insula. La el a venit însă un oarecare Zossima și a aflat despre Savati și viața de pe insulă. Zossima (mort în 1478) era fiul unui bogat boier novgorodean de la lacul Onega. El și cu Gherman (mort în 1479) s-au întors pe insulă și au întemeiat, cu frații care l-au urmat, întâi un schit, o mănăstire individuală. Dar; după

instalarea lui ca egumen de către arhi

Sarari, miniatură (după: *Istoria U.R.S.S.*, Berlin 1058, vol. 2, p. 500)

episcopul din Novgorod, Zossima a introdus rânduielele vieții de obște, după cum se pare, nu fără rezistența călugărilor. În orice caz, mănăstirii i-au rămas anexate o serie întreagă de chilii și de schituri. În curând îi aparțineau, în mare parte ca donații ale boierilor din Novgorod, bogate ținuturi de pescuit și vânătoare a animalelor cu blănuri. Nucleul puterii economice a acestei mari mănăstiri rapid feudalizate, îl constituiau însă sărăriile care au dus la ridicarea ei ca factor dominant al comerțului rus de sare. Sarea se obținea din apa de mare. Încă de pe vremea lui Savati și Zossima, după cum se spune în descrierea vieții lor: „Și-au procurat lemne, au fiert și au evaporat sarea și au vândut-o negustorilor”.³²

Solovki nu era însă cea mai nordică mănăstire din țara Sfintei Sofia. Țărmul de sud al peninsulei Kola, „țărmul Tersk”, fusese apărat încă din vechime de cei din Novgorod împotriva murmanilor, adică a norvegienilor, din cauza bogăției lui în locuri de pescuit și de vânătoare a animalelor cu blănuri. Spiritul întreprinzător al novgorodenilor a pătruns în secolele XV ȘI XVII în interiorul peninsulei. Ei au întemeiat acolo așezări. Nu rareori, din Solovki, misionari și emigranți călugări au plecat spre Nordul îndepărtat. Curând s-au înființat acolo biserici și mănăstiri. În 1526 s-a ridicat o biserică la

³² Choroșkevic : Comerțul Marelui Novgorod, p. 217, nota 17

Kandalakşa. În 1530, călugărul Feodorit a plecat din Solovki în misiune la râul Kola printre laponii sălbatici (*dikie lopi*). Laponii au construit în 1553 o biserică la Marea Murmansk, pe râul Kola, la Tutolyma, în spatele sfântului promontoriu. În timp ce Kolmogori şi Arhanghelsk erau abordate mai ales de negustori englezi, danezii, olandezii şi francezii făceau escală cu corăbiile în golful Murmansk şi rămâneau la Kola. Emigrantul lui Novgorod, Trifon, a trecut înaintea lui Feodorit dincolo de Kola la Pecenga şi a întemeiat acolo mănăstirea cea mai nordică din Rusia, mănăstirea Sfintei Treimi sau a lui Trifon (*Troitkii* sau *Trifonov Pecengsid monastir*). Distrusă de suedezi, ea a fost reclădită mai târziu în Kola.

Uriaşul ținut al Mării Albe, pentru a cărui apărare împotriva suedezilor „oraşul lui Dumnezeu” Solovki a fost amenajat în una din cele mai puternice redute ale Europei de Nord, s-a dezvoltat înainte de descoperirea Siberiei, într-o țară a surghiuniților, în care supraviețuia în mod curios vechea „libertate” a Novgorodului. Astfel, mitropolitul Filip, ucis din porunca lui Ivan cel Groaznic, nu numai că provenea dintr-o veche familie de înalți slujbași din Novgorod, familie orientată antimoscovit, ci fusese și stareț la Solovki înainte de a fi chemat de țar la Moscova. La condamnarea și asasinarea lui printr-un opricinic la 23 decembrie 1569, a contribuit și refuzul lui de a binecuvânta expediția de pedepsire pregătită de țar împotriva orașului său natal.

Prin neconformi știi religioși și politici surghiuniți acolo, Solovki a ajuns curând un centru al rezistenței împotriva bisericii oficiale și împotriva țarismului. Unul din surghiuniții cei mai proeminenți era starețul Artemie, născut în Pskov, care trăise ca ascet la Marea Albă (*Belozero*) în cercuri monahale reformiste și căzuse victimă unor intrigi ale partidului Iosiflianilor ce se afla la

conducere. În 1555 a reușit să fugă în Lituania, prin imensul teritoriu de colonizare al Novgorodului, poate cu știrea călugărului Filip. Acolo a apărat ortodoxia rusă împotriva catolicilor, protestanților, ca și împotriva ereticului Feodosii Kossoi, de asemenea fugit din Rusia în Lituania. Acesta, care poate fi comparat în multe privințe cu Thomas Müntzer, provenea tot din cercuri monahale orientate reformist și antimoscovit de la Marea Nouă (*Nevozero*) situată la sud de Marea Albă. După ce a fost condamnat, a ajuns și el să fie închis în mănăstire, nu e sigur dacă la Solovki. În orice caz acest „oraș al lui Dumnezeu” constituia, printre luminile Nordului îndepărtat, un centru al rezistenței diferitelor pături față de centralismul bisericesc și politic al Moscovei.

În Solovki urma să se desfășoare și tragicul sfârșit al epopeii împărăției Sfintei Sofia. La 14 aprilie 1682 au fost arși pe rug la Pustosersk protopopul Avacum, șeful hotărât și neînduplecat al schismaticilor din Rusia centrală, împreună cu trei aderenți. Nordul îndepărtat al Rusiei a devenit o patrie a celei mai însemnate grupări de rezistență de până acum: „vechii ritualici (*staroobriadți*) sau „vechii credincioși” (*staroveri*), care se opuneau schimbărilor de rit ale patriarhului Nikon. Străvechiul și înrădăcinatul separatism al celor din Novgorod s-a unit aici cu cel religios al vechilor ritualiști, așa cum se unise înainte cu cel al celorlalți neconformiști. Când țarul și patriarhul au recurs la măsuri militare împotriva celor de credință veche, refugiații s-au revărsat în „orașul lui Dumnezeu” pe insulele din Marea Albă. Așa cum, nu cu mult timp înainte, mănăstirile întărite fuseseră apărate împotriva, datinilor afurisiți”, suedezii, așa erau apărate acum împotriva oștilor „antihristului”, ale patriarhului și ale țarului. Arhimandritul Nicanor a supravegheat el însuși cele nouăzeci de tunuri de pe turnuri și ziduri și le-a

stropit el însuși cu apă în timp ce le conjura: „voi, măicuțele mele, care bubuiți, speranța noastră e în voi, trebuie să ne apărați”³³.

Orice opoziție înăuntrul mănăstirii, orice oportunism, era reprimat prin teroare. Așteptau sfârșitul lumii. În locul acestuia, oștile țarului au cucerit mănăstirea la 6 ianuarie 1676 într-o luptă sângeroasă, după un asediu de 6 ani. Monahii care putuseră să scape de cumplita judecată de pedepsire, umblau din pogost în pogost, din mănăstire în mănăstire și din sat în sat și răspândeau mai departe învățăturile celor de credință veche. Unuia din ei, lui Cornii, care a murit în 1695 în vârstă de 123 de ani, i se atribuie întemeierea mării mănăstiri laice a „celor fără popi” (*bespopovți*). Această mănăstire era așezată la râul Vig, de-a lungul căruia umblase Sayati cu aproape 300 de ani înainte, pe drumul de la Valaamo la Solovki. Sub conducerea a doi frați nobili, Andrei Denisov, mort în 1730, și Simion Denisov, mort în 1740, mănăstirea Vig (*Vigovskaia obitel*) s-a dezvoltat într-un centru economic și spiritual al credinței celei vechi din Nordul îndepărtat. Comerțul ei înfloritor, cu pește, blănuri, sare și cereale se întindea de la Spitzberg până în sudul Rusiei și o parte însemnată din câștig rămânea în casele (vechi credincioșilor) din Petrograd și Novgorod. „Fraților” le-a reușit să ridice organizarea învățământului la Vigoretkaa la un asemenea nivel încât primeau oaspeți din întreaga Rusie. În acest Port-Royal al ținutului Mării Albe s-a ivit o primă dispută teologică fundamentală cu bi. serică patriarhală, care ce-i drept a rămas sterilă din punct de vedere al istoriei spirituale, deoarece se baza pe vechile concepții. De-abia în anul 1085 mănăstirea Vig a fost distrusă de trupele țariste, în timp ce maximalismul ascetic al vechilor ritualiști trăia mai departe în numeroase

ascunzișuri în păduri sau așezări din tundră.

III. ISTORIA CULTURII NOVGORODULUI

1. PRIMELE CONSTRUCȚII BISERICEȘTI Biserica de stejar a Sfintei Sofia, care a ars în 1049 - Catedrala de piatră Sfânta Sofia - Simplificare și sistematizare a modelului din Kiev - Reducerea efectelor iluzioniste - Stilul arhitectonic ca trăsătură fundamentală - Picturi bisericești - Biserica Sf. Nicolae din curtea lui Iaroslav.

— Catedrala Sf. Gheorghe - Catedrala mănăstirii Antoniev - Construcția bisericească și peisajul ca principii arhitectonice - Noi efecte iluzioniste.

Individualitatea ciudată, ca să nu spunem îndărătnică, a Novgorodului, așa cum am cunoscut-o până acum, a dat naștere unui monument de cultură care a supraviețuit peste secole. La aceasta nu contribuie numai clădirile păstrate care mai atrag și astăzi pe vizitatorii vechiului oraș. Spiritul unei colectivități de neconfundat se vedește în aceeași măsură în pictura icoanelor, literatură și în alte mărturii pe care le vom urmări acum.

Încă la scurtă vreme după pătrunderea creștinismului, s-a construit în Novgorod, înăuntrul Deținețului, în strada episcopilor, o biserică pe locul unde Sadko a ridicat mai târziu biserica Boris și Gleb. Cronici mai noi reia tează: „Vlădica episcop Achim a ridicat prima biserică a Sfintei Sofia din lemn de stejar. Ea avea treisprezece cupole (*postavi vlădică episcop Ioakim pervuiu cerkov drevianuii dubovuii*

Modelul unui vechi terem rus, dezgropat la Novgorod. Probabil că în felul acesta arătau vârfurile „catedralei din lemn”⁴¹ a Sf. Sofia (după: Voronin.

Zodcestvo severovostocinoj Ruși, Moscova 1961, vol. I, p. 250)

svatâia Sofii, imușci verh 13 j.1 Această Sf. Sofia din lemn arsese încă din anul 1049, în timp ce încă din 1045 adusese loc punerea temeliei catedralei de piatră de către episcopul Luca Șidiata și principele Vladimir Iaroslavici. Biserica de stejar „era clădită și împodobită minunat”³⁴. Ea era fără îndoială o operă măreață a artei locale de construcții din lemn, care avea chiar în Novgorod, în sectorul dulgherilor, un centru renumit în întreaga Rusie de pe atunci. Cunoaștem de altfel asemenea mari biserici de lemn și în alte părți din Nordul Rusiei. Așa, de exemplu, în 1160, a ars din temelii la Rostov o biserică a Maicii Domnului care fusese clădită în 992. În orice caz, nu se poate spune nimic precis despre înfățișarea primei catedrale din Novgorod. Probabil clădirea se compunea dintr-un bloc (*șurub*) masiv dreptunghiular central cu un acoperiș în două ape, care avea spre Răsărit o anexă pentru altar. În biserică se pătrundea din apus, printr-un

³⁴ Ibid., p. 177

pridvor (*pritvor, trapeznaia*). Prin „cupolă” (*verez*) trebuie să ne închipuim probabil vechiul foișor rusesc (*viška*), care deasupra palatelor a fost lărgit ca „terem”. El era acoperit cu un baldachin. Una din cupolele de pe acoperișul central trebuie să fi fost mai înaltă decât celelalte douăsprezece. Această catedrală de lemn, cu impunătorul ei acoperiș în două ape și cupolele așezate pe el, situată în mijlocul pădurilor seculare care atunci se apropiau și mai mult de oraș, trebuie să fi făcut o impresie copleșitoare, dar în niciun fel neobișnuită pentru receptivitatea locuitorilor. De altfel sistemul celor treisprezece cupole, care simbolizau pe Iisus cu cei doisprezece apostoli, a fost preluat mai târziu la catedrala de piatră Sfânta Sofia din Kiev.

Cu totul altă imagine trebuie să fi oferit catedrala de piatră a Sf. Sofia clădită ulterior.

Zidurile ei mărețe înalte și cu reflexe roșcate străluceau departe dincolo de Volhov peste lacul Ilmen, peste râurile și mlaștinile din împrejurimile Novgorodului. În același timp se desprindea net de pe fondul întunecat al pădurilor. Sclipirea roșie care se putea desluși de departe era provocată de mortarul amestecat cu praf de cărămidă roșu, care lega blocurile masive de piatră galbene-cenușii netencuite. Vizitatorul de astăzi poate, cu oarecare imaginație, să-și reînchipuie simfonia de culori pe care asemenea clădiri o alcătuiau împreună cu peisajul grandios și plin de melancolie al nordului Rusiei. Catedrala se ridica în Dețineț pe un loc puțin mai la sud de precedentă catedrală din lemn. În jurul ei s-a adunat curând curtea arhiepiscopală, casa Sfintei Sofia”. Catedrala Sfânta Sofia din Novgorod avea, probabil ca model, biserica mediobizantină în cinci nave și cupola în cruce a mitropoliei Sfânta Sofia din Kiev, începută de Iaroslav probabil în 1017 și terminată în 1037. Ea se deosebea însă de amândouă prin însemnate particularități.

În timp ce la Kiev, de exemplu, sistemul celor 13 cupole fusese luat de la predecesoarea din Novgorod, constructorii catedralei de piatră Sfânta Sofia din Novgorod l-au redus la cinci. Diferența esențială se poate rezuma mai ales în simplificarea compoziției arhitectonice în ansamblu. Această simplificare privește coordonarea interiorului cu exteriorul, o mai mare claritate a elementelor de construcție, ansamblul și silueta generală de bloc sobru a clădirii. Tendința generală a fiecărui element spațial și de construcție de urcuș vertical către cupola centrală este în orice caz comună ambelor Sf. Sofii: cea de la Nipru și cea de la Volhov. Prin aceasta se și deosebesc de arhetipul lor bizantin într-un mod izbitor. Interiorul constă dintr-un plan în formă de cruce din compartimente mici, înguste, care se pierd în semiîntinericul dintre coloanele înalte ce se grupează în jurul spațiului pătrat de sub cupola centrală. Și în alte privințe spațiul din interior al Sfintei Sofia din Novgorod se deosebește esențial de cel al celei din Kiev. În timp ce catedrala mitropoliei trezea o iluzie a spațiului cu atât mai ciudată cu cât era redată prin mijloacele estetice ale cultului bizantin: printr-o sumedenie de elemente decorative și de construcție (preferarea coloanelor, a pilaștrilor înmănuncheați, a cornișelor, reliefurilor și mozaicurilor), biserica episcopală a vechiului oraș de pe lacul Ilmen a renunțat într-o oarecare măsură la acestea. Interiorul ei e dominat de coloane grele în patru sau opt muchii, în locul unui sistem rafinat și uluitor de coloane de formă complicată. Lipsesc și mozaicurile care, mai ales la lumina artificială, dezvoltă anumite efecte optice de dematerializare a pereților, transformându-i în covoare colorate și prin aceasta susținând considerabil „estetica de cult” a liturghiei ortodoxe. Efectul frescelor are loc mai mult pe tărâm concret; chipurile redată par mai degrabă

să pășească din suprafața zidului decât să se dizolve în ape ca la mozaic. Pe plan psihologic, rafinamentul estetic rămâne negreșit același. Un turn cu trepte, ridicat însă mai târziu, ducea la galeriile de pe care prințul cu familia, suita și nu rareori oaspeții lui, urmăreau liturghia ortodoxă plină de fast. Unele amănunte arhitectonice ne permit să conchidem că arta arhitecturii bisericești romano-catolice din Apusul Europei era cunoscută constructorilor. Un monument de artă romanic sunt așa-numitele uși korsuneze (*Cherson*) (*korsunskie vrata*). Ele nu provin din Cherson, ci au fost lucrate la Magdeburg, la mijlocul secolului al XII-lea și în secolele XIV sau XV au ajuns de acolo la Novgorod prin Polozk, în împrejurări necunoscute.

Exteriorul catedralei corespunde interiorului. Lizene puternic reliefate împart suprafața zidurilor absidei centrale, iar pilaștri simpli, reliefați limpede, pereții laterali. În opoziție cu catedrala din Kiev, dispusă în largime, la Sfânta Sofia din Novgorod iese mai mult în relief verticalitatea cu tot caracterul ei de bloc masiv. Prin reducerea cupolelor, blocul masiv pătrat cu cupola centrală a fost și mai mult reliefat. Aceste impulsuri arhitectonice se datorează desigur modelelor bizantine și marelui nave centrale a Sfintei Sofia din lemn. Sfânta Sofia din piatră, de pe malul abrupt al Volhovului, purta deja toate caracteristicile artei și chiar ale culturii din Novgorod: reducerea reprezentărilor sculpturale și a esteticii de cult legate de ele și, în locul lor, o monumentalitate simplă și clară.

Zugrăvirea catedralei a început în anul 1108 și a fost finanțată din veniturile (*stiajanie*) ctitorului, vlădica Nichita, care murise cu câteva luni înainte. În 11" arhiepiscopul Nifon a pus să se zugrăvească întreg pronaosul. În timpul ocupației germane, alături de alte numeroase monumente de artă, s-au pierdut sau au fost

grav avariate însemnate părți din fresca de pe cupolă. Sistemul decorativ al bisericii a fost probabil asemănător cu cel al Sfintei Sofia de la Kiev și în general cu cel mediobizantin din secolul al IX-lea. În mijlocul cupolei, Christos Pantocrator, mai jos în alternanță patru îngeri și patru sarafimi, - între ferestrele tamburului cinci profeți, în absidă Maica Domnului orantă, dedesubt euharistia și părinții bisericii. Ca un lucru foarte prețios trebuie privită o pictură *al secco* care s-a mai păstrat din secolul al XI-lea și îi reprezintă pe sfinții Constantin și Elena. În timp ce privești chipurile, care par arhaice, ale profeților de pe tambur, imaginile te surprind mai ales prin eleganța redării lor și folosirea unor tonuri gingașe de culoare în albastru, portocaliu și alb.

Următoarele construcții bisericesti din Novgorod, cunoscute și care s-au păstrat, aparțin secolului al XII-lea. Ele sunt formate din trei nave, cu un sistem de susținere în șase stâlpi, care fusese desigur preluat de la canoanele de construcție ale catedralei Uspenie (Adormirea Maicii Domnului) de la mănăstirea în peșteră din Kiev. Printre construcțiile de acest tip se numără următoarele biserici: Biserica Sf. Nicolae, construită în 1113 în curtea lui Iaroslav (*Nicolo Dvorișenski sobor*) -, care era în același timp biserica de curte - și biserica princiară Sf. Gheorghe (*Georgievski sobor*), construită de la 1119 până la 1130 în incinta mănăstirii cu același nume; o clădire într-un totu asemănătoare catedralei Sf. Sofia, catedrala nașterii Maicii Domnului (*Sobor Rojdesiva Bogorodiți*), ridicată de meșterul Petre în mănăstirea Antoniev și biserica din piatră *Uspenie* din piață, ridicată de principele Vsevolod în 1135. Biserica Sf. Nicolae a fost încununată inițial cu cinci cupole, în timp ce catedralele din mănăstirile Sf. Gheorghe și Antoniev erau caracterizate printr-un sistem asimetric propriu de trei cupole. Toate aceste construcții bisericesti,

în special însă primele două biserici princiare, aveau comune următoarele amănunte ale zidurilor exterioare: nișe oarbe introduse aparent neregulat, la adâncimi și de lățimi diferite. Efectele optice astfel obținute se pot observa cel mai bine la catedrala Sf. Gheorghe, atunci când norii străbat cerul senin și acoperă un timp soarele. Impunătorul corp în cub al construcției centrale începe să se miște, să-și dizolve masivitatea lui materială, să vibreze, și formează o unitate armonioasă oscilând în peisajul din jur, care se schimbă și el mereu datorită trecerii norilor. Acest efect iluzoriu provocat de zidurile exterioare ale unei biserici, care mai fascinează și astăzi, era necunoscut arhitecturii bisericești bizantine a acelei vremi.

2. BISERICA ȘI CULTURA „PRIMEI GENERAȚII”.

Evangelhariile lui Ostromir și Mstistav - „Buna vestire de la Ustiugu - Icoane princiare oficiale - Sfinți autohtoni - Predicile episcopului Luca Șidiata - Traducerile și râvna scriitoricească.

Contradicția dintre stăpânirea principilor și conducerea republicană și-a găsit expresia și în pictura bisericească. Fragmentele de frescă din biserica Sfântul Nicolae care s-au păstrat (soția lui Hiob), arată de fapt alte elemente stilistice decât capul Sfintei Elena din catedrala Sfânta Sofia, dar aparțin stilului de curte propagat de Kiev.

Posadnicul Ostromir, pe nume creștin Iosif, un fiu al primarului Constantin ucis de Iaroslav, a comandat executarea de către un diacon din Kiev (1056 - 1057) a unui evangheliar împodobit cu miniaturi alese și denumit după el evangheliarul lui Ostromir (*Ostromiro evangelie*). Miniaturile au fost copiate de fiul de preot din Novgorod, Alexe, pentru un evangheliar al prințului Mstistav, la începutul secolului al XII-lea, cu rezultatul că înfățișările lui apar mai puțin elegante, mai degrabă îndesate și cu capete mari.

Această deosebire între un stil sec de proză, care la începutul secolului era tipic Novgorodului, și stilul unei idealizări artistice și religioase se poate observa nu numai la monumentele și pictura în miniatură, ci și la icoanele care s-au păstrat până la noi. Unul din cele mai strălucite monumente de artă ale vechilor icoane ruse, așa-numita Buna Vestire de la Ustiug (*Blagoveșcenie ustiujkoe*), a apărut în mănăstirea princiară Sf. Gheorghe. Surprinzătoare este asemănarea Maicii Domnului cu soția lui Hiob din fosta biserică princiară Sf. Nicolae din curtea lui Iaroslav. În redarea copilului la sânul mamei, pictorul a rămas fidel cu strictetea immurilor liturghiei de la 25

martie, ziua Bunei Vestiri. Din această cauză icoana mai e denumită și Maica Domnului a întrupării (*Bogomatei voploșcenie*). Poate că această icoană a fost zugrăvită din porunca principelui Vsevolod, alungat în 1136, al cărui patron era sfântul arhanghel Gabriel. Gustul de curte princiară se îmbină cu tipul cunoscut încă de bizantini ca imagine reprezentativă a dominației creștine legendarul „Mântuitor nepictat de mână” (*Spas nerukotvornîi*) atât pe o icoană din Novgorod cât și pe o frescă corespunzătoare a bisericii princiare Neredița \ În schimb, în orașul de pe Volhov, a ajuns un sever Sf. Nicolae din secolul al XII-lea, pictat la Kiev, unde un pictor l-a așezat alături de sfinții greco-ruși prețuiți de novgorodeni, dintre care nu lipseau Cozma și Damian, patronii fierarilor, și Fior și Lavru, ocrotitorii cailor. Aici, ca și pe icoane și pe sculpturi de lemn, apare și Sf. Paraschiva-Piatnița, patroana familiei, a muncii gospodărești, a femeilor și a comerțului. Un meșter anonim a reușit în secolul al XIII-lea să exprime într-o manieră unică, pe o icoană cu intenție mascată, discrepanța între pretențiile extreme de abstenență severă și viața prozaică a țăranilor din Novgorod, discrepanță care duce la efecte voit sau inconștient comice. Pe același

rând, proeminent ca idolul unei vechi zeități slave, figura severului ascet oriental Ioan Climakos (Scărarul), spre care privesc sfinții cu mult mai mici Vlasie și Gheorghe, patroni ai grajdului, pășunii și vitelor. Pe o frescă a bisericii Sf. Gheorghe din Ladoga Veche apare Sf. Gheorghe ca imagine călăuzitoare a culturii împotriva barbariei și a lipsei de cultură.

O zi obișnuită a unei colectivități de-abia creștinate se oglindește într-un monument de literatură care îi e atribuit episcopului Luca Șidiata din mijlocul secolului al XI-lea. Este un „îndemn către frați” (*Poucenie k brații*), în care probabil nu e vorba de un catehism

1 Vezi și p. 125 – 126.

pentru candidații la botez (atunci episcopul n-ar fi putut folosi formula „frați”), ci de un îndemn pentru obștea Novgorodului. Poate că Luca a scris aceste îndemnuri în timp ce era deținut la Kiev. După izvoare ulterioare ar fi fost denunțat de un iobag din cauza asprimii și a „predicilor lui grosolane” (*nepodobnâie reci*).³⁵ Chiar dacă aceste imputări au fost doar un pretext pentru intrigi care ne-au rămas necunoscute, ele caracterizează existența acestui novgorodean, cel dintâi pe scaunul episcopal al orașului. Îndemnurile către obște sunt scurte și înșiră temele morale una după alta ca măregele pe o ață. Își cunoștea oamenii și păcatele lor zilnice de la înjurături și beția fără măsură până la omor. Îndemnurile lui Șidiata au fost caracterizate ca fiind vorbele unui păstor „luminat de curând”, către o turmă încă neluminată.

Sarcina principală a muncii „primei generații” pentru ridicarea unei noi culturi creștine au îndeplinit-o în esență preoții și călugării. Un preot din Novgorod pe nume Putiata a scris o carte de slujbe lunare, prin anul 1100 și a încheiat-o, cum își încheiau alți scribi copiile, cu o frază

din care reiese munca sa plină de răspundere, dar și obositoare: „Putiata a scris; îndreptați ceea ce e greșit, dar nu afurisiți¹⁴. N-au fost numai copiate pur și simplu cărți din limba înrudită, vechea bulgară, ci au și fost „traduse din greacă în slava literară¹⁴. Un călugăr din Novgorod, pe nume Domka, a tradus din greacă, împreună cu un necunoscut, imnuri pentru sfinții din lunile septembrie, octombrie și noiembrie, amintindu-l și pe Putiata cu cartea lui de însemnări lunare, cu liturghiile, imnurile și rugăciunile zilnice. Preotul din Novgorod, Upâr Licoi, a transpus în 1407, din joacă, un comentariu la cărțile profeților Vechiului Testament, în sfârșit, încă din secolul al XI-lea, se ocupau cu problemele muzicii bisericești bizantine în vechea limbă rusă, așa cum arată notațiile din evangheliarul lui Ostromir și renumitele fragmente ale lui Chiprianovski sau „foile din Novgorod”. Aceste lucrări au fost continuate cu și mai multă râvnă în secolul al XII-lea.

3. CULTURA BISERICESCĂ A REPUBLICII LIBERE A BOIERILOR

Cronica principilor și cronica orașului – Ieromonahul Chirie și activitatea lui culturală – Relatările unor pelerini – Poemul epic popular (bâlina) – Biserica princiară de pe Neredița – Biserici de stradă și cetățenești – Noul Up de arhitectură – Cancelarii de capelă – Pictura bisericească.

Nu am putut să evităm să trecem peste acel moment care a fost atât de hotărâtor pentru viața politică și culturală a Novgorodului – răscoala din 1136.

Înțelegerea și conștiința de sine a unei colectivități sunt documentate cel mai limpede și nemijlocit în cronicile lor. Astfel, după răscoalele celor din Novgorod, Ladoga și Pskov și după alungarea principelui Vsevolod, arhiepiscopul Nifon a inițiat o revizuire temeinică a vechii cronici a principilor. Această cronică era scrisă în întregime în spiritul casei marilor principii ai Kievului și

conținea, printre altele, legenda poposirii lui Rurik și a celor doi frați ai lui la Ladoga și Novgorod. Pe lângă ele existau probabil și alte însemnări care erau scrise din perspectiva străvechii primării din Novgorod dinaintea lui Rurik și care reprezentau ideile de libertate la fel de străvechi ale celor din Novgorod. Au existat încercări de a pune această cronică în legătură cu influența persoană a posadnicului Ostromir. Apoi mai exista cronica bisericii Iacob din strada Iacob, care fusese scrisă de preotul de aici, Gherman Voiata.

După ce o parte însemnată a bunurilor princiare, printre care hrisoavele și actele, au fost trecute în casa Sfintei Sofia, a început să fie prelucrată aici *Cronica din Novgorod*.

Așa cum am putut să vedem din exemplele și citatele înfățișate în cursul expunerii, ea a devenit un monument literar unic în felul său și o mândră mărturie de sine a republicii de boieri a Novgorodului.

E semnificativ că biografia lui Alexandru Nevski, căruia Novgorodul îi datorează libertatea, nu a fost scrisă între zidurile Novgorodului, ci probabil în sudul Rusiei. Dimpotrivă, Pskov-ul i-a cinstit memoria într-o cronică a orașului din secolele XIV – XV închinată vieții principelui Dowmont, originar din Lituania, în care e descris un cavaler erou care luptă împotriva dușmanilor din Apus și a lituanienilor, cu puternice împrumuturi luate din viața lui Alexandru.

O personalitate foarte interesantă, care oglindește viața spirituală multilaterală a orașului comercial, a fost ieromonahul Chirie din mănăstirea Antoniev. Poziția lui la curtea arhiepiscopală corespundea întrucâtva celei a unui vicar general sau capitular de dom. Chirie făcea parte din cei mai apropiați colaboratori ai arhiepiscopului Nifon și a avut o contribuție hotărâtoare la revizuirea cronicii.

Desigur, în legătură cu ea, a redactat și o învățătură prin care omul poate afla numerele tuturor anilor (*Ucenic imje vedati cielovecu cislă vseh let*). Indicațiile lui privind apropiatul sfârșit al lumii par să nu-i fi agitat pe novgorodeni, spre deosebire de populația altor orașe din Rusia veche, chiar dacă la Volhov erau citate profețiile lui Metodius din Patara și, desigur unele citate erau comparate cu relatările corăbierilor din Novgorod despre ținutul de nord al Uralului și Noua Zemie. Chirie era orice altceva decât un chiliast exaltat. Cu episcopul lui și cu alți preoți, el lucra și în domeniul dreptului bisericesc. Întrebările și răspunsurile canonice și cazualistice care ne-au parvenit sunt tot oglindirea vieții zilnice din Novgorod, dar de data aceasta a muncii de îngrijire duhovnicească, deseori dificilă în oraș.

Chiar când novgorodeni călătoreau departe, nu îi părăsea simțul lucid al realității. Dobrinia Iadrecovici, un cetățean bogat, arhiepiscopul Antonie de mai târziu, s-a oprit în 1200 la Constantinopol, desigur ca să recruteze acolo meșteri și meșteșugari pentru orașul lui. Povestirea lui „Despre Sfintele locuri din Țarigrad (*Skazanie mest sviatân v Țaregrade*) e o enumerare statistică seacă a locurilor sfinte pe care le-a vizitat în orașul țărilor. Itinerariul lui constituie un inventar demn de încredere al orașului împărătesc, care mai aduce încă și astăzi contribuții de valoare la cercetarea topografică.

În anul 1163 patruzeci de novgorodeni plecaseră în pelerinaj în Țara Sfântă și s-au întors cu binecuvântarea patriarhului, moaște și daruri costisitoare pentru bisericile din Staraia Russa, Torjoc și Novgorod. Arhiepiscopul din Novgorod a privit cu oarecare neîncredere pe „Palomniki”, purtătorii de palmier, cum au fost porecliți pelerinii ca urmare a vizitării țării sfinte. Social și moral erau considerați elemente dubioase și generatoare de neliniște.

Într-o bâlină, adică un vechi cântec epic despre „patruzeci și unu de pelerinice (*Soroc calic se calicoiu*), este descrisă pe larg această problematică a pelerinilor.

În general, în bâlinele din Novgorod, care sunt printre primele aparținând acestei specii literare, apare complexitatea vieții orașului și unitatea dintre om și natură într-un imens teritoriu de colonizare, acea măreață simfonie pe care am putut s-o admirăm până acum în construcții. Astfel, în bâlina despre „minunatul plugar Nicula”, se desfășoară în fața ochilor noștri întinderea peisajului din Rusia de Nord, pe care plugarul o străbate călare pe o iapă galbenă, în timp ce în renumitul „cânt al lui Sadko” răsună viața zgomotoasă și freamătul orașului. În „minunatul plugar” își găsește însă expresie și contradicția dintre boier și țăranul liber. În general, în centrul acestor epopei populare se află eroul pașnic, țăranul, negustorul sau cântărețul din cobză. Într-un alt cânt e ironizat un principe care se lasă speriat de o odraslă de negustor și pe care îl jefuiește un episcop, aluzii străvezii la alungarea în anul 1136 a principelui Vsevolod de către boieri, negustori și arhiepiscop.

Din iunie până în septembrie 1198, principii au clădit ca biserică a curții princiare biserica Schimbarea la față a Mântuitorului (*Spasa preobrajenie*), pe colina Neredița. Această biserică a fost distrusă de tirul artileriei germane, dar între timp a fost reconstruită ca și alte monumente culturale. Față de catedrala Sf. Gheorghe, Schimbarea la față e o construcție mai mult decât modestă. Dar ea posedă amănunte interesante și importante de istoria artei. Biserica Schimbării la față e un cub ridicat din zidărie grosolană și masivă. Orientarea liniei pilaștrilor, cu semiarcadele suprapuse, era neregulată însă continua cu mijloace modeste acel principiu de asimetrie ce făcea suprafetele să curgă, al cărui efect de iluzie estetică l-am

mai întâlnit la biserica Sf. Nicolae și la catedrala Sf. Gheorghe. Absida mijlocie, care ajunge până la arcada acoperișului, e flancată de abside mai mici. Cupola se reazemă pe patru stâlpi pătrați. Interiorul bisericii e relativ strâmt. Galeria de pe peretele de apus are mici capete la colțuri.

În timp ce bogatul negustor Sadko ridicase încă din 1167 în Kremlin o biserică închinată martirilor Boris și Gleb, cu șase stâlpi de susținere, după modelul catedralelor Sf. Gheorghe și Sf. Nicolae, pe locul catedralei din lemn a Sf. Sofia care a ars, biserica mănăstirii Arcadie, construită în 1179, cu un sistem de susținere de patru stâlpi, cu o cupolă și baza pătrată, începuse să facă trecerea spre noul tip 1

de construcție dominant în Novgorod. Dintre bisericile de acest nou tip vom menționa aici, alături de biserica princiară de pe Neredița: biserica Sf. Petru și Pavel, clădită de locuitorii uliței Luca între 1185 și 1192, biserica Sf. Ilie, începută în 1198 de asemenea în Slavno și în sfârșit biserica Sf. Paraschiva-Piatnița „a celor de peste mări”, clădită în 1207, care a fost menționată de mai multe ori. Afară de aceasta, cronica ne informează despre construirea acestei biserici în anii 1156 – 1191. Este vorba probabil de construcții din lemn care au ars. Biserica situată la o depărtare de numai câțiva pași de biserica Sf. Nicolae a fost reclădită după vechea ei înfățișare. Absida mult proeminentă e flancată de două abside laterale dreptunghiulare din care cea din interior fusese la început de asemenea dreptunghiulară, cealaltă însă semirotundă. La naosul principal se adaugă la nord și la sud două pronaosuri. Portalele sunt așezate în perspectivă, adâncite în zid. Timpanele suprapuse portalului pronaosului au o fereastră oarbă mai mare și deasupra trei deschideri de ferestre având între ele o friză de boltă îngustă. Friza de

boltă, cu cele trei deschideri de ferestre adâncite în zid deasupra ei, se repetă pe fațadele naosului. La turnul pătrat, patru arcade oarbe decorative (așa-numitele *koloșniki*; un fel de scufie a femeilor) conduc spre tamburul cupolei, înăuntru biserica are un sistem de patru susțineri și două etaje cu galerii înconjurătoare, încă din această scurtă schiță se poate vedea că „cei de peste mări și-au ridicat cu Sf. Paraschiva un foarte interesant monument de arhitectură, ale cărui elemente de construcție apar influențate prin Smolensk și Polozk de arhitectura apuseană și de anumite manifestări ale artei de construcție din Vladimir-Suzdal. Obișnuitul cerc triplu al fațadelor, cu minunatul lui avânt liber și acest sistem recent încă, simplu al *koloșnikilor* va fi reluat de către Moscova prin intermediul lui Vladimir-Suzdal și dezvoltat mai departe.

Aceste biserici relativ mici, cu o singură cupolă, prevăzute în interior cu galerii sau emporă, au fost numite biserici cetățenești. Noutatea acestui tip, căruia a trebuit să i se subordoneze și biserica princiară de pe Neredița, se poate deduce mai ales din empore, făcând abstracție de amănuntele mai sus arătate. În timp ce până acum acestea erau folosite mai ales în bisericile principilor ca loc de ședere pentru curte și oaspeți și prin aceasta slujeau la reprezentarea „simfoniei” puterii lumești și spirituale, acum erau materializate, reprezentarea emoției sacerdotale a fost înlocuită cu reprezentarea hărniciei burgheze, a socotelilor negustorești-comerciale de perspectivă. Ctitorii și-au construit pe empore mici capele în care își încheiau afacerile. Când era vorba de biserici aparținând străzilor sau breslelor, aici aveau loc adunările corporației. Deseori emporele erau folosite și ca depozite. Partea de răsărit a bisericii, ca loc al misterului sacramental, obținuse într-o oarecare măsură un nou

partener, pe negustor și pe boier, care în capela sa își încheia negustoriile în fața liturghiei. În negustorie lucrurile nu se petreceau totdeauna în liniște și festiv. Lucrurile nu se petreceau altfel în capelele breslelor, uniunilor și corporațiilor de negustori din bisericile orașelor hanseatice germane. Aici, la fel, se încheiau afaceri și se țineau adunări care nu se desfășurau totdeauna în liniște. „Capela, în chip de birou comercial”, e forma cea mai concisă prin care în Evul Mediu spiritul religios s-a concretizat în cel comercial. Acest proces corespundea de altfel birocratizării formelor de stăpânire sacerdotal harismatice din funcția episcopală ca „guvern din umbră” a țării Sfintei Sofia.

Frescele bisericii de pe Neredița, singurul exemplu în Europa a unei scheme decorative păstrate în întregime și cel mai cuprinzător executat, au fost din păcate distruse împreună cu biserica; o pierdere de neînlocuit a vechii arte ruse. Frescele care acopereau pereții în întregime se asemanau unor covoare festive cu reprezentări minunate, care putea fi trase în lături pentru a înlesni perspectiva. Ele înfățișează un program iconografic foarte interesant, care nu se deosebește prea mult de cel mediobizantin obișnuit. Unele dovedesc legăturile pictorilor sau comanditarilor cu Caucazul, Asia Mică sau Orientul, altele permit stabilirea cunoașterii unor programe iconografice apusene mai ales din bisericile italienești. Catedrala mănăstirii din Pskov, biserica Sf. Gheorghe din Ladoga Veche și biserica princiară de pe Neredița au comun printre altele (în Ladoga Veche: Sfântul Gheorghe ucigând balaurul și un profet) două compoziții foarte însemnate: 1. În cupolă nu e zugrăvit Pantocratorul, ci e redată înălțarea la cer. Modele posibile ar fi putut fi vechile biserici de peșteră din Capadochia, biserica San Marco din Veneția, biserica Sfânta Sofia din Salonic sau biserica Sf. Luca din

Fochi. Astfel se deschide din nou un orizont larg pentru istoria artei, care ajunge din Asia Mică până în Grecia și Veneția. 2. Peretele dinspre anus redă extraordinar de amănunțit Judecata din urmă (*strašnîi zud*) „cumplita judecată”. Concepția definitivă a schemei de amănunte a Judecății de apoi în secolul al XII-lea e legată neîndoiește de „sfârșitul lumii” care, după calendarul bizantin, era așteptat în acest secol. Sfârșit al lumii pentru care, după cum am văzut, își pregătea credincioșii și ieromonahul Chirie din Novgorod. Pe de altă parte, iconografia Judecății de apoi folosea evident modelele reprezentărilor literare și plastice ale împăraților învingători ai popoarelor barbare, care erau transpuși în locul lui Christos, judecătorul lumii. Pictura bisericii princiare de pe Neredița se integrează în acest paralelism dominant între cultul împăratului și venerația lui

Christos preluat din pictura sacerdotală bizantină. Astfel, pe fresce apare din nou nu numai „Mântuitorul nepictat de mânău, icoană pe care am menționat-o mai sus, ci și corespondentul lui mariologic: Semnul Maicii Domnului (*Bogomater Znamenie*). La mijlocul secolului al XIII-lea, când existența Novgorodului depindea de puterea marelui principat Vladimir Suzdal, s-a mai adăugat la fresca bogat împodobită chipul lui Iaroslav, tatăl lui Alexandru Nevski, care a închinat Mântuitorului biserica ctitorită, apoi chipurile ctitorilor Olga și Vladimir, care mărginesc compoziția Adormirii Maicii Domnului și acelea ale lui Boris și Gleb, în fruntea unei procesiuni ce încadrează pe laturi Minunea Icoanei Semnul Maicii Domnului.

4. CONSTRUCȚIA BISERICILOR DIN PIATRĂ ȘI LEMN PÂNĂ LA SFÂRȘITUL MA*RELUI NOVGOROD

Norma fixă de construcție și posibilitățile ei arhitectonice – Biserica Mântuitorului din Kovalevo –

Biserica Maicii Domnului din câmpia Volotovo - Biserica Fiodor Stratilat - Biserica Mântuitorului din ulița Ilie - Conservativism local - Bisericile după expediția de pedepsire - Biserici depozite - Catedrala mănăstirii Cutiński - Bisericile de lemn în imperiul Sfintei Sofia - Structura bisericii din celule - Biserici de lemn din Nordul îndepărtat.

Apărarea stăruitoare și nechibzuită a libertăților lui, care a exclus vechiul oraș comercial cu ținutul lui colonial din dezvoltarea istorică a întregii Rusii, avea să-și găsească expresia și în domeniul cultural. Prozaismul și realismul lucid corespunzător firii novgorodenilor a încremenit în formulă. Acest proces se poate descifra cel mai limpede în construcția bisericilor. Cupola unică, așezată pe patru susțineri deasupra unui corp de construcție mai mult sau mai puțin în formă de cub, așa cum s-a dezvoltat în secolul al XII-lea, a rămas canonul neschimbat la care s-au menținut novgorodenii în spiritul tradiționalei lor mândrii. Meșterii au înțeles totuși să creeze variații pe baza acestor premise arhiteconice limitate. Au fost prelucrate și influențe apusene romanice și gotice timpurii. Nu trebuie să trecem cu vederea nicicând că asemenea elemente trebuiau încorporate unui ansamblu de construcție orientat astfel chiar de pe urma liturghiei. De exemplu, fereastra în ogivă sau frontonul ascuțit cu acoperișul în două versante.

Din rândul bisericilor care concretizează această evoluție în istoria artei dorim să le prezentăm din nou pe cele mai însemnate. Prima trebuie să fie arătată biserica Sf. Nicolae din Lipno, ridicată în 1291. Fațadele acestei biserici nu sunt împărțite în lizene și se încheie în partea de sus cu arcade triple pe lângă care se întinde, ca și sub cupolă, o friză zimțuită. În partea de răsărit se află o absidă scundă. Reducerea acesteia la jumătate din

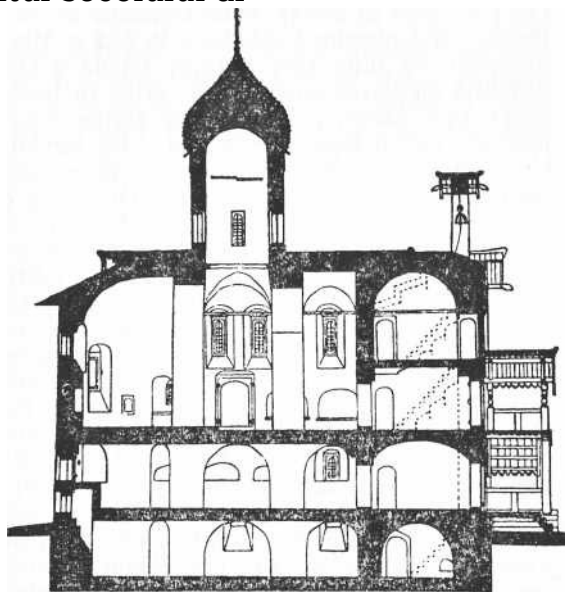
înălțimea totală a bisericii dă formei ei de cub o subliniere verticală. Biserica Schimbării la față (*Preobrajenie*) din Kovalevo a fost clădită de boierul Onsifor Sabin în 1345. Ea avea acoperișuri cu fronton și trei pronaosuri, care însă apar ca preluate de la construcțiile de lemn, spre deosebire de cele ale bisericii Sf. Paraschiva. În 1352 a fost ridicată biserica Adormirii Maicii Domnului (*Uspenie Bogomateri*) pe câmpia Volotovo. Exteriorul ei e dominat de piatra brută de Volhov, un material de construcție care îi conferă în măsură deosebită tocmai acestei biserici un colorit specific local alături de lipsa oricărei împodobiri suplimentare. Ca singură împodobire apar sculpturile zimțuite de sub cupolă. Construcția în ansamblu a avut drept model biserica Sf. Nicolae. Construcția inițială a fațadelor terminate în trei arcade se mai poate recunoaște și astăzi. Acoperișul le corespunde. Se poate afirma desigur că biserica de pe câmpia Volotovo concordă ca nicio alta spiritului lucid al orașului comercial. În interior, deși biserica e foarte puțin mai mare decât majoritatea celorlalte „biserici de târgoveți”, ea pare mai spațioasă. Acest efect optic e obținut prin sistemul celor patru stâlpi de susținere, care au fost apropiați de pereți. Stâlpii dinspre apus au părțile de jos rotunde și ele măresc acest efect. Am văzut că meșterii constructori din Novgorod posedau un talent indiscutabil de a obține efecte de iluzii spațiale folosind mijloacele cele mai simple. Pe părțile de nord și apus ale naosului au alipit spații anexă, ca la biserica Sf. Paraschiva, așa că suntem îndreptățiți să presupunem că o asemenea anexă se afla și în partea de sud.

În anul 1360 Simion, fiul lui Andrei, „împreună cu preacredincioasa lui marnă” (*s bogoliubivoiu materiu svoeiu*) au așezat în strada Fiodor piatra de temelie a bisericii Fiodor Stratilat. După însemnările cronicii

orașului, probabil că două biserici precedente au ars în 1329 și 1340. Terminarea fațadelor de nord și sud ale acestei biserici, în trei arcade prevăzute cu lizene late și alte amănunte, au determinat pe restauratori să reconstituie biserica nu cu frontoanele ascuțite vechi, ci cu închiderea fațadei prin acoperișuri în trei părți după modelul mai nou. Demne de atenție sunt ferestrele cu arcade ascuțite adânc îngropate în ziduri și portalele subliniate de același profil. Singura absidă e fracționată multiplu printr-un sistem diferențiat de arcade oarbe și două rânduri de ferestre. În anexe se găseau locurile de veșnică odihnă ale ctitorilor. Empora sau galeria nu are numai pe margini, ci în toată lățimea ei, acele „depozite de capelă” sau depozite de provizii descrise mai sus și prin aceasta amintește de capelele de cor închise, asemănătoare, ale familiilor și breslelor situate dedesubtul orgii în bisericile orașelor hanseatice. Bisericii Fiodor Stratilat i se aseamănă în esență toate bisericile de mai târziu, astfel biserica Schimbării la față a Mântuitorului în ulița Ilie, a cărei fațadă e împodobită cu forme singulare de cruci în basorelief, nișe oarbe, rozete și alte forme ornamentale. La fel ferestrele fațadei și ale tamburului sunt împodobite prin arcuri suprapuse, iar tamburul e încercuit chiar sub cupolă de o dublă friză arcuită. Același sistem decorativ a fost folosit la absidă. Un monument de arhitectură la fel de interesant e biserica Sf. Petru și Pavel din Koșevniki (clădită în 1406). La aceste biserici se observă un fel de dezmembrare a absidei prin două zone de ferestre, ceea ce amintește nemijlocit de bisericile romane din Apus. În secolul al XV-lea s-a putut observa o trăsătură evident conservativă. Modelele din secolele al XII-lea și al XIII-lea erau strict respectate. Când se făceau reclădiri, biserica nouă era reconstruită ca o copie fidelă a celei vechi. Astfel a fost reclădită, de exemplu, biserica Sf.

Ilie din Slavno. Caracteristică pentru trăsătura restaurativă a epocii era și biserica Sf. Ion ce aparținea bogatei și vechii bresle de negustori cu același nume, și care a supraviețuit tuturor catastrofelor Novgorodului. Biserica ridicată de la 1127 la 1130 a fost dărâmată în 1454 și a fost restaurată pe vechile temelii, în întregime în stilul vechii biserici. Și în alte orașe ale Sfintei Sofia era urmat acest principiu care indică o stagnare evidentă a puterilor creatoare care, așa cum am văzut, s-a evidențiat și în domeniul politic printr-o opoziție sterilă împotriva Moscovei.

Prima biserică clădită în Novgorod după expediția de pedepsire a lui Ivan al III-lea, aceea a Mironosițelor (*Jenstini mironosiți*) din 1510 a preluat toate elementele cunoscute, inclusiv pe acelea ale beciurilor în două etaje. Biserica era mai mult un depozit de mărfuri și numai o mică parte putea fi folosită pentru slujba religioasă. La sfârșitul secolului al

Schița unei secțiuni verticale prin Biserica

Mironosițelor (după: *Novgorod, K 1100-letjiu goroda*, Moscova 1964, p. 254)

XVI-lea o parte din tezaurul de stat al lui Ivan al IV-lea a fost adăpostită în beciuri. Pentru împodobirea reliefului fațadelor era folosită printre altele stema lui Ivan al III-lea, vulturul dublu, preluat de la Bizanț. Și moscoviții bogați, numiți de novgorodeni „intruși” (*vedenci*), au ridicat asemenea biserici-depozite ca biserica Sf. Procopie și biserica Sf. Clementie. Ultima slujea, în afară de aceasta, ca biserică de reședință a primarului instalat de marele principe.

Ca o demonstrație limpede a puterii marilor principii ce guvernau din nou Novgorodul și împărăția Sfintei Sofia, apare catedrala Schimbării la față (*Preobrajenski sobor*) din mănăstirea Varlaam Cutiński, la 15 km depărtare de oraș. Pe locul unei biserici mici și deteriorate.

Reconstruirea Bisericii Mironosițelor (după: *Novgorod, K lloOA - etiju goroda*, Moscova 1964, p. 253)

marele principe Vasile al III-lea a ridicat în 1515 o mare catedrală care amintește de catedralele vechi Sf. Sofia și Sf. Gheorghe și Sf. Nicolae: o clădire pe șase stâlpi de sprijin cu cinci cupole și trei abside. Fațadele proeminente sunt fracționate de lizene puternice, așezate parțial asimetric, cea de nord și de sud în patru, cea dinspre apus în trei suprafețe. Impresia generală a construcției se abate cu atât mai mult de la modelele clasice din Novgorod cu cât tendința spre înălțare a bisericii e oarecum înăbușită prin sublinierea orizontalelor.

Catedrala Sfinții Arhangheli și catedrala Adormirii Maicii Domnului din Kremlinul de la Moscova au influențat construcția și specificul catedralei Schimbării la față din mănăstirea Valaam.

Pe lângă arhitectura în piatră s-a dezvoltat mai departe construcția de lemn, mai ales în afara Novgorodului, în depărtatele lui teritorii de colonizare din miazănoapte și răsărit. În nordul Rusiei construcția bisericilor din lemn avea o foarte veche tradiție, încă de pe vremea Sf. Sofii de lemn din Novgorod. Această tradiție de artă populară a dat puternice reibolduri și arhitecturii din piatră, cum este îndeosebi renumitul acoperiș ascuțit, veche „concurență” rusă a cupolei. În Novgorod aproape toate bisericile au fost clădite mai întâi din lemn înainte ca să se fi trecut la construcția din piatră, sigură, mai ales din cauza deselor incendii. Dar făcând abstracție de acest lucru, în împărăția Sfintei Sofia erau foarte îndrăgite și bisericile și catedralele mai mari de lemn. Așa de exemplu și locuitorii din Pskov au ridicat în 1354 o biserică a Sfintei Sofia, din lemn, iar locuitorii din Velikie Ustiug, încă din 1290, o mare biserică a Adormirii Maicii Domnului, care mai târziu a ars de mai multe ori, dar a fost de fiecare dată

reclădită. În satele de iobagi, pogoste, târguri și așezări din pădure s-au ridicat biserici cu mult mai mici. Cea mai veche din ele, provenind de la începutul secolului al XV-lea se afla în mănăstirea Murom la lacul Onega. Ea era așezată de-a dreptul pe pământ, fără fundație și fără beci. La sfârșitul secolului al XV-lea a apărut în pogost Iukovski o biserică de lemn care, deși are tot o bază dreptunghiulară, este mai complicată în amănunt. Acoperișul de deasupra celei mijlocii e întors de trei ori, iar cel de deasupra celulelor vecine de două ori. Din aceste începuturi ale unor biserici zvelte dreptunghiulare, cu acoperișuri ascuțite deasupra compartimentului mijlociu, au luat naștere mai târziu bisericile de lemn deosebit de complicate, cu multe cupole proeminente, cu baza poligonală și în formă de cruce. Aici vom menționa trei minunate biserici de lemn din secolul al XVIII-lea care constituie un anumit punct culminant și încheierea unei străvechi arte de construcție, bogată în tradiții: Biserica Pokrov (*Pokrovskaia cercov*) din 1708, în ținutul Vologda (*Vitegor schi pogost*); biserica Schimbării la față (*Preobrajenskaia cercov*) din 1714 și biserica Pokrov din 1764 din pogostul Kiji (R.S.S. Carelofinică). Amândouă bisericile au un puternic octogon central (la prima înalt de douăzeci de metri) care, prin construcția de lemn suprapusă, se îngustează spre vârf. În interior se deschide în patru părți spre patru spații laterale. Acoperișurile octogonului și ale celor patru părți laterale sunt împodobite la fronton cu minunate arcade. Arcadele părților laterale urcă sub formă de trepte spre cele ale octogonului. Pe toate aceste acoperișuri se găsesc cupole bulb, adunate în jurul cupolei centrale și înălțându-se spre ea. Sunt o mulțime de cupole bulb mai mici, care scad în dimensiune de sus în jos. La Kiji sunt 22, la Vitegorsk sunt 17 turlă încununate cu bulb, care ne amintesc de cele

treisprezece turle ale bisericii de lemn Sfânta Sofia din Novgorod. Numeroase biserici din lemn, mult mai simple, dar nu mai puțin frumoase și interesante pentru cercetător, se găseau și se mai găsesc încă în nordul îndepărtat al Rusiei. Astfel, de pildă, zvelta biserică Sf. Nicolae din satul Urma, ținutul Arhanghelsk, datând din 1708, care amintește de bisericile orașului Novgorod cu corpul construcției în formă de cub, absidă poligonală și acoperiș în 8 părți, pe care e așezată o cupolă bulb, și biserica Uspenie din Kem, din 1714.

Pe râuri și lacuri îndepărtate, în păduri dese, pe podișuri sau povârnișuri abrupte, așezate sub un cer larg nemărginit, aceste biserici apar ca laitmotivele necesare ale unei mărețe și covârșitoare simfonii a peisajului.

5. ISTORIA ERETICILOR DIN MARELE NOVGOROD

„Strigolniki” - Nume și mod de apariție - O biserică de diaconi - Respingerea dogmelor și ierarhiei bisericii dominante - Studiul scripturii și concepția etică - Alte strădanii de interiorizare a vieții spirituale - Povestea raiului pe pământ.

Tipul de construcție determinat social al bisericii cetățenești posedă o problemă religioasă, care a fost semnalată. Raționalizarea extremă, materializarea, chiar posibilitatea de „calculare” a credinței, care se vădesc în aceste construcții bisericesti, nu sunt absolut străine caracterului bisericii ortodoxe, ca instituție de însănătoșire. Acest caracter se exteriorizează tocmai în Novgorod, în funcția arhiepiscopului care fără să fi format o teocrație, a influențat, de asemeni, stăpânirea lumească a împărăției Sfintei Sofia. Spiritul care se manifesta în bisericile cetățenești și îi influența pe constructorii și pe ctitorii lor a fost acel spirit lucid, îndreptat spre dominarea rațională a vieții și a religiei, acela care își găsea expresia în literatura bisericească și în cele din urmă modela și

grupările sectelor din oraș.

În rândul duhovnicilor și meseriașilor mai mici s-a ivit în a doua jumătate a secolului XIV o erezie cu evidente tendințe sociale. Asupra ei nu avem mărturii autentice, ci numai scrierile polemice bisericești îndreptate împotriva ei. Importanța lor nu e nici până azi în întregime clarificată și nici semnificația denumirii ereticilor drept *strigolniki* în această literatură. Cuvântul provine din vechiul cuvânt rus (*strici*) pentru a tunde, a tăia. Unii cercetători presupun că, prin aceasta, au fost desemnați vechii negustori de postav. Ceea ce a ajutat în mod deosebit la răspândirea ereziilor a fost comerțul internațional de pânzeturi. E, de asemenea, foarte posibil ca și în Novgorod acest comerț să fi răspândit în cercurile respec

Aruncarea strigolnicilor de pe podul mare în Voihov, miniatură (după: Istoriia russkoj literatury, Moscova-Leningrad 1946, voi 2, p. 131)

tive ideile mișcărilor apusene, de dinaintea Reformei. Ereticii din împărăția Sfintei Sofia aveau, în orice caz, puține lucruri în comun cu cataricii din Apus și bogomilii din Balcani, dar, în schimb, mai multe cu waldenserii și husiții, care găseau mulți aderenți nu numai în Lituania, dar și în orașele Hansei, care făceau comerț cu Novgorodul.

Totuși e mai probabil că denumirea de *strigolniki* se referă la ritul mai vechi al admiterii, care, la rândul lui, e legat de tunsoarea unei anumite clase de diaconi din Novgorod. Acești diaconi nu era hirotonisiți preoți fiindcă practicau o meserie lumească și erau supuși la *strijca*, o anumită tunsoare a capului. *Strigolniki* înseamnă deci tunsul. În 1375, doi diaconi din Novgorod, Carp și Nichita, au fost aruncați, împreună cu trei laici, de pe podul mare în Volhov, din cauză că aparțineau strigolnicilor. Spre deosebire de preoții deseori total incuți, nu rareori, diaconii aceștia aveau un nivel de cultură simțitor mai ridicat. Ei i-au tuns și pe ceilalți diaconi după propriul lor model. Prin tunsoare ereticii voiau acum să se camufleze în biserică. În același timp, asta însemna o provocare socială a acestei umile biserici preoțești, în fața bisericii episcopale a Novgorodului.

Strigolnicii nu sunt decât una din mișcările de reformă din interiorul Rusiei. Cunoaștem o serie întreagă de alte erezii și pe conducătorii acestora. Izvoarele bisericesti îi cuprind sub denumirea de „șovăială” (*șatanie*) și „îndoieli” (*zumlenie*). Este neîndoielnic că aceste erezii au crescut pe terenul unor încordări sociale, atât în Răsărit, cât și în Apus. Înaltul cler era atacat fiindcă trăia o viață de curte, de plăceri și desfrâu, iar clericii obișnuiți,

fiindcă urmau acest exemplu negativ, erau acuzați de simonie (*mzda*) și de încă multe alte păcate și vicii. Strigolnicii spuneau despre micul cler: „Nedemne sunt slujbele lor, căci nu rămân fără averi, ci iau bani de la creștini și anume darurile pe care le primesc pentru cei vii și cei morți”. Preoții sunt nedemni să officieze liturghia și prin aceea că „acești învățători sunt bețivi, mănâncă și beau cu bețivii, iau de la ei aur, argint și îmbrăcăminte de la vii și de la morți”³⁶. Acest „afect donatistic”, acest vis utopic al unei „biserici a celor curați” și-a format o concepție morală proprie. Întrucât ereticii scoteau această morală din studiul Bibliei, au fost combătuți ca „închipuitori de Scriptură” (*knijniki*); după cum „devoții” olandezi erau recunoscuți după mersul lor încovoiat, mișcările lor măsurate și după surâsul pios de pe fețele lor însemnate de post și rugăciune, iar ale lor *devotio* și *humilitas* erau, deseori, luate în derâdere, la fel strigolnicii erau ponegriți drept „cei ce postesc” (*postniți*). Par să-și fi ținut rugăciunile pe străzi și în piețe, împotriva îndemnului lui Christos și să se fi ridicat astfel, cu cuvintele Scripturii, împotriva păcătoșilor. Suspectați drept fățarnici (*lițemerniți*), voiau să treacă totuși „drept curați în ochii oamenilor”. 1

Această concepție morală individuală care se dezvolta social în colectivitatea ereticilor trebuia, în mod inevitabil, să se înfrunte cu harisma oficială a bisericii și a ierarhiei bisericești, independent de calitatea morală a individului. „Astfel, tunșii, care nu sunt nici hirotonisiți și nici nu au funcții de învățători, se instalează singuri să învețe poporul”. Nu primatul tradițiilor și al ierarhiei ce se întemeiază pe ea, ci „însuși apostolul Pavel le-a poruncit

36 Kazakova Lure : Mișcări eretice antifeudale, pp. 239 urm.

oamenilor simpli să îi învețe pe alții”³⁷³⁸. „Tunșii” erau cititori ai Bibliei, „Cititori ai cărților”, cum am văzut mai sus, și din aceste lecturi trăgeau consecințe moralizatoare. Ca să se separe cu totul de instituția de salvare ortodoxă, ereticii din Novgorod trebuiau să găsească, în primul rând, ceva împotriva acelei manifestări prin care biserica stăpânea oamenii cel mai hotărâtor, spovedania. Ei au propovăduit deci discipolilor „să se spovedească pământului” (*zemli kaiatisia*)³⁹. Aici trebuie să fi fost vorba de foarte vechi reminiscențe slave, care renășteau („Mitul despre mămica pământ umed” – *matușca șir aia zemlia*). Această formă de spovedanie a fost și mai târziu pedepsită de biserică.

Nu numai strigolnicii năzuiau spre o aprofundare a moralității. Cerința pentru o interiorizare a pioșeniei mai venea și din altă parte. O nouă formă de adâncire, în parte meditativă, în parte extatică, în tainele dumnezeirii, cuprinsese toate țările ortodoxe. Ea avea drept punct de plecare, îndeosebi, pe monahii sfântului munte Athos. Asemănător celor trei apostoli de pe Tabor, care văzuseră strălucirea lui Christos, ei voiau să privească acum energia luminoasă a lui Dumnezeu cu ajutorul unei anumite tehnici de respirație, străduindu-se să ajungă la relaxare exterioară și interioară, cât mai absolută. După cuvântul grecesc pentru această relaxare (*hesychia*) această mișcare religioasă a fost denumită „isihasm”. Isihaștii credeau că, în felul și cu mijloacele arătate, pot să-și recâștige în ei raiul – în înțelesul său pur conceptual – și să trăiască în el ca pe vremea lui Adam.

Feodor „cel bunu, episcopul din Tver, aparținea acelor ierarhi ruși, care erau convinși de necesitatea unei

37 Ibid., p. 242

38 Ibid., p. 240

39 Ibid., p. 241

reformă a bisericii din cap până în picioare. Era în legătură și cu cercurile monastice care aveau același scop. Episcopul și tovarășii lui cu aceleași concepții împărtășeau și învățătura isihastă despre „raiul spiritual”¹⁴ (*mâslennîi rai*), care propovăduia o revenire spiritualizată a lui Christos la Judecata de apoi. Concepțiile ierarhului din Tver trebuie să i se fi părut periculoase episcopului Vasile din Novgorod, întrucât corespundeau revendicărilor multor contemporani, care cereau o reformă a bisericii din cap până în picioare prin interiorizarea evlaviei. Pentru a combate aceste concepții, Vasili i-a povestit episcopului din Tver, într-o scrisoare deschisă, că Moislav din Novgorod, cu fiul lui Iacob și cu alți marinari, au văzut raiul în călătoriile lor din Oceanul înghețat de Nord. Ei au văzut pe un munte înalt „o *Deisis*, zugrăvită minunat cu lăpislazuli și încântătoare”. După ce au trimis sus pe doi dintre tovarășii lor, care au rămas amândoi în rai jubilând, l-au legat pe al treilea cu o frânghie de picior. Când și acesta „a aplaudat de bucurie și a vrut să fugă”, au tras de frânghie atât de tare, că s-a prăbușit murind.¹ Cu această întâmplare, povestită cu destul umor, arhiepiscopul din Novgorod voia să-l învețe în treacăt pe episcopul din Tver că raiul nu poate fi spiritualizat sau interiorizat. Există într-adevăr, undeva, în Oceanul înghețat, chiar dacă n-a putut fi văzut decât de doi novgorodeni. De-abia în ziua Judecății de apoi vor ajunge să-l vadă toți oamenii de pe pământ.

6. EVLAVIA CETĂȚENILOR OGLINDITA ÎN PICTURĂ

Noi idealuri legate de numele lui Christos – Expresivitate și frumusețe spirituală – Teofan Grecul la Novgorod – Un chip de ctitor burghez ortodox.

Atât *Strigolnicestvo*, cât și isihasmul și-au lăsat amprentele în pictura din Novgorod prin aceea că au provocat o nouă schemă de redare și noi concepții

artistice.

Aceasta reiese limpede încă din temele noi care le întâlnim pentru întâia oară pe fresca bisericii de la Volotovo⁴⁰⁴¹, care datează din 1360 - 1380. Astfel, Christos apare aici ca pelerin care stă în fața unei mănăstiri cerând găzduire, dar e refuzat de un stareț distins, care chefuiește cu oaspeții lui. E redată și remușcarea starețului. Această temă se întâlnește, de asemenea, în Italia. Acolo apariția ei e strâns legată de noile reprezentări ale umilirii omenești a lui Christos, care, la rândul ei, e în legătură cu apariția marelui ordin al pelerinilor cerșetori și idealul lor despre Christos. În Novgorod se găsesc și alte imagini noi, ca „Năframa Veronicăi” în locul lui „Christos nepictat de mină” de la Neredița. *Noii me tangere* (Christos și Maria Magdalena) și înfățișarea lui Christos în groapă, gol până la brâu, cu brațele încrucișate pe piept și cu instrumentele de tortură. Pentru prima oară apare în Novgorod, ca de altfel pretutindeni în Rusia, alături de tipul cunoscut al lui Andrei Rubliov, imaginea „Tatălui” ca „Unul în trei persoane”, cu care erau probabil combătute ereziile antitrinitare.

Demn de atenție este și stilul frescei de la Volotovo, îndrăzneț conturată, cu mișcări vii și cu o dinamică surprinzătoare a compoziției de ansamblu. Pictorul Teofan Greul (*Feofan Grek*), venit la Novgorod din Caffa, e prezentat în izvoarele rusești ca artist care „simte cu rațiunea ce e mai înalt și spiritual; și vede frumusețea spirituală cu ochi senzorial-spirituali”⁴². Tot astfel cum isihasmul concepea frumusețea spirituală ca o privescătoare ce răscolește omul în întregime, operele lui Teofan sunt animate de o vie mișcare interioară. Expresivitatea

40 Gudzij, Chrestomație, pp. 172 urm.

41 Vezi și p. 127.

42 Lazalrev : Teofan Greul, p. 113

limbajului corpului omenesc devine simbol al emoțiilor rituale, într-un fel până acum necunoscut în limitele artei slave bizantine. Despre aceasta stau mărturie frescele din biserica Preobrajenie din ulița ille, ale grecului care și-a găsit în Rusia o a doua patrie. Chipul Pantocratorului din cupolă pare să fie viu, iar mâna lui care binecuvântează pare să plutească în aer. Figurile din tamburul cupolei îți lasă impresia că stau în furtună. Mâneca hainei unei mâini care coboară în gestul binecuvântării pare că flutură în sus. Biroul din capelă al ctitorilor mai arată încă și astăzi figuri incomparabile, pe care meșterul s-ar fi putut să le fi întâlnit pe străzile orașului sau să le fi cunoscut ca sihastru undeva în păduri. Astfel, sfântul Akachie sau vlăguitul și severul Macarie. Compoziția cu îngeri a Sfintei Treimi e surprinzător de modernă în coloritul ei roșu și alb și în minunatul elan al conturului.

Frescele din biserica Fiodor Stratilat au fost pictate probabil de un elev al lui Teofan. La schițarea și executarea minunatului tablou al Judecării de apoi, meșterul a pus însă el însuși mâna. Christosul din această frescă amintește stăruitor de Christosul din Judecata de apoi pictată de Michelangelo.

Nu ni s-a păstrat niciuna din icoanele pictate de Teofan în Novgorod, dar probabil icoana Maicii Domnului de la Don, cu rotunjimile ei îndrăznețe, realismul ei singular și coloritul ei, e opera unui elev al Grecului. Emotivitatea acesteia, atât de tipic isihastă, se întâlnește, de asemenea, și pe icoane grecești și sârbești din secolul al XIV-lea.

Pe lângă meșteri veniți din străinătate, ca Teofan, lucrau desigur și meșterii autohtoni. În sfera evlaviei personale ne conduce o icoană pe care un oarecare Antip Cuzmin a comandat-o în 1467 ca „divinizare pentru drept-credincioși” (*na poklonenie pravoslavnâm*). Icoane de felul

acesta sunt relativ rare în biserica ortodoxă, cu excepția celor ale ctitorilor principi și împărați. În locul lor era preferată redarea patronilor onomastici ai ctitorilor. Negustorii hanseatici, dimpotrivă, se lăsau zugrăviți cu plăcere împreună cu familiile lor într-o atitudine reculeasă dinaintea imaginii lui Christos, a Mariei, sau a unui chip de sfânt. Ceva asemănător a întrevăzut și Antip Cuzmin când a comandat acea icoană unui meșter sau unui atelier de la care provine desigur și *Lupta Novgorodenilor cu cei din Suzdal*. Vedem întreaga familie Cuzmin, inclusiv soția și cei doi copii mici, în haine scumpe și cizme de Safian, rugându-se în fața unei icoane care înfățișează replica divină: O *deisis* pe care apar în fața scaunului de judecător al lui Christos, Maica Domnului și Ioan Botezătorul, arhanghelii și apostolii Petru și Pavel într-o atitudine de rugă. Cuzmin făcea parte din familiile cele mai bogate și mai influente politic din oraș. Pe tratatul din 1471, încheiat de Novgorod cu regele Poloniei și marele principe al Lituaniei \ se găsește și semnătura lui Ivan Cuzmin, care apoi, în 1476, a plecat la Moscova, împreună cu alți novgorodeni, ca să trateze acolo cu Ivan al III-lea. În general, așa cum am subliniat, pictura ortodoxă cunoaște asemenea icoane numai cu sfinți și martiri zugrăviți la picioarele unei Deisis. Conștiința religioasă cu care s-a așezat aici, în locul sfinților, bogata familie de negustori din Novgorod amintește de felul și metoda în care negustorii obișnuiau să se roage și să încheie afaceri în depozitele lor capelă.

7. CULTURA BISERICESCĂ ÎN UMBRA CATASTROFEI

Legende apocaliptice și plăsmuirea lor literară - Mâna strânsă a lui Christos din catedrala Sfintei Sofia - Icoane în slujba atmosferei de declin - Legende de translație - Legenda Mitrei albe - Novgorod și Moscova, „a

treia Romăi (.

Catastrofa întunecatelor zile de ianuarie ale anului 1478, subjugarea „Mariei sale. Marelui Novgorod” sub stăpânirea lui Ivan al III-lea, se răsfrânge în multiple feluri în monumentele de cultură. Noul stil expresiv înlesnea toate posibilitățile de redare ale atmosferei de catastrofă în care trăiau oamenii. Noul stil se manifesta atât în pictura icoanelor, cât și în literatură, cronică și istoria vieții sfinților. El venea din Balcani, adus nu numai de greci, dar și de sârbii și de bulgarii fugiți în urma invaziei turcilor. Astfel, o legendă scrisă în secolele XV - XVI, după schema străveche a sfârșitului lumii, arată cum spre groaza episcopului Luca⁴³

Șidiata *, la liturghia de dimineată în catedrala Sfintei Sofia, imaginea Pantocratorului și-ar fi arătat mina cu pumnul strâns. Mina a fost rezugrăvită de trei ori, însă, în a patra dimineată, vocea severă a Pantocratorului a strigat: „zugravilor, zugravilor, o zugravilor, nu mă zugrăviți cu mâna binecuvântând, căci în mâna aceasta țin Novgorodul, dar când îmi voi întinde mâna, atunci se va apropia sfârșitul orașului”. ⁴⁴

În anul 30 al secolului al XV-lea, călugărul sârb Pahomie, poreclit „Logofit”, a venit de la Athos direct la Novgorod. Stilul lui, de fapt expresiv, deși de acum încremenit într-un formalism panegiric, a influențat multă vreme Istoria vieții sfinților scrisă de contemporanii ruși. Unele din legendele sale au constituit și modelul unor icoane care înfățișau declinul Novgorodului. Unul din aceste monumente arată pedeapsa la Judecata de apoi a orașului de pe Volhov, care topografic e înfățișat cu exactitate, după textul unei preziceri a întemeietorului de mănăstiri din Novgorod, Varlaam Cutinski⁸. Această suită

⁴³ Vezi și pp. 58 urm.

⁴⁴ Buslaev : Opere, voi., 2, p. 74

de tablouri apocaliptice trebuie să fi fost creată pe vremea când s-a abătut asupra oraşului cumplita judecată de pedepsire a lui Ivan al IV-lea cel Groaznic. Icoana ilustrează textul de legendă: „Frate Prohor! Suie-te pe cea mai înaltă turlă a bisericii şi vei vedea prăbuşirea marelui Novgorod; căci Dumnezeu vrea să distrugă acest oraş pentru mulţimea păcatelor sale” 4

Icoanele se referă şi la legende prelucrate de sârbi. Pe ele e înfăţişată victoria din 1169 a celor din Novgorod asupra Suzdalului. Ele trebuie să i se fi părut lui Ivan al III-lea, ca executor al politicii lui Andrei Bogoliubski, o provocare deschisă. În timp ce războinicii „cumplitului faraon”, Andrei Bogoliubski, împuşcă hulind praporul cu Maica Domnului, de partea novgorodenilor luptă nu numai Boris şi Gleb, ci şi Alexandru Nevski, care în realitate privise cu neîncredere suveranitatea apărată cu îndărătnicie a oraşului.

După cum am arătat, în slujba războiului de propagandă, alături de icoane, una din cele mai importante mass-media ale Evului Mediu bizantin slav, a fost pusă şi literatura sfinţilor. Astfel, Zossima, unul din întemeietorii mănăstirii Solovki, ar fi fost gonit din curte de boiereasa Marfa, o adversară îndârjită a Moscovei, atunci când a cerut daruri pentru mănăstire. Rechemat de boieroaică la ospăţ, a prezis sfârşitul tuturor celor de faţă în lupta împotriva lui Ivan al III-lea. Şi Mihai Klopski, unul din sfinţii foarte cinstiţi de novgorodeni, a prezis în una din cuvîn ţări] e lui aspre prăbuşirea oraşului şi a avertizat printr-un joc de cuvinte ca principele Moscovei să nu fie luat drept rahat (*cniaz-griaz*).

Strâns legate de felul cum îşi reprezentau istoria cei din Evul Mediu, sunt şi legendele despre *translatif* imperii, a căror schemă literară se orientează după *Iisus Sirah* 10, 8: „De dragul forţei, nedreptăţii şi lăcomiei, un

imperiul trece de la un popor la altul. Novgorodenii s-au slujit pe deplin de acest instrument de propagandă împotriva Moscovei. Arhiepiscopul Serapion, un adversar neînduplecat al centralismului politic și spiritual al Moscovei, a determinat o legendă de translație după care o icoană a Maicii Domnului a venit de la Constantinopol la Novgorod. Pe locul sosirii ei a fost ridicată mănăstirea Tișvin. La fel de impresionant pentru cititorul de atunci erau și legendele după care transpunerea simbolurilor puterii politice și religioase sau a regaliilor era înfățișată într-un chip deseori captivant. O pricină o constituia mai ales prăbușirea Țarigradului (Constantinopol) în 1453, fapt care, în Europa de Răsărit, răscolea sufletele mai puternic decât în Vest. Arhiepiscopul Novgorodului știa prea bine că neputința patriarhului Constantinopolului trebuia să se răsfângă dezavantajos asupra orașului și imperiului Sfintei Sofia, cu atât mai mult cu cât marele principe al Moscovei se considera urmaș al împăratului bizantin.

S-a început deci căutarea în arhivele Sfintei Sofia și în cancelaria arhiepiscopală a unor materiale literare pentru o legendă de translație proprie. Din însărcinarea vlădiciei Ghenadie, un oarecare Dmitri traducătorul (*tolmaci*) plecă la Roma și Florența să caute pe acolo. În cele din urmă s-a născut *Povestea despre mitra albă a episcopului* (*Povest o Novgorodskom belom klobuke*). Ea relatează cum acea mitră albă cu care împăratul Constantin I-a încoronat odată pe papa roman Silvestru, venise de la Constantinopol pe căi aventuroase; Silvestru apare într-un vis în fața patriarhului Constantinopolului și îi spune: „Vechea Romă a decăzut din strălucirea și credința în Christos prin trufia și despotismul ei; însă în noua Romă, care e în orașul lui Constantin, credința creștină se va prăbuși la fel prin puterea hagarenilor (adică a turcilor); binecuvântarea Sfântului Duh se ridică

deasupra celei de-a treia Rome, care se află în țara rusească și această mitră albă îi va fi acum predată prin puterea țarului ceresc, Christos, arhiepiscopului Marelui Novgorod și ea trebuie cinstită mai presus decât aceea (coroana împărătească), căci este o coroană împărătească de rangul arhanghelilor și vieții spirituale⁴⁵.

Mitropolitul Novgorodului, mai târziu patriarh al Moscovei, Nikon, a fost cel care a folosit această legendă în secolul al XVII-lea ca să întărească poziția patriarhului rus în fața țarului, chiar dacă a făcut-o fără succes. Încă cu un secol înainte, starețul din Pskov, Filotei, se împotrivise loțiitorului Moscovei, luând apărarea preoților și populației orașului. Din această translație asupra conducerii ecleziastice referitoare la Novgorod, și din alte izvoare el a dezvoltat ideea despre „Moscova, cea de-a treia Romă”. Aceasta s-a întâmplat în timpul lui Ivan al IV-lea. Până atunci, trebuie să ne mai întoarcem odată în epoca lui Ivan al III-lea, bunicul său.

8. RENAȘTEREA CULTURALA ȘI NOUA EREZIE

Personalitatea și politica arhiepiscopului Ghenadie - Cercul umaniștilor de la Casa Sfintei Sofia - Contacte cu Apusul - Tensiune în relațiile cu Moscova - Noua erezie a „iudaizantâlorcc - Ecouri wiklfit-husite - Misterul ereziei: iudaismul ei - Respingerea fățișă a dogmelor și ierarhiei bisericești - Etica spirituală și studiul științific al Scripturii - Adevărul textelor și cel al credinței - Biblia de cult și Biblia completă - Fariseul cu simbol al existenței - întinderea ereziei din Pskov și Novgorod spre Moscova - Sfârșitul ei prin Inchiziție - Ecoul în pictură.

În anul 1483, după îndepărtarea arhiepiscopului Teofil, a fost chemat pe scaunul arhiepiscopal al Novgorodului călugărul Serghie din mănăstirea Sfintei Treimi Serghie. Dar a avut mari dificultăți cu novgorodenii.

Se uita mândru, cu dispreț, la predecesorii lui și îl numea, de pildă, pe arhiepiscopul Moisei „țaran necioplitu nerudouzezi”⁴⁶. Serghie însă s-a îmbolnăvit de nervi și a îndeplinit funcția numai un an. „Și-a pierdut mințile” se spune în unele legende tendențioase din Novgorod, fiindcă s-a ridicat împotriva lui Moisei. Ca urmaș al lui Serghie a venit la Novgorod Ghenadie, arhimandritul mănăstirii de curte a marelui principe, mănăstirea minunii Ciudovski. El era unul din cei mai înzestrați, dar și obtuzi monahi din orașul de pe Volhov. A

fost prins curând de atmosfera particulară a Novgorodului, deși era unul din cei mai de încredere partizani ai lui Ivan al III-lea, adept al ideilor despre Marea Rusie, care trăise la curtea *Renaissance*, plină de fast, a lui Ivan al III-lea. Foarte curând, noul vlădică a ajuns la divergențe cu marele principe. După ce scaunul arhiepiscopal își pierduse 87 la sută din latifundii, ca urmare a cuprinzătoarei exproprieri practicate de către Ivan al III-lea, Ghenadie voia să înlocuiască pierderile prin cumpărarea unor noi terenuri. Ivan al III-lea i-a interzis însă acest lucru. Fără să-l numească pe marele principe, Ghenadie a aruncat anatema peste toți cei care confiscă „satele și viile dăruite bisericilor și mănăstirilor. Dacă nu se lasă de asemenea apucături să fie afurisiți. u De aceea, Ghenadie a și ajuns, la începutul secolului al XVI-lea, cel mai hotărât partizan al lui Iosif de Wolokolamsk, care lupta pentru moșiile bisericii împotriva marelui principe și a stareților de dincolo de Volga, conduși de Nil Sorski. Divergențele între aceste două școli în privința moșiilor bisericii s-au extins de fapt în toată Rusia, dar vlădica din Novgorod le-a conferit „trăsături politice particulare”. Numai prin achiziția de pământuri îi era posibil să înzestreze cel mai înalt for de guvernământ din Novgorod

46 A doua cronică din Novgorod, p. 200

cu puterea materială corespunzătoare. Dacă Moscova avea, în general, interese pur fiscale în secularizarea averilor mănăstirești, de data aceasta restituirea uriașelor latifundii ale arhiepiscopului din Novgorod ar fi dus la renașterea independenței Novgorodului, atât de periculoasă pentru statul rus. În legătură cu cuprinzătoarele planuri de politică externă ale lui Ivan al III-lea, arhimandritul Ghenadie trebuie să se fi întâlnit cu ruși și străini, care locuiseră ca diplomați în Vest sau veniseră la Moscova (ca arhitectul italian Fioravanti), încă de pe când era preot de curte în Moscova. La Novgorod, episcopul era înconjurat de o atmosferă cîl mult mai interesantă, căci pentru spiritul de independență și activitate în continuă tensiune al străvechiului oraș comercial, legătura cu Vestul aparținea stilului său de viață. Aici Ghenadie a strâns în jurul lui, în casa Sfintei Sofia, un cerc de umaniști ruși și străini. Dintre străini făcea parte călugărul dominican croat Benjamin, care fugise în Rusia de turci. La Novgorod a ajuns în anul 1491. Benjamin era socotit o autoritate în filologie și condusese traducerea Bibliei despre care vom mai vorbi. El trebuie să-l fi informat pe stăpânul lui, arhiepiscopul, și despre inchiziție, instituție necunoscută bisericii din Răsărit, inchiziție care, pe atunci, funcționa și în ținutul Balticii, unde mișcările din prerreformă începuseră să se agite din ce în ce mai puternic. În 1491 au venit la Pskov chiar călugări catolici și au dus acolo controverse teologice cu preoții ortodocși. Ghenadie a fost entuziasmat de inchiziția din Spania și era de părere că, datorită ei, „renumele regelui Spaniei a ajuns până în multe țări cu credință latină”. Interesul lui Ghenadie pentru inchiziție era în legătură cu lupta lui împotriva ereticilor. Foarte probabil că și entuziasmul lui Iosif din Volokolamsk pentru inchiziție, provenea de la contactele cu cercul lui

Ghenadie. Acestui cerc îi aparținea și grecul unit Demetrios Trahaniotes, al cărui frate, Giorgios (Iuri), a adus însemnate servicii diplomatice lui Ivan al III-lea și cardinalului grec unit Bassarion, la tratativele privind căsătoria marelui principe cu prințesa bizantină Sofia. Pentru conflictele lui cu ereticii, Ghenadie a primit informații de la Demetrios privind și calculele catolice asupra erelor și asupra sfârșitului lumii, precum și alte informații: asupra primei și celei de a doua Rome. E controversat dacă acest Demetrios e același cu Dmitrie traducătorul, care avusese o contribuție însemnată la prelucrarea *Povestirii despre mitra albă*.

Bineînțeles, curtea arhiepiscopală era frecventată și de oaspeți din orașele hanseatice. Din aceștia făcea parte învățatul medic, teolog și astrolog Nicolaus Buelov din Lübeck, care milita în Rusia pentru biserica Romei. Din Lübeck venea și renumitul tipograf Gothan, care încă din orașul hanseatic lucrase ca traducător pentru negustorii din Novgorod și trimiși ruși. În orașul de pe Volhov a dus tratative cu locțiitorul marelui principe și cu arhiepiscopul Ghenadie asupra eliberării, respectiv ușurării, detenției germanilor făcuți prizonieri de Ivan al III-lea. Prin Nicolaus Buelov și Bartholomeus Gothan a venit dansul morții din Lübeck la Novgorod și i-a inspirat unui învățat și poet novgorodean cântecul dansului morții: *Lupta vieții cu moartea (Prenie jivota i smerti)*. Dar amândoi au contribuit într-o măsură însemnată la apariția Bibliei lui Ghenadie. Trebuie să ne închipuim mai întâi atmosfera care domnea în casa Sfintei Sofia la sfârșitul secolului al XV-lea când acolo intrau și ieșeau învățați de formație umanistă din Est și Vest și când acolo se traduceau în limba rusă scrieri teologice grecești și latinești.

Marele principe și mitropolitul din Moscova priveau cu indispoziție crescândă libertatea spirituală a „Măriei

Sale Marelui Novgorod", neînfrântă cu toată catastrofa politică, precum și „republica învățaților” de la curtea arhiepiscopului, care amintea de Florența. Ghenadie era suspectat de legături conspirative cu Polonia, Lituania. Ghenadie s-a apărat categoric: „Nici nu trimit scrisori în Lituania, nici nu primesc scrisori din Lituania, și nici candidații la hirotonisire lituanieni nu slujesc în arhiepiscopia mea”. 1 La Moscova existau deci suspiciuni că vlădica din Novgorod ar putea avea legături cu mitropolitul unit al Lituaniei. Mitropolitul Moscovei îi cerea chiar depunerea unui al doilea jurământ, cu toate că la hirotonisirea ca episcop depusese deja jurământul de credință obișnuit pentru ortodoxie. Din această prismă trebuie să privim fraza tăioasă a lui Ghenadie din 1489: „Novgorodul și Moscova nu sunt aceeași ortodoxie” i.

Rămâne încă în întineric locul de proveniență al noii erezii de mai multe ori menționată până acum, care s-a răspândit la sfârșitul secolului al XV-lea, în orașul și împărăția Sfintei Sofia. Unul din cei mai însemnați conducători ai ei, călugărul din Pskov, Zaharia, își tunsese din nou călugării (*perestrig*) și rupsese legăturile cu biserica fiindcă popii, episcopii și mitropoliții „sunt hirotonisiți cu ajutorul șperțurilor” (adică prin simonie). În urma unui interogatoriu luat de Ghenadie lui Zaharia, episcopul a stabilit: „și am înțeles că e strigolnic”⁴⁷. Dar spre deosebire de strigolnicii din secolul al

XIV-lea, mișcarea de eretici din secolul al

XV-lea nu mai era o biserică exclusiv a diaconilor. Ereticii: preoți, diaconi, scribi și laici (*prostie liudi*) erau conduși de protopopul de la catedrala Sfintei Sofia, Gabriel, și de protopopul Alexei. Printre eretici se aflau și boieri și negustori, astfel, fiul unui posadnic care, în anii '70, luase parte la întâmpinarea lui Ivan al III-lea. Slujba

47 Ibid., p. 380

protopopului se asemana în multe privințe celei a „preotului de țarăct din vechile biserici. La țară și în oraș erau în fruntea preoților și îi reprezentau pe aceștia în fața episcopului, la fel cum pe de altă parte primeau anumite sarcini și împuterniciri de la episcop. În sânul ierarhiei bisericești, de fapt unul din cele mai diferențiate organisme sociale, poziția protopopilor și a diaconilor era într-o oarecare măsură „contrafixată social”: dacă diaconii se aflau la granița clerului spre lumea laică, protopopii se aflau la granița celor ierarhizați, adică a conducerii episcopale a bisericii spre clerul lumii. Văzută din această perspectivă, în noua erezie se arăta o deplasare în toate domeniile vieții de la spiritul „mic burghez” spre cel „mare burghez”.

„Erezia nou apărută” arată răsunetul reprezentărilor de reformă wiklifite, cum ar fi lupta contra simoniei, contra spovedaniei și contra proprietății bisericii, dar și divergența cu „donația lui Constantin” și a rolului după părerea wiklifiților îndoielnic al papei Silvestru. *Povestirea despre Mitra Albă* a avut din această cauză, foarte probabil, o tendință antieretică.

Wiklifitic, respectiv husitic, poate fi înțeles și efortul pentru străvechiul text al Bibliei, al ereticilor din Novgorod. Să ne gândim că, în 1413, Hieronymus din Praga, „pasărea prevestitoare de furtună a husiților”, s-a oprit la Vitebsk și Pskov. Sunt destul de cunoscute numele unor învățați wiklifiți din Polonia și Lituania. Husiți, lolarzi și „preoți ai săracilor” cutreierau țara și treceau peste graniță la Novgorod.

Ghenadie îi desemna peeretici ca oameni „care meditează asupra scrierilor evreiești” (*jidov ska mudrstvuiusci*) *1*. Mai târziu se numeau simplu „iudaizanți” (*jidov stuiuscie*). Ereticii – așa se spunea în scrierile bisericești ortodoxe de opoziție – „ademenesc poporul cu

cele zece porunci evreiești". Ei urmează decalogul și nu dreptul bisericesc. Respingeau cinstirea Maicii Domnului și a icoanelor. Priveau icoana „ca pe un lucru făcut de oameni” (*ot rut cielovec skil sotvornâm vescem*). Precum iconoclaștii bizantini din secolele VII ȘI IX, ei legau aceasta de idei christologice. „Spun că ar fi necuviincios să te prosternezi în fața unei priveriști trupești (*plotkomu șmotreniu*), anume, a icoanei Domnului nostru Iisus Christos, adică a cuvântului lui Dumnezeu (devenit pentru noi om) din cauza reprezentării plastice a închipuirii (*ikonoe voobrajenie*)” \ Mulți eretici nu-l considerau pe Christos drept „fiul lui Dumnezeu” și „nu credeau în învierea și ridicarea lui la Ceruri”. Îl considerau drept un profet egal cu Moise. Desigur, erau sceptici și cu privire la Sfânta Treime, fără ca să fim, însă, mai bine informați asupra acestui lucru. Din polemica bisericească se desprinde limpede numai că „iudaizanții” respingeau unitatea treimii dătătoare de viață, că diferențiau net cele trei persoane și prin aceasta voiau să înlăture taina sfintei treimi. Pare că și filosofi din Novgorod au legat ideile lor monoteiste de vechi speculații privind îngerii. Ei respingeau icoanele, obiectele de cult, sfintele daruri, moaștele și bisericile. În locul lor par să fi ținut simple ore de rugăciune cu recitări de psalmi. Dar psaltirea „și-o făceau după felul și rânduielile evreiești” (*om sehe praviii pojidovskâi*) ⁴⁸. În legătură cu aceasta, li se reproșa că nu citeau Psalmii lui David și cărțile profetice după Luchian, ci le modificau după Aquila, Symachus și Theodotion.

Ceea ce ne e cunoscut din puținele mărturii, de altfel transmise doar prin polemica bisericească, arată că ereticii din secolele X și XVI depășiseră concepțiile neproblematică naiv-moralistice ale strigolnicilor. Din rămășițele literaturii lor ne privește peste secole chipul

meditativ sceptic și ironic al învățaților. „Inteligența de scribi” a „bisericii diaconilor” așezase încă cu un secol mai înainte „Cartea”, Biblia, în locul cultului, etica frățească rațional orientată din carte în locul unei emoții de cult irațional religioase. „Iudaizanții” făceau pasul de la „carte” la text. Importanța acestui pas poate fi cu greu supraestimată. Raza de acțiune a muncii neconformiștilor din Novgorod o putem cuprinde dacă ne gândim la următoarele: ca odinioară în Bizanț, în Rusia Biblia exista numai ca un lecionar, în legături scumpe și dus la altar în procesiune festivă. În ea era o selecție din Biblie, aranjată după succesiunea sărbătorilor creștine. Această Biblie de cult înlocuise cu totul Biblia completă. Însuși textul Bibliei nu era un text citit și un text care să solicite nemijlocit rațiunea, ci un limbaj sacralizat al așa-zisei limbi slave bisericești, o înșiruire de cuvinte pompoase prezentată mai mult sau mai puțin festiv, care nu rareori, ca și la preoții incultți, *sacerdotes illiterati*, din Apus, era învățată pe dinafară cu greu de preoți, întrucât ei nu știau nici să scrie nici să citească. Acest lucru e valabil mai ales pentru clerul de lume din Novgorod, cu specificul lui social. Ghenadie, care a depus personal eforturi pentru ridicarea nivelului de cultură al „clerului alba, relatează următoarea istorie: „Au adus la mine un țăran (care slujea ca preot) și am poruncit să i se aducă să citească Cartea Apostolilor – și n-a putut să se descurce deloc; și am poruncit să i se aducă psaltirea și s-a chinuit cu ea; și am pus să-l învețe rugăciunile liturgice, dar nu a putut să țină minte un cuvânt”⁴⁹.

Problematica multiplă a *Bibliei de cult* a fost recunoscută și de ierarhii ruși. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, mitropolitul Alexei a început o revizuire fundamentală a Vechiului Testament rus, după textul grec

al Septiiagintei. Probabil că Alexei avea în vedere și pe ereticii de atunci. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, care ne interesează aici, un evreu botezat, pe nume Fiodor, a tradus din însărcinarea mitropolitului Moscovei psaltirea, în mare parte după străvechiul text masoretic. Se mai discută încă dacă „nou-botezațul Fiodor” aparținea sau nu „iudaizanților”. Există și alte indicații că teologii din vechea Rusie se ocupau atât cu textul Septiiagintei, cât și cu textul masoretic al Vechiului Testament. E caracteristic pentru ereticii din Novgorod că pentru prima oară alăturau autonom cultul bisericesc cu preocuparea metodic-științifică, deci filologică, pentru textul Vechiului Testament și din această confruntare trăgeau concluzii pentru propria lor evlavie, concluzii care erau în opoziție cu învățăturile ortodoxiei.

Pentru iudaizanți, simbolul unității credinței, al științei și aspirațiilor spre virtute, era Fariseul. Așa se spune în unul din puținele lor texte care ni s-au păstrat:

Atotputernic e sufletul, credința îi e zidul de sprijin.

Credința începe cu învățătura profeților, învățătura profeților constă în înfăptuirea minunilor.

Darul înfăptuirii minunilor e întărit de înțelepciune.

Puterea înțelepciunii e viața Fariseului.

Știința lui e profet Știința e fericită.

Prin ea ajungem la cucernicie, începutul virtuții.

Prin virtute se înalță sufletul < e.

(Dușa samovlastna, zagrada ei vera.

Vera stavitïa prorok nakazaniem

Prorok nakazanie ispravliaetïa Ciudotvorenïem.

Ciudotvorenïa dar usiliaet mudrostiïu.

Mudrosti sila jitie fariseïsku.

Prorok ego nauka.

Nauka preblajena est.

Seiu prihodim v strach bojâinacialo dobrodetem.

Sim soorujaetsja dușa.) 1

Textul cuprinde un farmec singular, un calm voios și fericire în unitatea dintre viață, știință și credință.

Cu studiul Bibliei, „iudaizantii” au adus una din contribuțiile culturale cele mai însemnate de la sfârșitul Evului Mediu în Rusia, așa-numita *Biblie a lui Ghenadie* din 1499. De fapt e prima Biblie completă în limba slavă. Toate traduceri rusești ulterioare ale Bibliei, până la așa-numita *Biblie a patriarhiei* din 1956, se bazează pe ea. Pentru această muncă, vlădicii i-au stat la dispoziție învățații susamintiți din Răsărit și Apus. Conducerea muncii de traducere se afla în mâinile dominicanului Benjamin. Se găseau în fața unor sarcini foarte grele întrucât nici în Rusia, nici în Balcani nu se găsea *Biblia completă*, care să trebuiască numai să fie tradusă. Astfel, pe lângă texte mai vechi grecești și în slavona veche bisericească, a fost folosit mai ales textul latin *vulgata*. Apoi au fost folosite tălmăcirile lui Nicolaus din Lyra, din secolul al. XIV-lea. Acesta dispunea de scrierile părintelui bisericesc Hieronymus și de eminente cunoștințe de limbă ebraică și privind exegeții evrei.

Se poate presupune că ereticii aparțineau încă de pe acum cercurilor din Novgorod, care simpatizau cu Ivan al II-lea și cu marele principe, în ceea ce îl privește, colaborase și înainte și după umilirea orașului. De aceea s-a și arătat mai mult decât reținut chiar și la presiunile lui Ghenadie pentru un tribunal al ereticilor. Mai mult, a adus pe conducătorul ereticilor, protopopul Alexei, la catedrala Uszenie, în Kremlinul din Moscova, o ofensă vădită pentru eminența Novgorodului. Și un alt conducător al ereticilor, Denis, a fost chemat la Moscova, la catedrala Sf. Arhangheli din Kremlin. Marele principe i-a adunat pe lângă el, ca să strângă toate forțele spirituale pentru planurile lui: secularizarea pământului mănăstirilor. Alexei

și Denis au răspândit din nou la Moscova învățătura iudaizantilor. Între timp, datorită ivirii unor complicații bisericești și politice, datorită schimbării din scaunul de anitropolit, și înțelegând că erezia poate primejdui nu numai biserica ortodoxă, dar și statul, Ivan al III-lea a fost de acord cu ținerea unui conciliu, care a fost convocat în 1490 și care a condamnat erezia. Întunecata scenă finală a acestei drame a fost înscenată de Ghenadie după modelul autodafé-ului spaniol. După terminarea conciliului, în mijlocul iernii anului 1490, ereticii au fost aduși la Novgorod într-un cortegiu jalnic. Ni l-a descris Iosif de Volokolamsk. Ghenadie poruncise să fie așezați cu forța călare, cu fața înapoi, ca să vadă spre Apus focul pregătit pentru ei. Pe cap purtau pălării ascuțite, făcute din scoarță de mesteacăn, pe care era scris „asta e ceata oștii lui Satan” (*Se est satanino voinstvo*). „Și a poruncit să-i poarte prin oraș și a lăsat pe toți care îi întâmpinau să-i scuie și să strige: – «aceștia sunt dușmanii lui Dumnezeu și hulitorii creștinilor» (*Se vrazii bojii i christianstii hvunici!*). Apoi a poruncit să li se aprindă pălăriile de pe cap. Acest lucru l-a făcut chiar acel păstor bun (*dobrâi on pastir*), fiindcă voia să-i sperie pe ereticii ticăloși și lipsiți de Dumnezeu”⁵⁰. Oare marele inchizitor din Novgorod bănuia că, odată cu ereticii, arde o parte din libertatea spirituală a Novgorodului?

Pentru combaterea ereziei, biserica a recurs la pictură, care rămăsese cea mai eficace mass-media, cu atât mai mult cu cât ereticii respingeau icoanele în slujba divină. În mănăstirea Ferapont, unde s-a născut literatura teologică a lui Ghenadie împotriva „iudaizantilor”, s-au zugrăvit, la circa zece ani după conciliul din 1490, în catedrala Nașterii Maicii Domnului, fresce, care te incintă prin glorificarea Fecioarei. Tema lor generală o constituie

50 Kazakova Lure : Mișcări eretice antifeudale, p. 472

dogma Mariei și a încarnării, respinsă de neconformiști. Doi îngeri mărginesc intrarea în catedrală și înseamnă numele celor care intră, ca și cum o fac ca să împiedice strecurarea ereticilor. Creatorul frescelor de la Ferapont era Dionisie, un renumit pictor de icoane și de fresce al Rusiei, care a primit de la contemporanii lui titlul de „artist superior”. (*Načalochudojnic*). Dionisie era o personalitate artistică superioară, pentru care examinarea unei icoane era o activitate spirituală (*umnoe delanie*) a personalității morale. Demnitatea ei consta în „autonomia spirituală” a atotputerniciei (*samovlastie*). Arta lui Dionisie mai pune încă și azi probleme. Născut la mijlocul secolului al XVI-lea și mort în primul sfert al secolului al XVII-lea, a trăit personal epoca divergențelor cu „neconformiștii”. Creația lui e strâns legată de arta Novgorodului și de cea a Rusiei de Nord. Nu trebuie să fie văzut simplu ca un pictor propagandist al școlii lui Iosif din Volokolamsk. Cercetări mai noi au arătat că reprezentările lui Nil Sorski și ale școlii lui nu numai că nu-i erau necunoscute, dar că era chiar foarte apropiat de ele. Atât în frescele mănăstirii din Ferapont, cât și în puținele icoane care ni s-au păstrat, ni se anunță un nou chip al omului care mai amintește de atmosfera clericală a școlii lui Nil. Acest chip al omului, chiar dacă o face într-un fel ciudat, reflectează universul de gânduri al neconformiștilor. Este chipul omului cu libertate interioară, autonom spiritual, atotputernic, care ne întâmpină în figurile lui mlădii, care parcă ar sta în spațiul liber. Dionisie însuși era interior neangajat, liber față de comanditarii lui de atunci; și astfel se face că se poate simți ceva din spiritul și tragismul renașterii culturii ruse a vremii lui Dionisie, chiar din frescele de la Ferapont.

9. CÂNTECUL DE LEBĂDĂ AL MARELUI NOVGOROD

Personalitatea și înfăptuirile episcopului Macarie -

Monumente de literatură și pictura icoanelor - Noi influențe - Reprezentări alegorice - O icoană a înțelepciunii lui Dumnezeu - înțelepciunea lui Dumnezeu pe monezi - „Domostroi (C-ul, vechea carte de casă rusă, ca oglindă a cucerniciei cetățenilor din Novgorod - Final: Mitropolia Novgorodului - Epopeea omului și a naturii.

În epoca lui Ivan al IV-lea, epocă în care a avut loc distrugerea definitivă a Novgorodului, cultura vechiului oraș comercial s-a mai ridicat încă o dată la cea mai mare înflorire. În același timp, arhiepiscopului i-a reușit, după ce orașul își pierduse importanța politică, să-și întărească considerabil poziția în sânul bisericii ruse. Macarie, care a deținut din 1526 până în 1542 scaunul arhiepiscopal din Novgorod, a aparținut celor mai marcante personalități din cercul „Iosiflianilor”, a acelui puternic partid religios, politic, care sub conducerea combativului stareț Iosif de Volokolamsk, a urmărit și a impus o întărire material financiară a bisericii față de stat. El a îndeplinit cu energie transformarea sihăstriilor în mănăstiri colective. Această măsură nu însemna numai un control nemijlocit asupra călugărilor pelerini în Rusia de atunci, țară neliniștită și orientată reformist, ci și extinderea considerabilă a moșiilor mănăstirești. Din cercul de umaniști inițiat de Ghenadie, Macarie a făcut un lăcaș care cuprindea întreaga cultură bisericească. Din însărcinarea vlădiciei au fost adunate aici biografiile celor mai însemnați sfinți, asceți și ierarhi din Novgorod și Rusia de Nord, prelucrate sau transcrise. Lor le aparțineau sihăstriile din Nordul îndepărtat arătate în capitolul precedent. Pe acest fundament născut în Novgorod și-a ridicat, apoi, Macarie, ca mitropolit al Moscovei și al întregii Rusii

(1542 - 1563), marele monument literar, mineele de citit (*velikie cet-i Minei*), o uriașă enciclopedie științifică bisericească în 12 volume, terminată în 1552. Punctul

central îl constituie biserica rusă, cu marii ei sfinți și ierarhi, reprezentanți ai Moscovei, cea de a treia Romă. Cu ajutorul enciclopediei, cititorul se putea orienta atât în problemele teologice, cât și în probleme de drept bisericesc și de asceză monahală, putea să citească însă și vieți ale sfinților, palpitate și zguduitoare. Pe deasupra, i se schița imaginea măreață a bisericii ruse ca păzitoare credincioasă a creștinismului străvechi și a adevăratei învățături a lui Christos. În același timp, cu munca la marele Minei de citit s-a efectuat munca la așa-zisa *Carte a treptelor* (*Stepennaia kniga*), în care principii Rurikizi până la Ivan al IV-lea sunt înfățișați ca stăpâni însemnați, însă totdeauna devotați bisericii și ierarhilor ei.

Lui Macarie îi erau subordonate și atelierele arhiepiscopale de zugrăvire a icoanelor, însuși vlădica „era iscusit în zugrăvirea icoanelor” (*be bo iconomu pisaniu năucen*). Încă din Novgorod îi ajutase în muncă pe miniaturisti mineilor.

Concepțiile sale în probleme teologice de conținut și probleme formal estetice ale picturii icoanelor, concepții care erau o noutate pentru cercurile ortodoxe conservatoare, au fost viu discutate la marele conciliu de reformă a celor 100 de capitole (*stoglav*) din 1551. Redarea lor pe larg ar depăși cadrul și intențiile acestei cărți. Aici trebuie să spunem doar că a fost, probabil, din nou, alegorismul artei Renașterii Apusene, care a fărâmițat vechiul schematism, puternic întipărit în figuri și amănunte complicate, care îl zăpăceau pe credincios. O generație mai târziu, asemenea reprezentări, denumite de vechii cercetători în mod impropriu „mistic-didactice”, erau, în general, curențe.

Acestui fel de reprezentări îi aparține redarea înțelepciunii lui Dumnezeu, ca alegorie social-politică, un semn al supremației vechiului Novgorod. Exemplul Sofiei,

ca alegorie a stăpânirii, a fost prefigurat mai ales de Proverbele lui Solomon, 8, 15 – 16. Reprezentarea Sofiei e, în fond, o alegorie a Christologiei politice, dezvoltată în Bizanț. După cum se pare, o Sofiologie politică evidentă a apărut pentru prima oară în Rusia, și anume mai întâi la Novgorod, de unde a preluat-o Moscova, asemănător cu preluarea legendei Mitrei Albe. Într-un străvechi manuscris rus se găsește o miniatură a Sfintei Sofia, care e comentată în text: „Poartă pe cap coroana țărilor, căci blânda înțelepciune stăpânește prin groază” (*smirenaia bo mudrosv carstvuet strastroi*)¹ În mână ține ca sceptru însemnele de stăpânitor. Ca semn de stăpânire tipic, Sfânta Sofia apare pe monezile din Novgorod din prima parte a secolului al XV-lea, deci din acea vreme în care orașul își cultivase vechile tradiții în sens antimoscovit. În general, aici e redată în chip de femeie, cu coroana pe cap, cu sceptrul în mână dreaptă și fie în picioare, fie pe tron. O figură ce îngenunche în fața ei îi aduce unele daruri. Monezile din Novgorod au pe dos inscripția numelui orașului (*Velikago Novagoroda*). De-abia după 1478 au fost înlocuite cu inscripția „Bani ai marelui principe” (*Denga velikogo kniazia*) sau „sigiliul marelui principe” (*peciat velikogo cniazia*). Sofia, ca alegorie a suveranității Novgorodului și imperiului său, a înlocuit reprezentări mai vechi cu „Maica Domnului a semnelui” și „Christos neipictat de mână”. Din acest motiv a fost zugrăvită și în biserici și redată pe icoane. Astfel, în biserica din Volotovo o găsim de trei ori pe Sfânta Sofia purtătoare a sceptrului de stăpân. Din ultimii ani ai stăpân-⁵¹

nirii lui Macarie, datează la Novgorod frumoasa icoană *înțelepciunea și-a clădit o casă* (*Premudrost sozda sehe dorn*), în care putem studia amănunțit compoziția alegorică complicată, care se sprijină pe fragmentele din

51 Arcichovski : Reprezentările ele pe monezile din Novgorod

Biblie citate mai sus. În stânga, în cercul în trepte format de cetele îngerilor cerești, vedem la mijloc înțelepciunea Domnului cu un nimb în șapte colțuri, tronând în fața caselor pe care le-a ridicat. Pe un pridvor acoperit cu baldachin stă regele Solomon cu sulul unui manuscris în mână. Dedesubt vedem scena ospățului, înfățișată în proverbele 9, 1 - 2. Deasupra apare Maica Domnului cu Pruncul, de asemenea într-un sistem de cercuri, în timp ce la marginea dreaptă stă Ion Damaschin cu sulul de scris. În sfera mai de sus a icoanei, sunt redată cele șapte sinoade ecumenice. Coloritul arată paleta clară și luminoasă a picturii din Novgorod.

Trebuie să-l mai amintim și pe Silvestru, duhovnicul de mai târziu al țarului Ivan al IV-lea. Născut la Novgorod, conducea atelierele bisericești în care se confecționau icoane, ilustrații de carte și alte obiecte de artă bisericești. Dar el nu numai că producea aceste obiecte, ci le și comercializa. În casa lui se întâlneau străini din Vest și ortodocși din toate părțile Rusiei. Era foarte stimat de toți aceștia, ca și de lucrătorii și tovarășii lui... Toți muncitorii aceștia ai noștri sunt liberi și trăiesc în case arătoase... Și astăzi, toată servitorimea noastră e liberă. La noi trăiesc după libera lor alegere" (*po svoiei voii*) 1.

În cuvintele de mai sus e descrisă atmosfera socială a acestui Novgorod. În ele apare prototipul marelui meseriaș și negustor înstărit și cultivat, a cărui cucernicie confirmă averea lui și viceversa. Casa lui, care evocă ortodoxia, dacă putem spune așa, e oglinda acestei autentice cucernicii, determinată de forțe sociale. Silvestru a avut probabil în fața ochilor gospodăria lui când a alcătuit din diferite izvoare celebra carte de casă în vechea rusă: *Domostroi*. Chiar și numai foaia de titlu e semnificativă pentru spiritul cărții: „Această carte, denumită gospodărire, conține lucruri foarte folositoare. Este o învățătură și un

îndrumător (*poucenie i nakazanie*) pentru fiecare creștin, bărbat, femeie, copil, argați și slujnice”. Corespunzător activității spirituale în asceză și în rugăciune, aici înțelepciunea cucernică ia în regie lumea cotidianului. Uneori apar asemănări surprinzătoare cu mari negustori calvini contemporani din Țările de Jos, dar ele sunt, în același timp, explicabile fiindcă în Novgorod, ca și în Amsterdam, avem de-a face cu același tip de evlavie social-religioasă.

Zona de dominație a acestei economii gospodărești e o oglindire a „economiei” lui Dumnezeu și se întinde de la prescripțiile privind zugrăvirea icoanelor, despre care însuși Silvestru știa să spună lucruri valabile, și de la cinstirea icoanelor, îndemnurile pentru femei și copii și recomandările cum trebuie aranjate și amplasate în chip decorativ, într-o odaie de țară, mese, scaune, linguri, polonice și alte ustensile de casă. Acest model al unei gospodării a fost preluat de vechii credincioși un secol mai târziu. Dostoievski l-a înfățișat în *Idiotul* prin atmosfera desfigurată, învechită, sumbră, din casa Rogojin.

Când Măria Sa Marele Novgorod ajunsese demult un oraș rus de provincie, văpaia de amurg a trecutului său mândru mai plutea încă peste bisericile, mănăstirile și zidurile sale vechi. După întemeierea, în anul 1589, a patriarhiei Moscovei și a întregii Rusii, a fost ridicat la rangul de mitropolie pe lângă alte arhiepiscopii (Rostov și Kazan) și cel mai vechi scaun arhiepiscopal rus. Nu puțini patriarhi⁵²

s-au instalat în palatul patriarhilor din Moscova după ce au trecut prin vechea „Casă a Sfintei Sofia a înțelepciunii Domnului”, Printre ei a fost patriarhul Nikon, sub care a avut loc marea schismă (*raskol*) a bisericii ruse. Născut în ținutul Nijni Novgorodului, acest patriarh, care a

ajuns mai târziu cel mai mare ierarh al bisericii ruse, a petrecut o vreme mai îndelungată la un sihastriu de pe o insulă a arhipelagului Solovki. În 1649, țarul l-a ridicat la rangul de mitropolit al Novgorodului; în 1652 a fost promovat patriarh, rămânând până în 1667. Înlocuit de un sinod ecumenic în 1666, a fost trimis de țar în exil, în îndepărtata mănăstire Ferapont, unde a trăit foarte demn, în completă izolare și poate, deseori, adâncit în contemplarea grandioaselor fresce ale lui Dionisie.

Și Teofan Procopovici, tatăl „Regulamentului clerical” și ajutorul lui Petru I la cuprinzătoarea lui reformă bisericească, care a înlăturat patriarhia, a fost înainte ierarh în Novgorod. Școala clericală din Novgorod, cu profesorii ei din Academia slavo-greco-latină din Moscova, a jucat, la vremea ei, un rol însemnat. Clădirea școlii se mai află și astăzi în curtea episcopală, în vecinătatea catedralei Sfânta Sofia. De asemenea, până astăzi, mitropolitul Leningradului poartă titlul de mitropolit al Leningradului și Novgorodului. Destinul orașului și al împărăției Sfintei Sofia, care s-a împletit în zilele întunecate din ianuarie 1570, nu a pus nicidecum capăt grandioasei epopei a ținutului și a oamenilor lui în Nordul îndepărtat al Rusiei. Dacă cineva ar dori să povestească mai departe această epopee, ceea ce nu mai putem face aici, atunci ar trebui să înceapă cu negustorul și corabierul Fedot Alexeiev Popov, originar din Colmogori, și cazacul Deșniov, care, în 1648, însărcinați de negustorii din Ustiug, au navigat întâia oară de-a lungul coastei de Nord a Siberiei și au. ajuns la vărsarea Anadirului, adică au descoperit cu o sută de ani înaintea lui Behring strâmtoarea care îi poartă numele. Capul de nord al Asiei mai poartă încă și astăzi numele lui Deșniov. Povestitorul ar mai trebui să înfățișeze, apoi, personalitatea, viața și opera lui Mihail Lomonosov, mort în 1765, originar tot din

Colmogori, orașul întemeiat de novgorodeni în secolul al XIV-lea. Lomonosov a fost copilul unui țăran liber, pescar, și al unei fiice de diacon. În personalitatea și în opera lui Lomonosov s-a întâmplat ceva din ceea ce Jacob Burckhardt a numit cândva „marele și tainicul bilanț” al omului cu epoca lui.

1. Arhanghelsk
2. Atena
3. Athos
4. Belgrad
5. Beloozero
6. Brest
7. Budapesta
8. Cherson
9. Colmogori
10. Dorpat
11. Ferapont
12. Gdańsk
13. Gniezno
14. Gorodno
15. Marele Novgorod
16. Isborsk
17. I-am
18. Iaroslav
19. Kiev
20. Mănăstirea Chirii
21. iKiji
22. Kola
23. Constantinopol
24. Koporje
25. Corella
26. Covno
27. Cracovia
28. Ladoga

29. Minsk
30. Moscova
31. Narva
32. Nijni-Novgorod
33. Polotk
34. Pskov
35. Pustozersk
36. Reval
37. Riga
38. Rostov
39. Salonic
40. Sarai
41. Smolensk
42. Solvâşegodsk
43. Mănăstirea Solovki
- „Staraia Hussa
45. Sviatoi Nos
46. Suzdal
47. Tişvin
48. Torşoc
49. Cernigov
50. Tver
51. Uppsala
52. Ust-Wim (Perm)
53. Varşovia
54. Velikii Vsting
55. Vilna
56. Visby
57. Vitebsk
58. Vladimir
59. Vologda
60. Volokolansk
61. Velikie Luki

mintea și temperamentul acestui om genial, cu toate calitățile și defectele lui.

Predându-și moștenirea Petersburgului, Novgorodul îi dăruia noii Rusii și viitorului ei, pe unul dintre cei mai mari fii ai săi.

EXPLICAREA CUVINTELOR

Pictură al secôo

Pictură murală, executată pe tencuiala uscată.

Antimis

Față de masă rituală pe masa de altar a bisericilor ortodoxe. În cele patru colțuri sunt brodate relicve sfinte. Este binecuvântat și semnat de episcop. Fără el nu se pot ține servicii euharistice.

Arc triple

Arcadă semirotondă mijlocie având alipit pe margine câte un arc de mărimea unui sfert de cerc. *Arhimandrit*

Titu dat starețului unei mănăstiri ortodoxe mari.

Boieri

Membri ai clasei conducătoare care participau la tranzacțiile oficiale ale marelui principe și ale țarului în Novgorod, respectiv la tranzacțiile oficiale ale Consiliului stăpânilor.

Bâlină

Specie deosebită a epopeii populare ruse. Cântec epic despre voinici, eroi populari și evenimente istorice din vechea Rusie. Bâlinele s-au transmis oral; în scris sunt semnalate din secolul al XVII-lea.

Deisis

Reprezentare a imaginii lui Christos pe tron, la judecată, alături de Maica Domnului și Ioan Botezătorul, rugându-se pentru izbăvirea omenirii de păcat.

Donatism

Mișcare schismatică a vechii biserici creștine (mai ales în Africa de Nord, sec. I ȘI V), așa-numită după unul

din conducătorii ei, Donatus. Donatiștii apărau concepția că slujbele unui cleric vinovat de păcate de moarte sunt neeficiente. Ei susțineau o biserică pură, despărțită de lume și stat.

Exemption

Scoaterea unor persoane, teritorii și instituții bisericești de sub jurisdicția episcopului, de fapt competent, și subordonarea lor prelatului adjunct în grad.

Gustă

Instrument muzical rus cu coarde și cutie de rezonanță turtită. E încordat cu strune de sârmă, care se ciupecsc cu degetul.

Korsun

Numele rusesc al vechii cetăți grecești Cherson din Crimeea. În vechea Rusie, lucrurile mărețe și Impresionante erau deseori denumite după acest oraș.

L izenă

Dungă decorativă de pe pereți, care coboară vertical, se reliefează drept și n-are nici bază, nici capitel. Lizena servește la împărțirea suprafeței pereților, mai ales a pereților exteriori *Opricinina*

Inițial arăta partea de moștenire a văduvei unui principe. Ivan al IV-lea a folosit noțiunea pentru acele ținuturi desprinse din imperiu, care îi erau supuse nemijlocit. În cele din urmă și trupele speciale ale lui Ivan al IV-lea s-au numit Opricinina și membrii acestora, opricinici.

Panegiric

Formă literară după care s-au dezvoltat cuvântările de laudă, privind conducători, ierarhi, sfinți și martiri.

Pantocrator în greacă: conducător suprem. Înfățișarea bustului lui Christos, cu o carte deschisă sau închisă în mâna stângă. În bisericile ortodoxe, sfavobizantine. Pantocratorul e zugrăvit mai ales în partea

superioară a cupolei.

Pogost în Rusia veche cuvântul arăta casele de popas ale principelui și însoțitorilor lui în călătoriile acestora de strângere a tributului, mai târziu arăta o parohie bisericească în afara satului, cu biserica, cimitirul și locuințele preoților.

Raskol în rusă: schismă, fracțiune. Nume dat mării secte a așa-numiților „de veche credință”, despărțiți în secolul XVII de biserica ortodoxă rusă. Cei de credință veche au respins reformele introduse de patriarhul Nikon (1652 – 1667).

Simonie

Dobândirea de funcții sau demnități bisericești prin bani (vezi *Faptele Apostolilor* 8, 18 fi.).

Sufragane

Episcop al unei provincii eclesiastice subordonat unui mitropolit sau arhiepiscop.

Tambur

Bază cilindrică sau poligonală a unei cupole deseori prevăzută cu ferestre.

Timpan

Partea boltită de deasupra portalurilor, ferestrelor etc., care e deseori împodobită cu reliefuri sau mozaicuri.

Vlădică

Denumirea unui episcop sau arhiepiscop ortodox.

1. IZVOARE

Adam von Bremen, *Gesta Hammaburgensis ecclesiarum pontificum* (Selecție de izvoare pentru Istoria germană a Evului Mediu), vol. XI, Berlin, 1901

Die Altrussische Ne stor chroniky Povest' Vremennykh Let, Leipzig, 1931

Arcichovskii, A.V., *Novgorodskie gramoty na hereste*. (Documente din Novgorod pe scoarța de mestecăn), vol. I urm., Moscova, 1953

Byliny, pod redakciej's vvodnymi statjami i primečanjami M. Speranskago (Biline), 2 vol., Moscova, 1916

Chrestomatija po istorii SSSR, vol. I urm., Moscova, 1960

The Chronicle of Novgorod 1016 - 1471, Londra, 1914

Constantine Porphyrogenitus, *De cidministrando imperio*, Budapesta, 1949

Documenta Pontificum Romanomm historiam Ukrainae illustrantia, vol. 1 (1075 - 1700), Roma, 1953

Goetz, L.K. Kirchenrechtliche und Kulturgeschichtliche Denkmäler Altrusslandäv Stuttgart, 1905

Gramoty Velikogo Novgorodai Pskova, Moscova - Leningrad, 1949

Gudzij, N.K., Chrestomatija po drevnej russkoj literature XI-XVII vekov. Moscova, 1952, 1962

Helmond von Bosau, *Slawenchronik* (Izvoare alese pentru istoria germană a Evului Mediu - Ediția omagială Freiherr vom Stein, vol. XIX) Berlin, 1963

Novgorodskaja četvertaja letopis (PSRL IV) partea I Șt. Petersburg, 1915; partea II-a Leningrad, 1925 (A patra cronică din Novgorod)

Novgorodskaja pervaja letopis* starșego i mladșego izvodov, pod redakciei is predisloviem A.N. Nasonova, Moscova-Leningrad, 1950 Nox: gorodskaja vioraia (archivskaia) letopis (PSRL XXX), Moscova, 1965

O Hojan, du Nachtigall der alten Zeii. Sieben Jahrhunderte altrus și seher Literatur, Editat de H. Grasshoff, K. Müller și G. Sturm, Berlin, 1965 Pamiatniki russkogo prava, vol. 1 urm., Moscova, 1952 urm.

Patriarșaia în Nikonovskaia letopis (PSRL IX-XIV), Moscova, 1965 urm. (Șt. Petersburg, 1862 urm.) *Povest'*

vremennyh let, 2 vol., Moscova-Leningrad, 1950

liussische Heiligenlegenden, editate cu o introducere de E. Benz, Zürich, 1953

Tatiščev V.N., *Istorija rossijskaja*, vol. 1 urm., Moscova-Leningrad, 1962 urm.

Trautmann, R., *Die Volksdichtung der Grossrussen*, vol. 1: *Das Helderlied* (bâlina), Heidelberg, 1935

2. LITERATURA

Alpatov M. și Brunov N., *Geschichte der altrussischen Kunsty* Baden bei Wien, /Viena/ Brünn/ Leipzig, 1932

Ammann, A.M., *Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte*, Viena, 1950

— *Darstellung und Deutung der Sophia im vorpetrinischen Russland*, în: *Orientalia Christiana Periodica*, vol. IV., Roma, 1933, p. 120 - 156

— *Kirchenpolitische Wandlungen im Ostbaltikum bis zum Tode Alexander Newskis*, Roma, 1936

— *Untersuchungen zur Geschichte der kirchlichen Kultur und des religioasen Lebens bei den Ostslawen*, Heft 1, Würzburg, 1955 Antonova V.I. și N.E. Mneva, *Katalog drevneruskoj zivopisi. Opyt istoriko-chudožestrenoj klassifikacii*, 2 vol., Moscova, 1963

Arcichovskij, A.V., *Izobraženija na novgorodskih monetah*, în *Izvestija AN SSR, Serija istorii i filologii*, Vol. V, Nr. 1, 1948, pp. 99 - 106 Bernadskii, V.N., *Novgorod i novgorodskaja zemlja v XV veke*, Moscova-Leningrad, 1961 Budovnic I.U., *Monastyri na Ruși i bořba's nimi krestjan v XIV-XVI vekách*, Moscova, 1968

— *Russkaya publicistiya XVI veka*, Moscova-Leningrad, 1947

Buslaev, F. L., *Sočineniya*, vol. 2, Petrograd, 1910 Choroškevič, A.L., *Torgovija Velikogo Novgoroda's Pribaltikoj i zăpadnoj Evropy v XIV-XV vekách*, Moscova,

19 (53

Ediger, Th., Russlands älteste Beziehungen zu Deutschland, Frankreich und der römischen Kurie, Halle, 1911

Florovskij, A.V., *Čehi i vostočnye slavjane, Očerki po istorii češko-ruskich otnošenij (X-XVIII vv)*, vol. 1, Praga, 1935; vol. 2, Praga, 1947 *Geschichte der russischen Kunst*, redactată de I.E. Grabar, W.N. Lazarev, W.S. Kemen ov, vol. 1, urm., Dresda, 1957 urm.

Geschichte der Udă SR, Vol. I: Feudalismus (sec 9 - 13), Berlin, 1957; vol. II (sec 14 - 15), Berlin, 1958

Goetz, L.K., Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters, Lübeck, 1922

Goiubinskij, E.E., *Istorija russkoj cerkvi*, vol. I, 1 Moscova, 1901 și I, 2 luscova 1904; vol. II Moscova, 1900

Grekov, B.D., *Kievskaja Rus*, Moscova 1949

— Novgorodskij dom svjatoj Sofii, în: Izbrannye

Trudy, vol. IV, Moscova, 1960 Gudzij, N.K., *Geschichte der russischen Literatur 11 - 17, Jahrhundert*, Halle, 1959 Hamilton, G.H., *The Art and Architecture of Russia*, Harmondsworth, 1954

Hensel W., *Die Slawen im frühen Mittelalter*, Berlin, 1965

Istorija russkoj architektury, Moscova, 1956 *Istorija russkoj literatury*, vol. 1 - 2, 2, Moscova.

1941 - 1948

Istorija russkoj literatury v treh tomah (redactor D.D. Blagoj), vol. 1, Moscova, 1958

Istorija pervoklassnago stavropigijavnago Soloveckago monastria, Petrograd, 1899

Jablonowski, H., *Westrussland zwischen Wilna und Moskau. Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung des Grossfürstentums Litauen im 15. Jahrhundert*, Leida, 1961

Janin, V.L., *Novgorodskie posadniki*, Moscova, 1962
Johansen, P., *Nowgorod und die Hanse*, în: *Städtewesen und Bürgertum ais geschichtliche Krajtē*, volum omagial pentru Fritz Rörig, Lübeck, 1953, p. 121 – 148

Karger, M.K., *Novgorod Velikij*, Moscova, 1946
Kazakova, N.A. și Ja. S. Lure, *Antifeodavnye eretičeskie dviženija na Ruși XIV – načala XVI veka*, Moscova-Leningrad, 1955
Keldysch, J., *Geschichte der russischen Musik*, vol. 1, Leipzig, 1956

Klibanov, A.I., *Reformacionnye dviženija v Rossii v XIV – pervoj polovině XVI vv.*, Moscova, 1960
Ključevskij, V., *Kurs ruskoj istorii*, vol. 1 – 5, Moscova, 1956 – 1958

Klostermann, R.A., *Probleme der Ostkirche*, Göteborg, 1955

Lazarev V.N., *Teofan Grecul și școala sa*, București, 1974

Lihaciov, D.S., *Russkie letopisi i ich kuvturno-istoričeskoe značenie*, Moscova-Leningrad, 1947
Lihaciov, D.S., *Prerenășterea rusă*, București, 1975
Lilienfeld F. von, *Nil Sorskij und seine Schriften. Die Krise der Tradition im Russland Ivans III.*, Berlin, 1963

Ludat H., *Das Jerusalemer Kreuz. Ein russisches Reliquiar im Hildesheimer Domschatz*, Köln-Craz, 1956

Lurc Ja. S., *Ideologiceskaia borba v ruskoj publicistike konca XV – načala XVI veka*, Moscova-Leningrad, 1960

Materialy i isslodovanija po archeologii drevnerusskih gorodov, vol. I, Moscova-Leningrad, 1949
Metallov, V.M., *Očerki istorii cerkovnogo penija v Rossii*, Moscova, 1915

Meidunarodnye svjazi Rossii de XVII v. Zborník state}, Moscova, 1961

Mitteis, H., *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar, 1953

Mongait, A., *Archeology in the V.S.S.R.*, Moscova, 1959

Müller, L., Zum Problem des hierarchischen Status und der jurisdiktionellen Abhängigkeit der russischen Kirche vor 1039, Köln-Braunsfeld, 1959 Müller-Armack, A., Religion und Wirtschaft, Stuttgart, 1968

Novgorod, K. *1100-letiju goroda. Zborník statej, pod redakciej M. J.V. Tihomirova*, Moscova, 1964 Novosel cev, A.P., V.T. Pašuto, L.V. Cerepnin, V.P. Šušarin și Ja. N. Seapov, *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego meždunarodnoe značenie*, Moscova, 1965

Onasch, K., *Gross-Novgorod und Feofan der Griechen*, în: Ostkirchliche Studien 3, 1954, pp. 179 - 192, 287 - 306

— Paraskeva-Studien, în: Ostkinchliche Studien 6.

1957, pp. 121 - 141

— *Ikonen*, Berlin, 1961

— Zur Vita Antonijs „des Römers (<, în: Orbis Scrip - tuș, München, 1966, pp. 581 - 585

— Grundzüge der russischen Kirchengeschichte, în:

Die Kirche în ihrer Geschichte, Göttingen, 1967 Porfiridov, N.G., *Drevnij Novgorod. Očerki iz istorii russkoj kuvtury XI-XV vv -*, Moscova-Leningrad, 1947

Pronstein A.P., *Velikij Novgorod v XVI veko*, Harkov, 1957

Ramm, B. Ja., *Papstroj Rus v X-XV vekah*, Moscova-Leningrad, 1959

Rörig F., Wirtschaftskräfte im Mittelalter. Abhandlungen zur Stadt und Hansegeschichte, editat de Paul Kaegbein, Weimar, 1959 Runciman, St., Geschichte der Kreuzzâige, 3 vol., München, 1957 - 1960

Rîbakov, B.A., *Řemeslo drevenej Ruși*, Moscova, 1948 Savramis, D., Zur Soziologie des byzantinischen Mönchtums, Leida-Köln, 1962

Schaeder, H., Moskau, das dritte Rom. Studien zur

Geschichte der politischen Theorien in der slawischen Welt, Darmstadt, 1957 Schildhauer, J., Soziale, politische und religiöse Auseinandersetzungen in den Hansestädten

Stralsund, Rostock und Wismar im ersten Drittel des 16. Jahrhunderts, Weimar, 1959 Smolitsch, I., Leben und Lehre der Starzen, Köln, 1952

— *Russisches Mönchtum. Entstehung, Entwicklung und Wesen* 988 – 1917, Würzburg, 1953 Soloviev S.M., *istorija Rossi's drevnejših vremen*, 15 vol., Moskau, 1960 – 19 (55 Stender-Petersen A., *Varangica*, Aarhus, 1953 Stokov, A., și Bogusevici, V., *Novgorod Velikij*, Moskau-Leningrad, 1939

Tihomirov*, M.N., *Drevn. russkie goroda*, vol. 1, Moskau, 195 (5; vol. 2, Moskau, 1962 *Trudy novgorodskoj archeologičeskoj ekspedicii*, vol. 1, sub red. A.V. Arcichovskogo și B.A. Kolčini, Moskau, 1956

Uspenskij N. D... *Drevnorussskoe pevčeskoe iskusstvo*, Moskau, 19 (55

Völker, K., *Kirch und Geschichte Polens*, Berlin – Leipzig, 1933

Weber, M., *Wirtschaft und Geschichte*, 2 vol., Tübingen, 1956

Widera 13., Die gegenseitigen wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Deutschland und der Kiewer Rus in der ersten Hälfte des XI. Jahrhunderts, in *Anhang* 1a: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Nr. 1, 1935

Winter, E., *Russland und das Papsttum*, Vol. 1, Berlin, 19 (50

Zernack, K., Die bürgerlichen Volksversammlungen bei den Ost- und Westslaven, Wiesbaden, 1967 Zimin, A.A., J.S. Peresvetov i ego sovremenniki. Očerki po istorii *n. russkoj* gosudarstvenno-političeskoj mysli serediny XVI veka, Moskau, 1958 –

Opričnina Ivana Groznogo, Moscova, 1964

CUPRINSUL

Cuvânt înainte: Novgorodul - Oraș simbol

I. ISTORIA MARELUI NOVGOROD

1. Vechi drumuri de apă în Răsăritul Europei

Colinele Valdai, cumpănă a apelor și nod de comunicații - Marile căi fluviale ale vechii liusii: Volga, Duna, Niprul - Lacul Ilmen, macaz de încrucișare - Drumul de la varegi la greci - Comerțul ca destin al Novgorodului 20

2. Istoria veche a Novgorodului

Vechea „gorodice” rusă - întemeierea Novgorodului - Enigma orașului vechi - Oaspeți sloveni și varegi - Legende privind o creștinare timpurie a Novgorodului - Informații scandinave, arabe și grecești... 23

3. Introducerea oficială a creștinismului bizantin în Novgorod

Vladimir, ca principe al Novgorodului și mare principe, al Kievului - Creștinarea Novgorodului, legendă și realitate - Iaroslav și novgorodenii - Ținuturi colonizate în Nord - Importanța episcopului în Novgorod 28

4. *Lupta Novgorodului pentru independență* Disputa dintre marele principe și oraș pentru funcția de primar - Răscoala din 1136 și statutul principelui în republica boierilor - Personalitatea și politica arhiepiscopului

Nifon-Novgorodul și Andrei Bogoliubski - Alegerea episcopului de către locuitorii din Novgorod - Înființarea unui arhiepiscopat

— Dedesubturile politicii bisericești în ținuturile baltice - Apariția Ligii Hanseatice - Negustorii germani și biserica din Novgorod

— Înființarea episcopatului Riga - Ordinul teuton - Serviciul de pază al arhiepiscopului ortodox 35

5. Novgorodul în perioada năvălirii mongolilor

Mongolii și minunea de la Torșoc - Novgorodul între misiunile războinice catolice și principii de Vladimir-Suzdal - Alexandru Nevski - Bătălia cu suedezii, din 1240 - Bătălia pe gheață împotriva ordinului german, din 1242 - întărirea marelui principat lituanian - Biruința lui Dmitrie Donskoi asupra tătarilor, în 1389 - Căsătoria lui Jagiello de Lituania cu Hedviga din Polonia - Tratatul de la Krevo, din 1385 - Novgorodul între Moscova și Lituania - Expediția de pedepsire, dusă de Ivan al III-lea - Desființarea libertăților Novgorod ului. 45

6. Sfârșitul Marelui Novgorod și al împărăției Sfintei Sofia

Nimicirea orașului și împărțirea imperiului de către Ivan al IV-lea cel Groaznic, în 1570 și 1571 - Novgorodul în lumina de crepuscul a Istoriei universale - Petru I și războiul nordic - Urmașul Novgorodului: Sf. Petrograd 52

II. TOPOGRAFIA, ADMINISTRAȚIA ȘI SISTEMUL DE GUVERNARE AL MARELUI NOVGOROD

Topografia Marelui Novgorod Cartierul Sofiei și Cartierul comercial - Kremlinul sau Deținețul - Casa Sfintei Sofia - Sectoare și străzi din cartierul Sfintei Sofia - Șosele - Podul Mare - Patronajul lor religios, simbolistica și istoria lor social-politică... 65

2. Cartierul comercial

Curtea lui Iaroslav - Importanță și istoric - „Cheiurile” Volhovului - Comerțul Marelui Novgorod - Biserici și „Uniuni” - Cei de dincolo de mare și biserica Sfânta Paraschiva - Breasla bisericii Sf. Ion - Vechi starostii, imunități și privilegii - Curtea goților - Ulițe și sectoare ale cartierului comercial - Așezarea generală a Novgorodului 73

3. Administrația Marelui Novgorod

Străzi, sotnii, platine sau sectoare - Sectoarele coloniale - Volosti și orașe anexă - Orientarea după căi

fluviale și șosele - Conducătorul breslelor și primarul (*posadnik*) - Corporații și privilegii... al

4. Adunarea Populară sau Vecea

Străvechi tradiții slave - Vocea, simbol al independenței Novgorodului - Structura de clasă, feudală a vecei - Activitatea legislativă - Vecea de uliță și importanța ei pentru istoria bisericii din Novgorod - Particularități ale clerului din Novgorod... b6

5. Guvernarea Marelui Novgorod

Consiliul stăpânilor și tradițiile lui mai vechi de drept constituțional - Componenta lui - Arhiepiscopul al președinte pe viață - Premize juridice - Moșiile Casei Sfintei Sofia. 90

G. Mănăstirile în împărăția Șiiintei Sofia

Începuturile vieții mănăstirești din Novgorod - Legende de întemeiere - Mănăstirea Antoniev - Mănăstirea Cutiński - Mănăstirea Sf. Gheorghe - Mănăstirea Arcadie - Thebaida Nordului - Mănăstiri de pustnici și mănăstiri de obște - Topică literară - Mănăstirile în Rusia Centrală și de Mord - Solovki - Mănăstirile din peninsula Kola - Solovki, centru al „neconformiștilor” - Asediul și cucerirea Solovki-ului - Mănăstirea Vig a credincioșilor de rit vechi, Port-Itoyal-ul Rusiei de Nord ⁵³X

III. ISTORIA CULTURII NOVGORODULUI

53 Primele construcții bisericesti

Biserica de stejar a Sfintei Sofia, care a ars în 1049 — Catedrala de piatră Sfânta Sofia

Simplificare și sistematizare a modelului din Kiev — Reducerea efectelor iluzioniste

Stilul arhitectonic ca trăsătură fundamentală — Picturi bisericesti — Biserica Sf. Ni- colac din curtea lui Iaroslav — Catedrala Sf. Gheorghe —Catedrala mînăstirii Antoniev

Construcția bisericească și peisajul ca

principii arhitectonice - Noi efecte iluzioniste 109

2. Biserica și cultura „primei generații**

Evangelheliarele lui Ostromir și Mstistav - „Buna Vestire de la Ustiug” - Icoane princiare oficiale - Sfinți autohtoni - Predicile episcopului Luca Șidiata - Traducerile și râvna scriitoricească HO

3. Cultura bisericească a republicii libere a boierilor

Cronica principilor și cronica orașului - Ieromonahul Chirie și activitatea lui culturală - Relatările unor pelerini - Poemul epic popular (bâlina) - Biserica princiară de pe Neredița - Biserici de stradă și cetățenești - Noul tip de arhitectură - Cancelarii de capelă - i ictura bisericească H-i

4. *Construcția bisericilor din piatră și lemn până la sfârșitul Marelui Novgorod* Norma fixă de construcție și posibilitățile ei arhitectonice - Biserica Mântuitorului din Kovalevo - Biserica Maicii Domnului din câmpia Volotovo - Biserica Fiodor Stratilai - Biserica Mântuitorului din ulița Ilic - Con serva ti vi sm local - Bisericile după expediția de pedepsire - Biserici depozite - Catedrala mănăstirii Cutiński - Bisericile de lemn în imperiul Sfintei Sofia - Structura bisericii din celule - Biserici de lemn din Nordul îndepărtat...12;

5. *Istoria ereticilor din Marele Novgorod „Strigolniki”*

- Nume și mod de apariție - O biserică de diaconi - Respingere* dogmelor și ierarhiei bisericii dominante - Studiul scripturii și concepția etică - Alte strădanii de interiorizare a vieții spirituale - Povestea raiului pe pământ 134

6. Evlavia cetățenilor oglindită în pictură

Noi idealuri legate de numele lui Christos - Expresivitate și frumusețe spirituală - Teofan Grecul la Novgorod - Un chip de ctitor burghez ortodox 139

7. *Cultura bisericească în umbra catastrofei* Legende

apocaliptice și plăsmuirea lor literară - Mâna strânsă a lui Christos din catedrala Sfintei Sofia - Icoane în slujba atmosferei de declin - Legende de translație - Legenda Mitrei albe - Novgorod și r9 Moscova, a „treia Romă” 142

8. *Renășterea cultivrală și noua erezie* Personalitatea și politica arhiepiscopului Ghonadie - Cercul umaniștilor de la Casa Sfintei Sofia - Contacte cu Apusul - Tensiune în relațiile cu Moscova - Noua erezie a „iudaizanților” - Ecouri wiklifit-husite - Misterul ereziei: iudaismul ei - Respingerea fățișă a dogmelor și ierarhiei bisericești - Etica spirituală și studiul științific al Scripturii - Adevărul textelor și cel al credinței - Biblia de cult și Biblia completă - Fariseul ca simbol al existenței - întinderea ereziei din Pskov și Novgorod spre Moscova - Sfârșitul ei prin Inchiziție - Ecoul

În pictură 146

9. Cântecul de lebedă al Marelui Novgorod

Personalitatea și înfăptuirile episcopului Macarie - Monumente de literatură și pictura icoanelor - Noi influențe - Reprezentări alegorice - O icoană a înțelepciunii lui Dumnezeu - înțelepciunea lui Dumnezeu pe monezi - „Domostroi”-ul, vechea carte de casă rusă, ca oglinda a cetățenilor din Novgorod - Final: Mitropolia Novgorodului - Epopeea omului și a naturii... 158

Explicarea cuvintelor... 167

Bibliografie 170

Bun de tipar: 08.12.1975 Apărut 1975: coli de tipar 7, 67;

civilizația marelui novgorod

Novgorodul nu a fost doar un oraș de un pitoresc remarcabil, ci unul din cele mai vitale și mai fecunde centre ale întregii vieți rusești din Evul Mediu. Novgorodul este un oraș simbol, simbolul unei dimensiuni a istoriei și sufletului rusesc. În momentul în care valul cuceririi asiatice a surpat și înghițit strălucitorul Kiev al legendarilor „bogatiri”, la celălalt capăt al pământului rusesc, în vecinătatea Mării Albe, a rămas Novgorodul. Novgorodul care fusese, de fapt, și până atunci, cel de al doilea pol al vechii civilizații ruse.

DAN ZAMFIRESCU

Lei 9,75

